ȘTEFAN CIOBANU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMANE.

CULTURA ROMÂNEASCĂ ÎN BASARABIA SUB STĂPÂNIREA RUSĂ

EDITURA
„Asociației Uniunea Culturală Bisericească din Chișinău"

1923.

PREFAȚĂ.

In toamna anului 1919, într'o conferință ținută la Academia Română [1]*, am arătat în linii generale fazele prin care a trecut cultura națională la Românii basarabeni, în timpul stăpânirii rusești, am arătat, cum s'a oglindit această cultură în viața unui popor, pe al cărui suflet căta să se altoiască o cultură străină.*

Mi-s'au părut puțin cele relevate și mi-am dat silința să adun tot ce mi s'a părut că a fost un reflex al vieții naționale, care respira cu deosebire în massele cele mari ale poporului de jos.

Sunt departe de a-mi face iluzii, că am epuizat întregul material; sunt sigur, că un cercetător mai sârguincios va găsi lucruri noui, care vor schimba poate chiar unele concluzii ale mele.

Am însă mulțumirea sufletească, nădăjduind că lucrarea mea va contribui totuși cu ceva la cunoașterea mai de aproape a sufletului poporului românesc din Basarabia, atât de mult ignorat și de aceia atât de mult expus aprecierilor greșite.

La continuité Roumaine dans la Bessarabie. Bucarest. Extras din „Bulletin de la Section Historique de l'Academie Roumaine". 1920, No. 1.

Pentru acei ce se îndoesc încă despre dreptul Românilor asupra Basarabiei, lucrarea de față va servi, cred, ca un punct de orientare.

Pentru alții poate multe din cele relevate în această lucrare vor părea de puțină importanță, vor părea nimicuri, ce n'ar avea a face cu literatura de astăzi, cu cultura în genere.

Dar aceste nimicuri sunt fărămiturile sufletului românesc, care au fost un sprijin în încercările cele grele ale înstrăinării prin care a trecut această frântură răsăriteană a poporului nostru.

Şi aici autorul vede justificarea muncii și apariției cărții sale.

ŞT. CIOBANU

Chişinău.
5 Aprilie 1923.

I

Basarabia în anul 1812.

Tratatul dela Bucureşti. Cum a reacţionat populaţia românească basarabeană la anexarea Basarabiei de către Rusia. Nemulţumirile în sânul populaţiei. Măsurile guvernului rus pentru a îndulci regimul. Regulamentul dela 1818. Basarabia din punct de vedere cultural înainte de 1812.

Ocupaţia principatelor româneşti de către armatele ruse în anii 1806—1812 s'a terminat cu pacea dela Bucureşti la 16 mai 1812. Două încercări anterioare (la 1806 şi la 1809) de a se încheia pacea între Ruşi şi Turci, n'au reuşit, fiindcă Ruşii vroeau să ia nici mai mult nici mai puţin întreaga Moldovă şi Muntenie, până la Dunăre[1]). Cu toate că Turcii n'aveau nici un drept să dispună de teritoriul principatelor româneşti, n'aveau drept să cedeze nici o palmă din pământurile strămoşilor noş-

1) И Халиппа. Основныя историческія данныя о Бессарабіи. Труды бессарабской губернской ученой архивной комиссіи, vol. II., pp. 25–26.

tri, cu toate acestea în articolul IV al tratatului dela 16 mai se spune: „*Prin primul articol al preliminărilor, deja semnate, s'a stabilit, că râul Prut dela întrarea lui în Moldova și până la vărsarea lui în Dunăre, precum și malul stâng al Dunării până la gurile Chiliei și la mare, vor fi granița între ambele imperii*"...

Iar Rusia recunoscătoare Turciei, își asumează, ca și Poarta, dreptul de „a *ceda și reîntoarce Sublimei Porți Otomane pământul Moldovei, aflător pe malul drept al râului Prut, asemenea și Valahia mare și mică cu cetățile, în acea stare, în care ele acuma se află, cu orașele, târgurile, satele, locuințele și cu toate cele ce se găsesc în aceste provincii*". (art. V al tratatului) [1]).

Evenimentele din Europa din timpurile acelea, războaele lui Napoleon, rolul Rusiei în Europa după înfrângerea lui Napoleon, au făcut că acest tratat fraudulos, poate unic în istoria omenească să rămâe în vigoare, a făcut ca Basarabia să poarte jugul amar al stăpânirei rusești mai mult de un veac.

Istoricii ruși și rusificați într'un glas arată că această răpire a fost o binefacere pentru poporul românesc din Basarabia, salvându-l de sub robia aziatică a Turcilor și aducându-i „cultură".

„*Situația generală a Basarabiei în momentul alipirei ei la Rusia era deplorabilă; regiunea era distrusă, grație împrejurărilor; populația suferea de biruri, războae și năvăliri. Ea nu era sigură de ziua de mâine. Căile de comunicație erau primitive, școli și spitaluri nu erau*")[2]. Și toate s'au schimbat cu venirea Rușilor. Dar toate afirmațiile acestea, care

1) Ibidem, pp. 28—29.

2) Юбилейный сборникъ г. Кишинева. 1812—1912. Precuvântarea.

aveau menirea să ascundă adevărul, n'au convins pe nimeni, că Ruşii au adus fericire Basarabiei. De fapt chiar actele ruseşti dovedesc că ocupaţia rusească şi răpirea Basarabiei a fost o adevărată nenorocire pentru populaţia românească din Basarabia, a făcut, ca populaţia, ca în timpurile năvălirei popoarelor barbare, să-şi părăsească gospodăriile şi să se refugieze în munţi, în păduri.

Această operă de distrugere a Basarabiei şi în deobşte a Moldovei şi Ţării-Româneşti, Ruşii au început-o imediat după ocupaţie. Arhivele din Chişinău, pline de documente din timpurile acelea, nu sunt încă pe deplin cercetate, dar ceea ce s'a găsit până acuma arată cât au fost săcătuite aceste ţări româneşti, cât a fost sărăcită şi maltratată populaţia românească[1]). E deajuns a răsfoi dosarul *„Despre diferite ofense şi asupriri din partea militarilor, cauzate locuitorilor Moldovei şi Valahiei"* care s'a păstrat în Arhiva senatorilor din Chişinău (No. 31), ca să capeţi o idee despre purtările Ruşilor în ţările ocupate. Ispravnicul ţinutului Iaşi, cum vedem din acest dosar, Mavrocordato la 1808 raportează comandantului armatei ruseşti, că *„toţi locuitorii şi mai cu seamă acei cari trăesc pe lângă drumul mare, necontenit se plâng de purtarea din partea militarilor"* (raportul e scris în limba franceză.) Relevând, că militarii nu numai că nu plătesc pentru rechiziţiile, pe care le fac, ci *„în localităţile mai îndepărtate de acest oraş (Iaşi) se poartă cu locuitorii în cel mai nepermis mod...*

Nu de mult un locotenent trecând prin satul Taboră cu patruzeci de voluntari, i-a chemat pe ţărani şi le-a ordonat, neavând nici un permis din

1) V. Radu Rosetti. Arhiva senatorilor din Chişinău. Analele Academiei Române vol. XXXI—XXXII.

partea divanului, să-i aducă 122 găini, 200 ouă, de 9 piastri rachiu, și 10 piastri în bani, și bătându-i binișor pe doi, i-a pus pe țărani să-i dea adeverință, cum că el a trecut în liniște prin acest sat". Din plângerile locuitorilor către Divan, anexate la acest dosar, se vede, ce neliniște a cuprins țările românești, din cauza jafurilor, rechizițiilor, corvezilor etc..

Divanul Moldovei, văzând dezastrul spre care merge țara din cauza purtărilor militarilor ruși, a avut curajul să prezinte la 17 Octombrie 1808 împuternicitului Rusiei Cușnicov un memoriu în care între altele se spune:

„Istovirea puterilor locuitorilor săraci, soarta lor plină de oboseală, disperarea a fi în situația de a suporta greutățile puse pe ei și hotărârea lor definitivă a se refugia mai cu seamă în unele sate din județele Moldovei de jos, nu numai ne-au pus pe gânduri, dar ne-au adus la o scârbă sufletească".

Arătând că populația grație greutăților, birurilor mari, „podvoritului", rechizițiilor, fuge în disperare în toate părțile, divanul prezintă și un tablou, din care se vede, ce sume colosale după vremurile deatunci, ce cantități de pâine, de vite, de fân și de lemne a dat Moldova dela 1 Ianuarie până la 1 Noembrie 1808 [1]).

Totuși până la 1812 populația românească din Basarabia avea oarecare speranță că Rușii vor părăsi țara, că ocupația rusească este vremelnică. Și mare a fost durerea poporului românesc, când s'a răspândit vestea, că prin tratatul dela București Basarabia a rămas Rușilor.

„Ceasurile acelea", povestește istoricul Manolachi Drăgici, *„au fost de plângeri un timp neuitat,*

---

1) Arhiva senătorilor din Chișinău. Dosarul No. 336. Труды Бессарабской ученой архивной коммиссіи. Vol. II, pp. 467—471.

pentru că poporul cu cârdul, ca turmele de oi, încinsese toată marginea Prutului dela un capăt la altul, mergând și venind de prin sate și de prin târguri săptămâni încheiate, cu luare de ziuă bună dela părinți, dela frați și dela rudeni, cu care crescuse și viețuise dimpreună până în vremea aceea când se despărțeau unii de alții pentru totdeauna[1]. Impresia, pe care a făcut-o tratatul dela Bucureşti asupra poporului a fost atât de dureroasă, atât de adâncă, încât a lăsat urme neşterse în sufletul lui, în cântecele şi legendele lui. Sate întregi părăseau Basarabia, ca să treacă dela „eliberatori" din nou „sub jugul turcesc", ceea ce mulţi din istoricii ruşi cu făţărnicie, nu pot prin nimică explica. „*Locuitorii fugeau din Basarabia*", cum scria cunoscutul general rus Chiselev, „*preferând ocârmuirea turcească grea pentru ei, celei a noastre*"[2]. Iată un document, care ridică până la oarecare măsură pânza de deasupra suferinţilor basarabenilor din vremurile acelea. Episcopul „Benderului şi Achermanului" Dimitrie Sulimă a făcut un raport către mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni, unde arată că protopopul Basarabiei[3] Teodor Maleavinschi la 9 Noemvrie 1812, adecă după câteva luni după încheierea tratatului dela Bucureşti, i-a raportat că populaţia satului *Saba* din jud. Acherman (Cetatea Albă), a fugit, rămânând în această comună numai vr'o trei-patru familii. Mitropolitul Gavriil a făcut

1) Manolachi Drăghici. Istoria Moldovei de timp de 500 ani. Iaşi, 1857. vol. II, p. 96.

2) **Л. А. Кассо. Россія на Дунаѣ и образованіе Бессарабской области. Петербургъ 1913, p. 211.**

3) Sub denumirea de Basarabia Ruşii, cum vedem şi din dosarul Consistorului duhovnicesc din Chişinău No. 218, înţelegeau olaturile din jurul cetăţilor Acherman, Chilia şi Tighina, aşa că în Basarabia intra nu numai Bugeacul ci și o parte din jud. Tighina.

guvernatorului, „excelenţii sale, cavalerului Scarlat Sturdza“ următorul raport (în româneşte):

„Protòpopul dela Basarabia au trimis răport către preosfinția sa Dimitrie episcopul Binderului și Achermanului și vicarios cu înștiințare cum că la olatul Achermanului un sat anume Șaba născând între locuitori niște vorbi, cum că acest sat a să fie boeresc s'au împrăşciet cu tătul rămăind numai biserica și preotul și vr'o patru famelii, și nu se șcie cine au scornit aceste vorbe.

Deci rămâind numai preotul singur au cerut protopopului voie se mute pi preot la alt sat și preosfinţiea sa episcopu Dimitrie ne-a arătat nouă această pricină, însă noi socotim, că dacă să va muta și preutul, apoi mai tare se vor întemeia locuitorii pe vorbile și socotelile lor cele neadevărate.

Am poruncit protopopului că nici cum se nu de voie preotului a se muta de acolo pân când se va face punerea la cale de către ocârmuirea cea politicească pentru care de datorie am socotit a înștiința pi excelenția voastră“ [1]).

E foarte greu de crezut că populaţia şi-a părăsit gospodăriile din acest sat, care-i populat acuma de Franceji, Nemţi şi Ucraineni, numai din cauza zvonurilor, răspândite „nu se ştie de cine“. Oficialităţile, cum vedem şi din acest raport, căutau să ascundă aceste fapte, „ca să nu se întemeieze lăcuitorii pe vorbile şi socotelile lor cele neadevărate“. Se vede că la mijloc a fost cu totul altceva, a fost faptul, că Ruşii într'adevăr au creat o situaţie pe care n'a cunoscut'o nici o ramură a neamului românesc. Ca să oprească populaţia, care fugea pe un cap peste Prut, Ruşii după cum se ştie, au

1) Arhiva consistorului duhovnicesc din Chişinău, Dosarul No. 325, 1812.

declarat, că dincolo de Prut bântue ciuma, ceea ce nu era adevărat, şi au stabilit carantină pe malul acestui râu, interzicând orişice comunicaţie cu Moldova din dreapta Prutului. Mitropolitul Basarabiei Gavriil Banulescu-Bodoni în anul 1812 trimite o circulară prin eparhie, în care-i roagă pe clerici şi *„toţi pravoslavnicii creştini“, ca ei să nu creadă, că în Basarabia va fi întrodusă iobăgia, „că din înalta împărătească milostivire, aveţi ocârmuirea din naţia voastră şi în limba voastră“* [1]).

Cum a fost primită de către populaţia românească din Basarabia noua stăpânire rusească se vede din mai multe documente.

Iată dosarul No. 193 din anul 1814 din cancelaria guvernatorului Basarabiei : *„Despre abuzurile făcute de către regimentul de infanterie Ohotschi (vânătoresc) faţă de locuitorii diferitelor sate din județul Orhei“* (pe 101 file). Aici găsim mai multe plângeri ale locuitorilor din judeţul Orhei şi Hotărniceni şi ale sărdăriei din Orhei împotriva regimentului. Guvernul a ordonat o anchetă, dar ancheta n'a dovedit nimică, întrucât acei cari erau învinuiţi, au avut grijă să ia cu forţa adeverinţe din partea locuitorilor, că ei s'au purtat bine. Iată o plângere a mazililor din satul Bujor, judeţul Orhei :

„Adecă că... noi toţi oamenii din satul Bujor la carile mai gios ne vom iscăli cu lacrimi jeluim cătră cinstita sărdărie la cari lucru au început a şi face multă şi gre supărare în satul nostru de către oşcile ruseşti carile de multă vreme ţinem moscali şăzetori şi trecători am stătut totdeauna cu mic şi mare, iar acum aceşci ce au vinit moscali pe gios şi vreu să ne scoată din case carele multe cer ce

1) Arhiva Consistorului din Chişinău. Dosarul No, 224, din anul 1812

nu se află nu numai la un om sau la doi ce în tot satul fac mare bajocore și săracii numai pot de ai ține cum că ne cer câte 10 sănii pe toată ziua și cai și o sanii cu boi, cer poștă cu săptămâna și noi ne-am rugat la căpitanu de mazili ca și luăm povețuri și viind căpitanu le-au citit poruncili după urmare, iar poroșnecul cel de moscali au sărit la căpitanul nostru cu multă mânie și l-au apucat de pieptu și l-au făcut ca un netrebnic zicând că nu șcie de poruncile cinstitei sărdării, chiar și pi vornicul au vrut să-l bată, turburare au făcut chiar tot satul sau întristat și pe căpitanul ocolului l-au luat sub caraul nu pentru altă pricină, ci numai pentru că iau zis să nu facă alte bajocori și spre credință ne-am iscălit cu tot satul și cădem în genunchi înaintea cinstitei serdării ca si ni izbăvim de această supărare chiar și mari pomană va rămîne. 1814 decemvrie 14.“

Nemulțumirile între țărani erau atât de mari, încât stăpânirea rusească a găsit de cuviință să-i întrebe, ce fel de stăpânire ar dori ei, cum ar putea să fie mulțumiți. Un răspuns al țăranilor din câteva sate din jud. Hotin, ceea-ce este şi mai interesant, s'a păstrat în arhivele din Chişinău. Acest document poartă data 1815. Il redăm în întregime:

„La întrebarea ce ni se face de către premilostivnica stăpânire ca să arătăm cu ce obiceiuri ar fi mulțămirea noastră ca să pitrecem noi țara și să trăim de acum înainte, noi arătăm că sântem mulțămiți ca să trăim cum au trăit părinții și strămoșii noștri cu obiceiurile moldovenești, cu care și noi ne-am trezit. Măcar că acum de o bucată de vreme de când au fost războiul tare ne-am zdruncinat și ne-am sărăcit cu fel de fel de havalele și năcazuri ce am tras necontenit, precum știut este

tuturor, apoi când s'au făcút pace și au rămas Prutu hotar, am auzit că ne-au fost iertat preamilostivnicul nostru împărat de toate havalelile și dările împărătești și atunci tare ne-am fost bucurat. Dar pe urmă văzând noi săracii, că încă ni s'au mai adaos năcazurile și havalelile, încât am ajuns acum la cea mai rea stare de plângim unul de altul, și nu avem nici o facere, așteptând peirea noastră, noi după ce cu mare nevoie ni hrănim pe noi și pe copii noștri, apoi ținem și soldați mai totdeauna și-i hrănim cu ce li-i voiea din cele ce pot găsi la noi. Uniori ne-au dat două dimirlii praviant pe lună di soldat, cvitanții le dăm uniori de nevoie ca să nu trăiască rău cu noi și să nu ni bată, altiori amăgindu-ne câte cu ceva pentrucă-i hrănim, iarăș le dăm, căci noi văzând ca și când n'am dat cfitanții nimică n'am mai isprăvi, așa dar nu ni mai punem de pricină.

Oameni de strajă dăm totdeauna la marginile Basarabiei, fân împărătesc facem precum și în iastă vară am cosât și am cărat în locuri depărtate. Bani pentru surugii plătim cu cară în patru rânduri am fost în iastă vară în Bugeac, cărând casele coloniștilor și zăbăvind pe drum câte o lună și jumătate și câte două luni cu toată cheltueala noastră fără să ni de vre-o plată cine-va, perindu-ne boii. Chereste pentru curțile Mitropoliei în două rînduri am cărat la Chișinău. Stânjeni de lemne am tăiet și am cărat din codri pentru grajdele ce am făcut în Briceni pentru caii împărătești a polcurilor. Iară apoi căruță cu cai și cară cu boi care ne ieu muscalii di prin sate fără poronca stăpânirei de la poartă cât li-i voia și pi unde li-i voia până pică vitele. Aceste sunt nenumărate și necontenite în toate zilele și de le arătăm că este porunca părcălăbiei ca să nu ie, ei nu ascultă, ne bat și ieu, noi ca un

norod supus ne având la cine ne mai ruga ca să nu să îndure de noi, toate le-am răbdat și le răbdăm până când am ajuns la această păcătoasă stare, din care pricină aŭ început a să sparge și satele, că am ajuns la aman. Căci și alișverișul hranei noastre ni s'au închis de când s'au făcut Prutu hotar.

Noi dacă n'om fi slobozi să vindem unde om putea câte o vită ce ridicăm din viței, sau puțântică pâne când dă Dumnezău de prisosește, apoi cu ce să trăim că alt aleșveriș nu avem. Noi înainte mai câștigam cu chiriea căratului sării dela Ocnă, cu cărăușia vinului dela Odobești si altele și nu avem nici havalele și greutăți de aceste, care cu tot ne-au sărăcit. Vite ni se fură di ni prăpădesc așă și de la noi locuitorii di pi margine, care margine fiind cu straji închisă totdeauna, nu putem să mergem îndată când ni se fură precum înainte vreme ieram slobozi di li căutam și li găseam, luându-ne în pripă după dânsele, mai ales că străjile nemțăști dinspre Bucovina toate s'au ridicat și pi noi cu totul ne-au sărăcit de vite câte sate sântem pi margine, că pe noi ne opresc străjile noastre de nu putem alerga îndată după dânsele. Ce a fi mila lui Dumnezău și a împăratului care auzim că mare, bun și milostiv este.

Toți îngenunchem cu fimei și cu copii și cu lacrimi ne rugăm ca să nu se îndure de noi săracii și să ne miluească cu strămoșeștele noaștre obiceiuri și să ne mântuim de asupririle care tragem necontenit. Oi, că mare pomană va face cu noi săracii care nu avem nici o facere, cum și pentru părcălabi ruși și ocolași ruși ne rugăm ca să nu ni să mai rânduească, că tare ne năcăjim și ne osândim și la aceasta să fie tot boeri moldoveni de a noștri cu cari sântem deprinși ne înțelegem în

vorbă la nevoili noastri și sântem mulțămiți și așa am putea trăi precum nădăjduim, fiindcă auzim de lume că acum au trimis un credincios a împărăției sale, care este urechea împăratului, ca să ne cerceteze cum trăim și știm că nu să îndură de noi osândiții. 1815 anul" [1]).

Urmează iscălitu ile țăranilor din satele *Malinții, Clișcăuții și Zarojanii* din jud. Hotin.

Cu alte cuvinte, regimul rusesc deloc n'a adus țăranului basarabean acea siguranță, acea liniște sufletească despre care vorbesc istoricii ruși. Dimpotrivă, greutățile la care au fost supuși țăranii, brutalitatea față de ei a militarilor și funcționarilor ruși, i-au făcut pe țăranii români, răbdători, deprinși cu fel de fel de greutăți, să arăte suferințele lor, să ceară înlocuirea funcționarilor ruși cu români, i-au făcut să viseze vremea, când Prutul era „deschis". Un lucru caracteristic: între țăranii români din sudul Basarabiei s'a păstrat până acuma tradiția, că *ei* au făcut casele bulgarilor, că părinții *lor* au ridicat gospodăriile coloniștilor. Pe lângă faptul, că coloniștilor li s'a dat câte 50—60 desetini de pământ de fiecare gospodar, pe când țăranilor români numai câte 8 - 12½ desetini, bietul român basarabean, cum vedem din documentul citat mai sus, a fost nevoit să facă și casele coloniștilor.

Nu mai puțin elocvent este în privința aceasta un alt document, o petiție a țăranilor din Rachitna, jud. Hotin, petiție datată cu anul 1816, adecă după patru ani ai stăpânirii rusești, când populația până la oarecare măsură s'a deprins cu regimul rusesc. Locuitorii din acest sat cu o deosebită îndrăzneală

1) Arhiva cancelariei guvernatorului Basarabiei. No. 517 din 3 Iunie 1816.

își apărau drepturile lor, obiceiurile și limba strămoșească.

„Cinstiți boeri dipartamentului“, citim în această petiție. *Di ar fi precum auzim, că au venit acum un credincios a împăratului, cu lacrâmi ne-am bucurat, că pe sămni au auzât împăratul di nevoili noastre, că tare multe am tras, și mai înainte cu oștili dar și acum di când s'au inchis Prutu încă șă mai multe; că pe tot ceasul dăm di toate și nimini nu ni mai intreabă di mai avem de unde da; încât acum au rămas di cei mai mulți nu avem nici ce mânca, că mulțime havalelilor ce facem în toate zălile cu cosări și cărături di fân, cu faceri și cărături de feliuri de lemni și cheresteli încă și pe la Basarabia și la Chișinău, pi la Briceni și pe aiure, cum și stânjeni di lemni. Dar podvorituri ostenești cu cară cu boi peste tot locul cum și poștili din sat în sat peste tot locul pun tot ceasul pi la toți ofițerii și slujbașii și căzacii și soldații cu cai cu căruți cu cară cu boi întrebat neîntrebat, cu poroncă și fără poroncă, care cum apucă neîntrebat și ieu bani, dăm pentru surugii goștină desătină și câte altă dată săldați și căzaci la fateri țănem și hrănim, si luându-ni cu săla cele ce găsăsc, pe la casăli noastre și mănâncă, ba încă ni bat să le dăm ceea ce nu avem, și apoi ni fac cu frica di li dăm și cvitanțăe, și câte alte nevoi tragem precum știi cinstita părcălabie. Strajă pe graniță, dăm în toate zăleli. Di vite cu totul ne-au sărăcit și tălharii că le fură și di ceea parte la nemți s'au râdecat străjali și numai a noastre au rămas di ne năcăjim încât nici după tălhari nu ne lasă să mergem ca să ni căutăm viteli în pripă precum mai înainte earam slobozi și nu ni se pute fura viteli ca acum. Și pâne că dând Dumnăzău di să faci mai gloată ne-o mănâncă*

alții precum arătăm, ear nu ca mai inainte că putem vinde unde ni eara voea și pâne și vite și ori ce avem din munca noastră, acum cu totul ni s'au inchis alesverișul și sântem opriți și nici chirie de sare di vin și alteli ca mai înainte nu avem; și nu știm ce să mai facem numai mila împăratului poate să ni scape de piere întru careli ne aflăm, că de ne ar da Maica Precista năstav să ni rădice greutățili aceste și să ni lase în obiceiurile noastre celi moldovenești, care am apucat dela bătrânii noștri și să mai vinim în floare precum am fost ca să slăvim numili împăratului noi, și în urmă și urmașii noștrii, și se petrecem totdeauna supt dregătorii moldoveni pământeni de ai noștri precum sântem deprinși și ni înțelegem în vorbă. Că noi alte rândueli nu pricepem și numai cât ni să adaug năcazurile și greutățili noastre. Noi la aceste cu lacrămi ne rugăm și să facă milă împăratul cu noi.

Anul 1816 februarie 15 [1]) După iscăliturile țăranilor găsim și numele celui care a scris: *„Eu Grigori dascal am scris cu zăsa satului.“*

Dar nu numai țăranii au luat în apărare libertatea lor, drepturile lor strămoșești, limba și obiceiurile lor; boerimea basarabeană, care căpătase oarecare privilegii de la Ruși și prin urmare avea mai puține motive să protesteze, și aceea a adresat prin Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni o cerere către Impăratul Alexandru I, în care își spun doleanțele lor.

După bătrânul Scarlat Sturdza, pe la mijlocului anului 1813 a fost numit ca guvernator al Basarabiei generalul rus Harting. Acest general a început o luptă împotriva „ocârmuirei provizorii“ a

1) Arhiva cancelariei guvernatorului Basarabiei. Dosarul N 5167, anul 1816.

Basarabiei, alcătuită la 1812 de către contele Capodistria.

Conform regulamentului din acest an, Basarabia avea guvernul ei provizoriu, cam la fel cu fostul divan al Moldoveĭ alcătuit din funcţionari ruşi şi elemente locale, care erau în majoritate în acest guvern (7:5).

Generalul Harting, pornit împotriva boerilor moldoveni, la 23 Decembrie 1814 a înaintat un raport Ministerului de Justiţie rus, în care arată, că boerii, *„nefiind niciodată în asemenea funcţiuni şi nefiind deprinşi cu ordinea serviciului nu numai acelui rusesc ci şi a celui moldovenesc, neglijează orişi-ce bună rânduealã; falosindu-se de majoritatea voturilor, ei contribue mai mult la încălcarea, decât la conservarea justiţiei“* 1) Bizuindu-se pe aceste fapte, el cere unificarea legei administrative a Basarabiei cu acea din Rusia, adecă transformarea Basarabiei într'o gubernie rusească.

Ca răspuns la acest raport, boerii au înaintat prin Gavriil Banulescu-Bodoni o cerere împăratului Alexandru I, în care între altele scriu:

„Dă-ne nouă un ocârmuitor civil pentru această provincie din moldoveni băştinaşi, un bărbat, căruia i-ar fi cunoscute familiile nòbile (boereşti) locale, obiceiurile şi legile noastre şi a ţărilor mejieşe cu noi, fiindcă neavând acuma un aşa ocârmuitor, din zi în zi vom fi înstrăinaţi de obiceiurile noastre“. Relevând că chiar Turcii timp de patru veacuri au respectat legile ţării şi n'au pus la îndoială existenţa acestor legi, ei spun:

„Al patrălea veac trece de când Moldova se ocârmueşte cu legile şi regulamentele ei, şi prin

1) Л. А. Кассо. Op. cit., p. 207.

urmare, s'ar putea crede, că ea nu le-a avut și nu le are acuma? Oare nu există vechile obiceiuri moldovenești și pravilele permanente? Oare nu există pravilele lui Vasile Vodă?

Nu există scoase în diferite vremuri legile voevozilor, uricúrile și testamentele? Oare nu se judecă toate chestiile pe baza legilor lui Iustinian și alți împărați bizantini? Care calomnie mai mare ni se poate aduce nouă în situația noastră de astăzi?[1]*).*

Cu toate că se știe atitudinea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni față de Ruși, rolul pe care l'a jucat el în chestia anexării Basarabiei de Ruși la 1812, văzând ceea ce se petrecea, la 1813 el roagă guvernul rus să fie numit în locul lui Sturdza un boer moldovean, care cunoaște limba locală, chiar poate din acei care au trecut în Rusia la 1792[2]) iar la 1815 înaintând petiția boerilor, el scriea ober-procurorului Sinodului rusesc, principelui Golițin:

„Moldova, ca colonie romană, în vechime se ocârmuia cu legile romane, în timpurile din urmă ea a devenit o regiune dependentă de împeriul Constantinopolului, și cum stăpânitorii creștini, atât și cei musulmani, n'au luat de la ea drepturile ei[3]*)".*

Prin urmare, din aceste acte oficiale, se vede ce nenorocire pentru întreaga populație a Basarabiei a fost anexarea acestei provincii românești de către Rusia, prin ce tragedie sufletească trecea această populație și în ce situație deplorabilă au fost puși locuitorii acestei țări. Tot odată se vede cu câtă tărie, cu câtă bărbăție își apărau locuitorii

---

1) Л. А. Кассо. Op. cit., p. 29. А. Стадницкій Гавріилъ Бануленску—Бодони. Кишиневъ, p. 285.

2) Л. А. Кассо. Op. cit., p. 208.

3) А. Стадницкій. Op. cit., p. 287.

nteresele lor naţionale întru cât a fost desvoltată în ei conştiinţa naţională.

Aceste plângeri au ajuns până la guvernul central rus, şi cu toate că după 1815 în Rusia, cum am notat mai sus, s'a început un reacţionarizm grozav şi prin urmare, nu se putea aştepta la reforme ceva democratice, la un regim mai mult sau mai puţin uman pentru Basarabia, guvernul de la Petrograd a trebuit să cedeze necesităţii unei schimbări a sistemului de ocârmuire în Basarabia. La 1 Aprilie 1816 împăratul Alexandru I a trimis Mitropolitului Gavriil Banulescu-Bodoni un rescript în care, arătând, că guvernul dându-i Basarabiei o ocârmuire provizorie, a avut în vedere din experienţă să vadă ce fel de ocârmuire să-i dea, potrivită cu obiceiurile de aci." *Dar cu cel mai mare regret am constatat în modul cel mai precis, că dorinţele mele n'au fost indeplinite şi că dezordinele, mai cu seamă de la oare care timp încoace, au ajuns la cel mai înalt grad, aşa că multe din nevinovatele familii ale ţăranilor blăjini, lăsând căminuirile lor, caută adăpost peste graniţă. Toate acestea, atrăgând atenţia mea, mă fac să iau măsuri deosebite, ca răul facut să dispară şi să se facă pentru locuitorii din Basarabia o soartă, potrivită cu dorinţele lor, cari sunt în deplină măsură şi ale mele*" Notând că el trimite un funcţionar înalt, care va studia chestia la faţa locului, Alexandru I, ca să liniştească spiritele, spune: *„Dorinţa mea este de a se da ei (Basarabiei), ocârmuire civică, potrivită cu moravurile, obiceiurile şi legile ei"*. In sfârşit roagă ca aceste dorinţe ale lui să fie traduse în limba poporului şi să fie aduse la cunoştinţa tuturor. [1])

1) Юбилейный сборникъ г. Кишинева. Chişinău 1912, anexa I, p. 3—4.

Cu alcătuirea acestei noui legi pentru Basarabia a fost însărcinat un funcționar superior Rahmetiev, căruia Alexandru I la 29 Aprilie 1816 îi scriea că pentru Basarabia trebuește *„o ocârmuire specială în conformitate cu legile ei băstinașe, cu moravurile și cu obiceiurile ei“* [1]. Iar în instrucțiile anexate la acest rescript se pune în vedere, ca alcătuitorii legii speciale pentru Basarabia, să se călăuzească cu așezămintele ocârmuirii Finlandiei, Poloniei și Georgiei, care aveau autonomie provincială [2].

Această lege specială pentru Basarabia a fost gata la 1817 și sub denumirea de *„Regulamentul asezământului regiunei Basarabia“ (Așezământul obrazovaniei oblastie Basarabiei)* a apărut în 1818 în limba românească cu text paralel rusesc [3].

După „așezământul“ dela 1818 Basarabia se ocârmuia de un „Consiliu Superior“ („Stat Inalt“), care era compus parte din elemente locale alese, parte din funcționari numiți de guvernul rus. Acest Consiliu în atribuțiile căruia cădea rezolvirea tuturor chestiilor juridice, administrative și economice, era compus din 11 persoane, din care 5 erau numiți de către guvern, iar 6 aleși, și anume: Președintele General Guvernatorul Podoliei, care de fapt nu lua parte la ședințe, guvernatorul și viceguvernatorul Basarabiei și doi președinți, al secțiilor judecătoriei superioare din Chișinău, al secției penale și al secției civile și 6 deputați din partea nobilimei. Acești din urmă trebuiau să fie confirmați de către General-Guvernatorul Podoliei.

1) Л. А. Кассо. Op. cit., p. 214.

2) Ibidem.

3) A fost retipărit în rusește în „Полное собраніе законовъ Россійской Имперія т 35, pp. 222—281.

Toate hotărările se luau cu majoritatea voturilor şi erau definitive, însă persoanele particulare se puteau plânge asupra hotărârilor lui prin ministrul de justiţie şi procurorul general din Petrograd, Consiliului de Stat.

„Corespondența în Consiliu se face în limba rusească și moldovenească după natura ei, adică: acele diriguitoare, acele de stat, acele penale și de instrucție judecătorească în limba rusească și moldovenească având-se în vedere legile împeriului rus și păstrând legile și obiceiurile pământene în privința proprietății particulare; iar chestiile de drept civil și de hotărnicie se vor exercita numai în limba moldovenească și se judecă pe baza legilor și obiceiurilor moldovenești“ [1]).

Nu ne vom opri mai amănunţit asupra acestui regulament, asupra organizaţiilor judecătoreşti şi administrative în judeţe.

Nemulţumirile generale, care, cum am văzut mai sus, domneau în Basarabia, cererile ţăranilor şi boerilor români, au silit guvernul rus să-i dea Basarabiei o „ocârmuire specială“, un fel de autonomie provincială. In autoadministrarea Basarabiei rolul principal îl juca nobilimea. Toate funcţiile mai importante în administraţie şi justiţie, nu numai de la centru, ci şi în judeţe, erau ocupate de nobilimea basarabeană prin alegere. Limba moldovenească a fost recunoscută ca limba oficială în toate instituţiile de stat din Basarabia pe lângă acea rusă, iar în unele instituţii în judeţe se întrebuinţa exclusiv această limbă. Mai mult, legile şi obiceiurile moldoveneşti, mai cu seamă acelea, cari priveau dreptul civil, au rămas în vigoare.

Dar n'au trecut nici doi ani după ce a apă-

1) Ibidem.

rut regulamentul dela 1818, şi Ruşii au început să încalce acest regulament, să unifice legile moldoveneşti cu cele ruseşti, sau, mai bine zis, să le înlocuiască cu cele ruseşti, au început să înlăture elementele locale din instituţiile de stat. La 1820 guvernul rus a întrodus încă doi membri numiţi de guvern în Consiliul Superior al Basarabiei [1]) aşa că majoritatea voturilor trecea de partea celor numiţi. Iar la 16 Martie 1820 Alexandru I a aprobat propunerea generalului Bahmetiev, prin care „*votului preşedintelui în Consiliu în toate chestiile în afară de cele judecătoreşti, se dădea noţiunea cuvântului veto; în caz când el nu se unea cu opinia majorităţii, el avea dreptul a înainta părerile sale discreţiei Suveranului*“ [2]).

La 1823 ispravnicii de judeţ. cari erau aleşi, au fost înlocuiţi cu cei numiţi, iar la 3 August 1825 dela consiliul superior au fost luate funcţiile judecătoreşti. In fine la 29 Februarie 1828 guvernul rus prin un nou regulament a şters aproape toate urmele autonomiei Basarabiei. Prin acest regulament Basarabia devenea o oblastie rusească, cu instituţiile la fel cu acele ruse şi dependente de ministerele dela Petersburg. Consiliul superior a fost transformat în Consiliu de Oblastie, în atribuţiile căruia cădea numai sarcina a stabili unele impozite şi a regula unele chestiuni de aprovizionare. Acest consiliu, în care toţi membrii erau numiţi de către guvern, în afară de mareşalul nobilimei, se convoca de două ori pe an. La anul 1833 şi limba română, ca limbă oficială a fost scoasă din toate instituţiile, în afară de biserică unde s'a menţinut mai mult timp.

1) Л. А. Касco Op. cit., p. 219.
2) Ibidem, p. 220.
3) Ibidem, pp. 223—224.

Insă, luând drepturile Românilor basarabeni, apărate prin luptă, încălcând legile şi obiceiurile ţării, guvernul rus n'a fost în stare să stingă conştiinţa naţională a poporului basarabean.

Vitalitatea şi statornicia etnografică a poporului românesc s'a dovedit şi în Basarabia. Altmintrelea nici nu putea să fie, fiindcă Basarabia, care a rămas românească până astăzi după o sută de ani de încercări din partea Ruşilor de a o deznaţionaliza, era şi mai românească în timpurile răpirei. După o statistică dela 1817 în Basarabia se găsea aproximativ o jumătate de milion de locuitori [1]) Aproape toată populaţia aceasta era românească, şi cum vedem dintr'o altă statistică rusească dela 1810 [2]), din toate judeţele Moldovei, cele din Basarabia aveau populaţie mai numeroasă.

In totul, după cum am stabilit noi în altă lucrare [3]), în 1810 în Basarabia se găseau *327,199* de locuitori, din care numai aproximativ 5% erau străini de neamul nostru, iar restul Români. Dar ce este mai interesant, cetăţile cari au fost în mâinile Turcilor, Chi ia, Cetatea-Albă, Tighinea şi Hotinul, erau populate în majoritate de Români. Cum vedem din dosarul Nr. 226 dela 1808 al Arhivei Senatorilor din Chişinău [4]) aceste cetăţi erau supuse unui deosebit regim militar, cu comandanţii lor, cu un deosebit regulament pentru populaţie. In aceste cetăţi, s'a făcut un recenzământ la 1808, care este foarte interesant pentru noi din toate punctele de

---

1) *I. Nistor.* Populaţia Basarabiei la 18.2—1818. Arhiva pentru ştiinţa şi refo ma sociala. I, p. 96.

2) Arhiva Consistorului Spiritual d n Chişinău. Dosarul N 2 8, .8 .0.

3) „Contribuţii privitoare la numărul populaţiei în ţările româneşti la 1810". In „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială». 1920, N. 1—3.

4) V. şi „Труды Бессарабской ученой архивной комиссiи„ Vol II, pp. 380--381.

vedere. Din raportul Sărdarului Vasilache (acelaş dosar) se vede că în urma cererii Comandantului armatelor ruseşti, generalul Prozorovschi, Divanul Moldovei a luat o dispoziţie în 1806, să se facă un recensământ cu scopuri fiscale în aceste cetăţi şi anume „să se facă o condică a tuturor locuitorilor băştinaşi, de ce naţie şi confesie sunt, şi câţi locuitori au întrat de când se află aci armată, de unde au venit şi cu ce se ocupă“ (din raportul comandantului cetăţii Chilia maiorul Lavrov). Din acest recensământ, în care găsim numele de familie al tuturor gospodarilor aflăm următoarele date: în Tighina cu suburbia Lipcani 331 de gospodari din care 169 Români, 101 Evrei, 52 supuşi ruşi şi 9 Armeni. Notăm că între supuşii ruşi găsim nume de familii româneşti, aşa de pildă două familii Buhai, venite din oraşul Tiraspol şi altele. In Cetatea-Albă 334 familii, din care 168 Români, 132 Armeni, 18 Evrei şi 16 Sârbi refugiaţi.

În Chilia 478 de familii din care 393 Români, 58 de Lipoveni şi 27 de Evrei supuşi ruşi. In Hotin şi în suburbiile lui 648 gospodari din cari 297 Români, 340 Evrei şi 11 Armeni.

Adecă în patru cetăţi româneşti, cari au fost în mânile Turcilor un timp foarte îndelungat, la 1810 găsim 1791 de gospodari din cari 1026 de gospodari români. Dacă excludem numărul supuşilor ruşi din această cifră, cari au venit după 1806 cu armatele ruseşti, reese că aceste cetăţi au fost populate de Români chiar în vremea când ele erau stăpânite de Turci; numai garnizoana era turcească. De „olaturile“ cari aparţineau acestor cetăţi nici nu poate fi vorba: incontestabil, că ele erau locuite de Români.

Se naşte întrebarea, a putut această populaţie românească, atât de numeroasă şi atât de conşti-

entă în drepturile sale naţionale, cum am văzut mai sus, să fi fost lipsită de ori şi ce cultură cum încearcă să dovedească istoricii ruşi?

Făcând parte integrantă din vechea Moldovă, trecând împreună cu ea prin toate peripeţiile istorice, Basarabia nu putea să se deosebească prin nimic de restul Moldovei şi din punct de vedere cultural.

Până în ziua de astăzi se văd martorii acestei culturi puternice: ruinele majestoase ale cetăţilor vechi moldoveneşti, ale Cetăţii Albe, ale Chiliei, ale Sorocei şi a Hotinului, urmele oraşelor moldoveneşti, ale vechiului Orhei, ale Lăpuşnei, ale Tiutului şi ale atâtor oraşe dispărute, toate aceste vorbesc despre o cultură foarte intensă pe teritoriul Basarabiei. Iar numărul mănăstirilor, acestor focare de cultură în acele vremuri, ne povesteşte şi mai mult despre nivelul cultural al Basarabiei. In momentul anexărei Basarabiei, în această provincie se găsesc 12 mănăstiri şi 13 schituri[1]), din cari mânăstirile Căpriana şi Curchiul au fost înfiinţate încă în veacul al XV, pe vremurile marelui Voevod moldovenesc Ştefan cel Mare.

Dar multe din mănăstirile şi schiturile Basarabiei au fost desfiinţate înainte de 1812[2]). E foarte elocvent în această privinţă numărul bisericilor din Basarabia, care erau cu puţin mai mic decât cel de astăzi. Din raportul Mitropolitului Gavriil Bănulescu Bodoni dela 1812, în Basarabia erau 749 de biserici în 755 de sate şi oraşe[3]) dintre care fru-

1) Arhim. *V. Puiu.* Monăstirile din Basarabia Chişinău 1919, pp. 8–9.

2) Ibidem, p. 17 et passim.

3) A. Стадницкій, op. cit., p. 249.

Arhiva Consistorului din Chişinău dosarul No. 224, 1812.

moasa biserică a sf. Dimitrie din Orhei zidită de Vasile Lupu, biserica din Căuşani, probabil din veacul XV-lea, înfrumuseţată de zugravii moldoveni şi restaurată de Scarlat Grigorie Ghica şi Grigorie Calimah, domnii Moldovei, cu chipurile lor pe pereţi, biserica sf. Nicolae din Chilia, restaurată de Vasile Lupu, vechea biserică aşa zisă armenească dar de fapt moldovenească din Cetatea Albă şi atâtea biserici în stil moldovenesc cari s'au păstrat şi astăzi prin sătucenile noastre [1]).

Dacă ne aruncăm privirile peste hotarul vechii Moldove şi al României de astăzi, peste Nistru, ce semne de cultură se găseau în vremurile acelea? Frumoasa cultură poloneză n'a ajuns până la malurile Nistrului în afară doar de nordul Podoliei. Pe malul stâng al Nistrului şi pe alocurea şi în stepa Chersonului până la Bug, erau aşezări în care erau pe timpurile acelea cam o sută de biserici moldoveneşti, iar încolo tot sudul Rusiei de astăzi, până aproape de Chiev, toată stepa sud-rusică, era în stadiu de colonizare, care se începuse abia în vremurile Ecaterinei a II-a, adecă cu vre-o două decenii înaintea răpirei Basarabiei.

Prin urmare, comparând situaţia Basarabiei de atunci din punct de vedere cultural cu aceea care era dincolo de Nistru şi care, ca cea mai de aproape în mod natural trebuea să treacă în Basarabia, găsim că boerii moldoveni înaintând petiţia guvernului rus la 1813, aveau toată dreptatea, arătând că este o „mare calomnie“ a spune, că Basarabia n'are cultura ei.

1) Despre biserici e vechi din Basarabia v. Василій Курдиновскій. Списокъ древнѣйшихъ церквей Бессарабской губерніи. Труды Бассарабскаго церковнаго историко-археологическаго общества. Вып I, pp. 70—177.

А. Стадницкій. Гавріилъ Банулеску-Бодони p.p. 249—250

Resturile culturii materiale, care s'au păstrat până în zilele noastre, nu puteau să nu contribue la menţinerea tradiţiei românizmului în Basarabia. Aceste ruine, aceste cetăţi îi aduceau aminte Românului basarabean de gloria strămoşească, de vremurile când el era stăpân pe aceste oraşe, pe aceste cetăţi, iar bisericile vechi întăreau în el credinţa, că el se trage din acei, care au pus pietre la aceste biserici.

Nu mai puţin importante sunt în ce priveşte cultura moldovenească în Basarabia pe la începutul veacului al XIX şi alte mărturii.

Iaşul, centrul cultural şi politic al Moldovei, era şi capitala judeţului, din care cea mai mare parte se întindea dincoace de Prut, în Basarabia. Acest centru, aşezat la marginea Basarabiei, nu putea să nu aibă influenţă asupra populaţiei basarabene prin cultura sa superioară, prin cărţile şi tipografiile sale. Era lucru natural, să pătrundă această cultură, pentru că drumul dela Iaşi în ţara leşească, în Polonia, cu care Moldova făcea negoţ, trecea prin Basarabia, precum şi drumul, care ducea spre Chiev, cu care Moldova avea vechi legături. Până acuma pe la bisericile şi mănăstirile din Basarabia se găsesc cărţi tipărite în ţările româneşti înainte de 1812, unele chiar în veacul XVII; aşa de exemplu psaltirea în versuri a vestitului mitropolit al Moldovei Dosoftei, care se găseşte la Mănăstirea Noul Neamţ şi care, probabil, a fost luată la această mănăstire dela vre-o biserică din *Basarabia.*

Eruditul episcop Amfilohie Hotiniul pe la sfârşitul veacului al XVIII-lea a desfăşurat după cum se ştie o largă activitate culturală.

La 1795 el tipăreşte la Iaşi o „gramatică teologhicească, scoasă în limba moldovenească, deep bogoslovia lui Platon, arhiepiscopul de Moscva şi

depe alte cărţi bisericeşti" [1]). In acelaşi an se tipăreşte de către dânsul şi „Deobşte Gheografie pe limba moldovenească scoasă depe gheografia lui Bufier, după orânduiala care acum mai pe urmă s'au aşezat în Academie dela Parizi" [2]). Tot acest vrednic arhiereu a tipărit: „Elementi arithmetice arătate fireşti" [3]). Tot lui, suntem aproape încredinţaţi, se datoreşte şi frumosul manuscris, necunoscut până acuma, care se păstrează în biblioteca Academiei teologice din Chiev sub No. 751. Acest manuscris a fost donat, după cum ne-a spus bibliotecarul Academiei D-l Crilovschi, Academiei de către fostul profesor al seminarului teologic din Chişinău E. Mihalevici, basarabean de origină, și este uşor de presupus, că manuscrisul a fost găsit în Basarabia. El poartă data 1796, este tradus din limba italiană, adecă coincide cu vremea activităţii culturale a lui Amfilohie, care, cum am văzut mai sus cunoştea şi limba italiană. Manuscrisul are următorul titlu: [4])

„Gramatica

dela învăţătura fizicii, scoasă de pe limba italienească, pre limba moldovenească, întru care se cuprinde tot ceea ce omul voeşce a şci şi a învăţa, în ceriu şi pre pământ, din lucrurile cele mai cunoscute şi mai trebuincioase. Anul=1796 Aprilie 10".

Prafaţa, care începe îndată pe verso titlului (f. 1 v. — 2 fără număr), sună astfel:

„Iubite cetitoriu,

toţi dascalii, şi învăţătorii zic şi scriu, că ore care

---

1) *I. Bianu şi N. Hodoş* Bibliografia românească veche. Tomul II, pp. 377—378.

2) *Ibidem,* pp. 378—379. Un exemplar al acestei geografii, găsit în jud. Soroca, se află în posesia noastră.

3) *Ibidem,* pp. 383—384.

4) Manuscrisul cuprinde 5+185 file, mărimea $20^1/_2 \times 152^1/_2$ c. m. scrisul foarte îngrijit,

nu poartă griji să aibă iubire și dragoste cătră patria sa, adecă pentru țara și pământul și limba, în care s'au născut, păcătuește întocma ca și cel ce trece cinstea părinților săi. După cum zice Țițeron și Ulisă cel pre înțelept, și Ovideo cel minunat, nu sciu cu ce dulceață să hrănesc, cei ce nu pomenesc de patria sa și altele.

Deci și eu pentru datoria aceasta vrând a fi oariș-ce mulțămitoarea, și neavând alta cu ce să mă arăt, am pus puțină ostineală cu toată prostia me de am tălmăcit, această cărticică numită gramatica învățăturilor fizicii de pe limba italienească pe limba moldovenească, care socotesc a fi de folos, celor întăi tineri învățători, ce călătoresc pe drumul învățăturilor, apoi că zăbovindu-se mai întăi, cu cetire, au (?) și cu învățătura la aceasta, vor ave multă cunoștință încă și sciință și dinpreună ușurință și înțelegirea vorbilor celor ce-i învață, fiind că întru adâncimea învățăturilor sunt multi cuvinte și tălmăciri, cu greu a se deprinde, și a se înțelege, dintru întăi, că alti cuvinti sint dintru întâi obicinuite prin învățături a să scri și a se înțelege puterea lor pe limba streină, fiind foarte cu greu altor limbi, care n'au cuvinte în destul, ca să poată de odată a zice și a cunoașce tâlcul și puterea aceluiași cuvânt. După cum și noi aice multi cuvinte grecești și lătinești leam pus însuși acelea, ca să nu stricăm simtirea lor, dându-le numai din puterea vocabolariului, adică din cartea care tălcuește, cu aceeași limbă, cuvântul oareșcare simțire de cunoșcința lor, cu multi cuvinti și întru același loc, unde sau scris, și iar și le zic celor ce voesc a să învăța dela alții apucând oareșce zugrăvală, de cunoșcință, din cărticica aceasta ii cu grabă or înțelege, pre cei ce li vorbesc, cum pentru învățături, așișdere și pentru cuvinte, lăsându-i cu pace întru

liniscea lor, a să învăța, iară pre cei ce vor lua sama tălcuirii mele, ii rog să nu prindă îndată în ponoslu pentru nedreapta me tălmăcire dar să îndrepteză.“

După *„Scara de tot ce să află în cartea aceasta“* (f. 3 - 5 nenum.), urmează un capitol, care tratează despre filozofie și știință în genere cu următorul titlu:

„Gramatica învățăturilor fizicesci de toate lucrurile cele ce sânt mai cunoscute și mai obicinuite răzămate asupra încredințărilor“ (f 1 - 19).

Iar după aceasta urmează patru părți ale cărții cu titluri după cum urmează:

1) *„Gramatica dela învățătura fizicii partea dintăi. Pentru somalogie și pentru apropierile dela materie, pentru feliurile alese a trupurilor cu îndreptări dela fire. Pentru fire de obșce și pentru apropierile trupurilor firesci.“* (f. 19—46).

2) *„Gramatica dela învățătura fizicii partea al doilea. Pentru cosmologhie, care cuprinde o vedere de obșce pentru toată lumea mai întăi, pentru soare, pentru lună, pentru planeti, pentru cometi au steli cu coadă pentru stelile statornice au întărite“.* (f, 46 - 46 v.)

4) *„Gramatica dela învățătura fizicii partea al triilea. Pentru aerologhie și mai întăi pentru atmosfera ori pentru aer, pentru vânturi, pentru meteore, pentru ivirile cerești.“* (f. 67—88).

4) *Gramatica dela învățătura fizicii partea a patra, pentru gheologhie* (f. 88—185).

Insfârșit redăm și un pasagiu din textul acestei cărți interesante, din care se vede felul, cum a fost tradusă cartea:

„Pentru sunet. Să luăm sama acum la firea și apropierea sunetului de vreme că simțirea de toți curiozii zic că și aceasta esti o parte îndestulată

dela firi spre o trebuincioasă socotință. Sunetul esti o pornire de valuri, de a aerii, făcându-să dela oarecare clătire de urlet, că lovirea pricinueșce în părțile de un trup, acesti valuri ori lovituri din aerii viind a lovi asupra timpanului dela urechile noastre cu agiutoriul nervilor poartă la spiritele noastre această simțire. Și pentru că un singur și același sunet esti înțeles de mulți oameni carele să găsesc în osebite locuri, esti la scuturare și cutremurul, date dela lovire de oarecare trupuri care să închide, ca întru o sferă împregiurul trupului, că esti ca un chedru și câți să vor tâmpla într'această sferă, toți într'un chip vor auzi sunetul de acea lovire“ (f. 32).

În bibliotecile rusești se găsesc mai multe cărți și manuscrise, care poartă numele unor orașe basarabene, ale bisericilor, ale donatorilor basarabeni, ceea ce arată, că cărțile și manuscrisele acestea au trecut prin mâinile basarabenilor. Este caracteristic, că chiar în Chișinău, un oraș mic pe la sfârșitul veacului XVIII, s'a scris o Alexandrie, care astăzi se găsește în biblioteca aceleași Academii din Chiev sub No. 372. Acest manuscris fără început, fără sfârșit și fără câteva file la mijloc, scris în 59 file în folio, are pe foaia 40-a următoarea notiță: *„Scrisu-s'au această Alexandrie cu toată cheltueala a dumisale Donie fecior lui Grigori Pavlovici din târgul Chișinăului, la anii dela nașterea Domnului Hr. 1790, în luna lui noemvre 20, în zilele blagocestivei împărătesei Ecaterinii Alexeevnii a toată Rosia, pe vreme când bătea Moscalii cetatea Ismaile, fiind cneaz sfeteișii Alexandrovici Potemchin mai mare preste toată armiea. Deci fiind eu pre aceia vreme dascal aici, în Chisinău, de învățat copii, m'au poftit acest Donie negutătorul de aici cu toată cheltueala dumisale. Donie negutătoriu— Chi-*

șineu, si eu Ștefan dascal din Putna, am scris cu cheltuiala dumisale Donie" [1]).

Aproape la toate bisericile s'au păstrat actele stării civile şi statele personale ale preoţilor dela începutul veacului XIX-lea scrise în limba românească. Pe baza acestor acte a fost făcută şi catagrafia dela 1810 [2]).

Am văzut mai sus, ce număr mare de biserici a avut Basarabia pe la 1812, şi prin urmare trebue să presupunem că şi clasa clericilor a fost foarte puternică şl numeroasă, şi această clasă nu putea să nu aibă şcoli.

Din Alexandria, pe care am citat-o mai sus, se vede că la 1790 în Chişinău se găseşte un „dascăl pentru învăţat copii" Ştefan dela Putna, poate că e vre-un elev eşit din şcoala renumitului Vartolómeiu Măzăreanul. Autorul manuscrisului dela Chiev nu indică şcoala la care a funcţionat el, dar fără îndoială, el predă la o şcoală cu mai mulţi elevi, poate la acea domnească, despre care vom vorbi mai jos.

Cele dintâi şcoli, în Basarabia, ca şi în restul Moldovei, au fost pe lângă mânăstiri şi parohii. Numărul acestor şcoli, cum se vede din datele care s'au păstrat a fost destul de mare. Aşa dascălul Ştefan Istrati a învăţat a ceti şi scrie moldoveneşte precum şi tipicul bisericesc în şcoala din comuna Bumbăta, o altă şcoală a fost în comuna Golercani, un preot Lupu Vartic învaţă înainte de anul 1786 în comuna Işnovăţ, din jud. Orhei, iar mai pe

---

1) *Ştefan Berechet.* Documente slave de prin arhivele ruse. Bucureşti, 1920, p. 3—4. Se prea poate, că această Alexandrie ilustrată este in legătură cu manuscrisul Academiei Române No 869, care a fost scrisă „în zilele prealuminaţii împăraţii sale Mării Ecaterina Alexeevna.. la veleat 1790." *V. N. Cartojan.* Alexandria în literatura românească. Bucureşti. 1910 p. 33—34.

2) Arhiva consistorului din Chişinău. Dosarul 218 din 1810.

urmă în Teţcani. Asemenea şcoli bisericeşti au fost în com. Buda, Truşeni, Răspoveni, Scumpia, Moleşti, pe lângă biserica Mazarachi din Chişinău etc.[1]).

Profesorul seminarului din Chişinău A. Silin în lucrarea sa despre Dimitrie Sulima arhiepiscopul Chişinăului, mărturiseşte că în anul 1811 vicarul mitropoliei din Iaşi sub ocupaţia rusească Dimitrie Sulima, a înfiinţat la mănăstirea *Curchiul* o şcoală pentru copiii de preoţi [2]).

Preotul comunei Alexăndreni, jud. Soroca, Petre Ghentus a înaintat mitropolitului Gavriil următoarea petiţie :

„Inalt preosfinţite şi mult milostive stăpâne.

Jăluim preosfinţiei voastre de mila lui Dumnezeu am trii copii de învăţătură şi nu avem şcoală acolo în sat şi porunca a preosfinţiei voartre ca să aducim copiii aice la şcoala preaosfinţiii voastre si copiii sânt mici. Rog înalta mila preosfinţiii voastre să aibă voiea şi blagosloveniea preosfinţiii voastre ca săi dau la învăţătură la mânăstirea Dobruşii că aice mii cu neputinţă ai aduci că sânt om singur mari pomană va fi preosfinţiii voastre. 1813, Aprilie 28" [3]).

Din acest document reesă pe de o parte că şi la mânăstirea Dobruşa a fost şcoală, pe de altă parte, din cuvintele „nu avem şcoală acolo in sat" tragem concluzia că erau şcoli şi pe la sate. Că prin unele din satele Basarabiei erau şcoli vedem

---

1) Aceste date le găsim în articolul I. P. S. Arhiepiscopului Gurie: „Câte-va extrase din arhive despre şcoile bisericeşti în Basarabia înaintea anexării ei de către Rusia".

In „Revista societăţii Istorico-Arheologice bisericeşti din Chişinău. V. XIII, p. 68—73.

2) **П. А. Лотоцкій. Исторія Кишиневской семинаріи. Кишиневъ, 1913, p. II.**

3) Arhiva consistorului din Chişinău. Dosarul No. 219, a. 1813. v. **П. А. Лотоцкій**, op. cit. p. 13.

şi din numărul ştiutorilor şi neştiutorilor de carte din copiii preoţilor, extras din informaţiile eparhiei din 1815. Din 2650 de copii de preoţi în etate de 1—15 ani; 886 ştieau carte, restul erau neştiutori de carte; în etate dela 15—20 ani, din 298 de copii, 244 ştieau şi numai 54 nu ştieau; din 179 în etate dela 20 de ani în sus, 101 ştiutori de carte şi 78 care nu ştieau carte [1]).

Dar şcoalele de pe lângă mânăstiri şi biserici puteau să folosească numai pentru ţărani şi copiii de preoţi ca şcoli inferioare, în care învăţau a scrie şi citi. Arhiva senatorilor din Chişinău dela 1806 până la 1812, precum şi arhiva cancelariei guvernatorului Basarabiei şi a consistorului dela Chişinău în primele decenii după anexare sunt scrise mai mult de jumătate în limba românească. Toate cererile locuitorilor, preoţilor şi funcţionarilor mici sunt scrise în româneşte, în acea frumoasă limbă moldovenească, în care se scria şi în Moldova de peste Prut. Toţi autorii acestor petiţii, toţi dascalii şi preoţii se vede că au avut o şcoală ceva mai bună de cât cea elementară, pe care puteau s'o aibă la sate. Statele personale ale clericilor care se găsesc pe la biserici, ne-arată că foarte mulţi din preoţii basarabeni pe la 1812 şi-au făcut studiile la şcoala lui V. Costachi din Socola. Se găsesc însă date, din care se vede că şi în Basarabia era o şcoală care avea menirea să dea o pregătire ceva mai mare decât şcoalele primare. Şcoala aceasta era în Chişinău, se numea *domneasca* şi nu se ştie când a fost închisă. „Negustorii şi locuitorii“ oraşului Chişinău au înaintat la 1815 mitropolitului Gavriil următoarea cerere:

„Către înalt preosfinţia sa a preosfinţitului în-

---

[1]) П. А. Лотоцкій, op. cit. p. 12.

dreptătorului Sinod Cilen[1]) *și aceluiaș exarh Chirio-Chir Gavriil Mitropolit Chișinăului și Hotinului ,si a feliuri de ordene cavaler.*

Dela toți neguțitorii și alți lăcuitori din Chișinău ce avem copii de învățătură în limba moldovenească

Plecată jalobă.

Mult îndurate înalt preosfințite stăpâne! Cu totul împotrivă ne iaste a vedea pe fiii noștri lipsiți de hrana învățăturii limbii noastre, și nu numai fiei cei sirimani și scăpați patimei această mare pagubă dar și fiei celor ce ar putea ajuta ceva pe un dascal învățătoriu copiilor lor asemenea lipsiți sunt: nefiind nici case de obșce precum să află pe la toate orașele. Măcar că în trecutul an 1812 — dec. 16 ne-am înființat din milostivă poruncă înalt preosfinții voastre să rânduiască Dascălul Gheorghie Popovici învățători de copii la biserica sfântului proroc Ilie pentru care nu puțin ne-am bucurat: dar de vreme că la câteva luni după aceea trebuind rânduită casa de școală pentru lucrul bisericei sau zăticnit lucrul. Pe urmă gătindu-se altă casă de scoală la biserica nașcerii Precistii strângându-să și copii acolo asemenea urmând nevoia pentru casă de șăzut părintelui protopop Lupul, s'au dat și aceea sfinției sale unde și acum șade. Și așa de istov s'a stricat acea milostivă punere la cale, nu cu puțină mahniciunea noastră și multă pagubă fiilor noștri. Pentru aceasta facem șliut și rugăm mila înalt preosfinției voastre ca iarăși să se pue în rânduială acest trebuincios lucru. Iar pentru dascal sântem mulțămiți și cerem tot pe dascălul Gherghe Popovici ca să fie rânduit numai pentru învățătura copiilor făgăduindu-i și din partea noastră ceva ajutoriu și mai

1) Membru.

vârtos venitul cotului târgului care mai înainte era afierosit școlii obșcești ce să zicea domnească (aicea în Chișinău) voim a să trage iarăși întru aceeași veche rânduială ce să urma. Și deacă Inalt Preosfinția Voastră veți socoti a fi cu cuviință a ne să da și o condică de milostenie, spre a se putea zidi nișce case mai mari de școală spre mulțămirea obșcei va rămânea la Inalt Preosfinția Voastră bunăvoință [1]). Urmează patrusprezece iscălituri și rezoluția Mitropolitului Gavriil dela 28 Aprilie 1815, care suna astfel:

„Pentru venitul cotului prin târguri să se găsească soobșcenie[2]) *unde se cuvine*

G. M. Ch."

In afară de aceasta la Chișinău lângă biserica sf. Arhanghel Mihail între anii 1800 1819 funcționa o școală grecească, în care se învățau copiii boerilor și negustorilor din Chișinău și unde ca profesor era un oarecare Constantin Grecu [3]).

Nu este exclus, că asemenea școli erau și în alte orașe ale Basarabiei, cum a fost de exemplu, școala unui „filozof grec" din Movilăul de peste Nistru, unde învățau fii boerilor din județul Soroca.[4])

Prin urmare din toate datele arătate mai sus reiese un lucru: Basarabia pe la începutul veacului XIX, avea cultura ei proprie, națională, avea chiar școli, avea cărturarii ei, adecă nu se deosebea prin nimic, din acest punct de vedere, de Moldova de peste Prut, și luându-se în

1) Arhiva Consistorului din Chișinău. Dosarul No. 178, anul 1815.

2) Informație, lămurire.

3) *Arhiepiscopul Gurie* Câte-va. extrase din arhive despre școlile bisericești în Basarabia, înaintea anexării ei de către Rusia, In „Revista societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău". Vol. XIII, p. 65,

4) *Teodor Vârnav*. Istoria vieții mele, București 1908. Bibiloteca Minervei, p. 12.

vedere gradul de cultură în genere în orientul Europei în vremurile acelea, această cultură, cu toate împrejurările grele prin care a trecut Moldova, era destul de desvoltată. Am văzut, cum a reacționat populația Basarabiei la introducerea regimului rusesc, am văzut cum își apără ea drepturile sale strămoșești, pecât era dezvoltată în sufletul ei ideea comunității sale etnice cu Românii de peste Prut.

Evident, că ar fi o mare greșală, dacă s'ar crede, că Rușii cu tot meșteșugul și toate sforțările lor de a înăbuși mișcarea culturală, care se începuse în Basarabia, au reușit în această privință. Viața culturală a trebuit în mod firesc, să continue și n'a putut să se întrerupă în mod brusc. Tradiția culturală este una din cele mai puternice și, prin urmare, greșesc acei, cari cred că orișice popor poate fi desnaționalizat, asimilat. Istoria popoarelor cari au trăit în Austria și mai cu seamă în Rusia a dovedit zădărnicia încercărilor de a schimba sufletul poporului. Cultura românească în Basarabia n'a putut să se manifeste așa cum s'a manifestat acea din Transilvania sau Bucovina. A fost o mare nenorocire pentru basarabeni, că ei au fost de aceiași credință ca și Rușii, ceea ce a adus poate la oarecare apropiere a intelectualilor cu Rușii, la indeferentizmul acestor intelectuali față de problemele naționale. In chestia desnaționalizărei Rușii au reușit mai mult la popoarele de o credință cu ei; Polonejii, de exemplu, popor slav, înrudit cu acel Rus, și-au păstrat naționalitatea și cultura mulțumită și faptului că ei au fost catolici. Cultura românească în Basarabia a avut părțile ei slabe, ea s'a abătut dela matca ei naturală, ea și-a rupt, grație regimului rusesc, legăturile aproape cu desăvârșire, cu țările românești, iar lipsa de școli naționale

a făcut că această cultură s'a desvoltat foarte puţin sau mai bine zis, a rămas în stadiul ei de primitivitate, aproape aşa cum a fost la 1812. Dar această cultură, aceste manifestări slabe de viaţă românească merită să fie studiate, pentrucă prin ele s'a menţinut continuitatea tradiţiei culturale, s'a menţinut ideia unităţii noastre naţionale, s'a subliniat ceea ce zăcea sub conştiinţa poporului de jos.

Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusească s'a manifestat în diferite direcţiuni. Cea mai statornică şi mai puternică instituţie în această privinţă a fost biserica. Preoţimea din Basarabia trecută în mare parte prin şcoala dela Socola constituia în vremurile acelea clasa intelectuală a Basarabiei, avea tradiţiile ei moldoveneşti şi avea cele mai strânse legături cu poporul. Desigur, că această preoţime conservatoare prin menirea ei nu se putea împăca cu regimul rusesc; sunt probe că mulţi din preoţi fugeau peste Prut [1]). Toată corespondenţa bisericească, toate actele bisericeşti, condicile, inventariile, actele stării civile se făceau numai în româneşte şi în româneşte se înaintau consistorului din Chişinău. Această stare de lucruri a durat până la 1871, când arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului Pavel, unul din cei mai înverşunaţi duşmani ai neamului românesc din Basarabia, a dat ordin ca corespondenţa bisericească să se facă în ruseşte.

---

1) V. arhiva Consistorului din Chişinău. Dosarul No. 145 din 1813 şi No. 139 din 1914.

II.

Tipăriturile bisericești.

Mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni. Infiinţarea tipografiei eparhiale din Chişinău. Rolul mitropolitului Gavriil în traducerea și tipărirea cărţilor bisericești. Cărţile bisericești ti ărite în timpul păstoriei mitropolitului Gavriil Banulescu-Bodoni. Dimitrie Sulima și cărţile tipărite de el. Alte tipărituri. Reînfiinţarea tipografiei eparhiale și cărţile bisericești noui.

O rodnică activitate pe terenul cultural românesc în Basarabia a desfăşurat mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Ştiinţa românească n'a fost tocmai dreaptă cu acest arhipăstor: el este socotit ca un trădător al neamului, ca unul din principalii sprijinitori ai anexării Basarabiei la Rusia, ca o „coadă de topor" a Ruşilor [1]).

1) **Ep. Ghenadie** de Râmnic: *„Exarhul Gavriil"* în „Revista nouă" No. 10, anul 1888. Bibliografia este arătată în cartea *D-lui P. V. Haneş „Scriitorii basarabeni"*. Bucureşti 1920, unde găsim destul de importante date asupra vieţii şi operelor mitropolitului Gavriil (pp. 94—140). Cea mai complectă lucrare asupra lui Gavriil Banulescu—Bodoni este lucrarea lui **Авксентій Стадницкій. Гавріилъ Банулеско-Бодони, екзархъ молдовлахійскій и митрополитъ Кишиневскій. Кишиневъ 1894**, pp. XVI+374+LIV.

Nu ne vom ocupa de biografia lui Gavriil Banulescu-Bodoni, întrucât ea a fost studiată destul de amănunţit, asemenea nu ştim în ce măsură ise pot atribui învinuirile care ise aduc. Fapt este că mitropolitul Gavriil a pus bazele culturii româneşti în Basarabia sub stăpânirea străină, că în urma activităţii lui, cultura românească s'a întărit, a luat o direcţie, care a contribuit foarte mult la conservarea spiritului românesc în provincia noastră. Şi nu ne putem închipui unde ar fi ajuns Basarabia, dacă în capul bisericii ei ar fi fost pus un episcop rus, un arhipăstor, care nu cunoştea trecutul Basarabiei, sufletul poporului ei.

Originár din Ardeal, Gavriil Banulescu-Bodoni în timpul războaelor turco-ruse şi al ocupaţiei ruseşti dela 1806—1812 a căpătat simpatiile Ruşilor, a devenit mitropolit al Chievului, mai târziu exarh al mitropoliei Moldovlahiei, şi după anexarea Basarabiei, mitropolit al acestei provincii până la 30 Martie 1821, data morţii lui Gavriil Banulescu-Bodoni.

Examinarea activităţii româneşti a mitropolitului Gavriil Banulescu-Bodoni ne aduce la concluzii, care fac să apară figura acestui om cu totul în altă lumină. Am văzut că în urma raportului guvernatorului Basarabiei Harting dela 1814, îndreptat împotriva obiceiurilor pământului Basarabiei, a legilor ei, mitropolitul Gavriil în fruntea boerilor basarabeni îşi ridică glasul pentru apărarea drepturilor şi legilor locale.

Prima grijă pe care a avut-o mitropolitul Gavriil după ce s'a stabilit în Basarabia a fost organizarea eparhiei. La 6 August 1812 cu No. 769, Gavriil se adresează către comandantul arma-

telor ruseşti amiralul P. V. Ciceagov cu următoarea cerere:

„Când mă găseam la Petersburg după ce s'a primit acolo știrea despre încheierea păcei cu Poarta Otomană, potrivit căruia râul Prut este fixat ca graniță și toate pământurile aflătoare între Prut și Nistru sunt anexate la Rusia, Sf. Sinod și oberprocurorul lui au discutat chestia înființării în această regiune a unei eparhii noi, cât pe motivul numărului însemnat al bisericilor, care se găsesc 749 în 755 de sate și orașe, atât și din cauza depărtării acestei provincii de alte eparhii ale Rusiei și din cauza deosebirei de limbă și de obiceiuri a popoarelor, care o locuesc, propunând ca eu și cu episcopul Vicar să mă mut în această eparhie [1)]".
In adresa lui către Sinodul rusesc dela 4 Noembrie 1812 mitropolitul Gavriil invocând aceleaşi motive subliniază şi mai mult *„deosebirea de limbă, moravuri și obiceiuri a poporului de aici și a clerului"* şi băzându-se pe această deosebire Gavriil cere pentru noua eparhie următorul lucru:

„In ocârmuirea acestei eparhii să mi-se îngăduie să mă acomodez obiceiurilor de aici, când aceasta nu este în contrazicere cu legile, fiindcă aceasta cere liniștea poporului acestuia... și fiind că și din punct de vedere civil lor li s'au acordat drepturile lor vechi moldovenești... pentru înstruirea copiilor preoților și slujitorilor bisericii trebuește înființat un seminar în care să se învețe toate acele obiecte care se învață în alte seminarii duhovnicești. De a învăța (în ea) cu preferință și neapărat limbele: acea rusească ca a stăpânirei, acea na-

1) Arhiva Consistorului din Chişinău. Dosarul No. 224.

țională moldovenească, ca acei ce învață să poată propovădui poporului cuvântul lui Dumnezeu; acea latinească, fiindcă din ea se trage și se poate îmbogăți acea națională“ [1]).

In acest raport se vede tendinţa mitropolitului Gavriil de a da eparhiei din Chişinău aceiaşi organizaţie, pe care o avea biserica din Moldova: el păstrează cam aceleaşi protopopii care au fost înainte, cere să fie lăsate aceleaşi dări pentru biserică, micşorându-le puţin, cere să i se dea 80 de scutelnici lui ca mitropolitului şi 40 episcopului, cum a fost în Moldova etc. In afară de aceasta mitropolitul Gavriil roagă, ca la episcopia din Chişinău să fie ataşată şi o parte din episcopia Ecaterinoslavului, şi anume regiunea Ociacovului, care avea peste o sută de biserici. *„Această alipire“*, scria el, *„nu numai că ar mări (perfecționa) această eparhie nouă, ci pentru popoarele care o locuesc ar fi o mângâere, întrucât Stepa Ociacovului, ca și Basarabia, este locuită de Români, Greci, Bulgari și coloniști de diferite nații, iar Ruși sunt foarte puțini“* [2]).

După ce a organizat eparhia Chişinăului şi a deschis seminarul teologic din Chişinău, în care se preda şi limba românească ca obiect *„cu gramatica scrisorii, curata scrisoare si pravila scrisorii pentru învățătură“* [3]) câte 10 ore săptămânale, mitropolitul Gavriil îşi pune în gând se deschidă o tipografie la Chişinău. La 25 Septemvrie 1813 el înaintează Sf. Sinod un raport în care între altele scrie:

---

1) Ibidem, ff. 26—32.

2) **А. Стадницкій.** Op. cit., pag. 250.

3) Arhiva consist. din Chișinău, f. 71.

„După mutarea mea din Iași în orașul Chișinău, îndreptând luarea aminte spre păstoria încredințată mie, am constatat, că cât bisericile parohiale de aici atât si mânăstirile și schiturile, nu numai că n'au cărți duhovnicești, care ar putea servi pentru îndrumarea preoților si a creștinilor, dar n'au chiar cărțile necesare pentru îndeplinirea serviciului divin, fiindcă, bisericile moldovenești, cele mai multe aparțineau episcopiei de Huși, unde nu era tipografie; iar tipografia din Iași, una singură în toată Moldova, din cauza deranjării nu putea înzestra îndestul bisericile cu cărți, și din această cauză clerul moldovenesc de aici a fost nevoit de a cumpăra cărți bisericești în limba moldovenească tipărite în cea mai mare parte în regiunile austriace. Și fiindcă cărțile tiparului de acolo sunt unite și în afară de greșeli de limbă, conțin învățături și povățuiri, care nu seamănă cu dogmele bisericii ortodoxe, de aceea a și fost interzisă cumpărarea cărților de așa fel. In ce privește bisericile rusești, care se găsesc câteva pe Nistru și în Basarabia“, pentru ele se pot aduce cărți din Chiev, însă cu foarte multe greutăți. Mai departe mitropolitul Gavriil spune:

„Având în vedere această situație a bisericilor, eu după datoria păstorească a mea am găsit de cuviință a înființa în Chișinău pe lângă casa mitropolitană o tipografie pentru tipărirea sub îngrijirea mea proprie a cărților bisericești în limba moldovenească și cea slavonească pentru eparhia de aici.“

Arătând că pentru această tipografie el a pregătit tot materialul necesar, literile moldovenești și slavonești, el scrie că a chemat din mănăstirea Neamțu *„un tipograf iscusit, pe călugărul Ignatie, care a venit după buna lui voie și care fiind de origină velico-*

rus ştie bine în afară de limba slavonească şi pe acea de aici moldovenescă" [1])

Inainte de a obţine aprobarea sinodului, mitropolitul Gavriil a început şi traducerea unor cărţi din slavoneşte în moldoveneşte. In scrisoarea lui către Amvrosie, mitropolitul Petersburgului şi a Novgorodului, Gavriil între altele scrie, că dacă nu i-se va îngădui deschiderea tipografiei el nu va *„avea mijloace de a înzestra bisericile moldoveneşti cu cărţi pentru rugăciuni (tedeumuri), rânduială pentru parastas, catehizise, cu instrucţii pentru blagocini, cu predici duminicale şi pentru serbători, din care primele patru sunt traduse de mine în limba locală şi gata pentru tipar, iar cu traducerea predicilor mă ocup acuma."* [2])

In această scrisoare ca şi în alta cu acelaşi conţinut, adresată ober-procurorului sinodului Iurachin [3]), Gavriil spune, că cu corectarea cărţilor moldoveneşti se va ocupa el însuşi. Sf. Sinod în ziua de 4 Mai 1814 aprobă cererea lui Gavriil, iar la 31 Mai tipografia din Chişinău a fost deschisă. Din întreaga corespondenţă cu privire la deschiderea tipografiei din Chişinău se vede, ce însemnătate mare dădea acestei tipografii mitropolitul Gavriil, ce grijă avea el pentru ea, câtă muncă a depus, până când şi-a realizat scopul său.

Sinodul rusesc în aprobarea lui pune condiţie, ca cărţile, care se vor tipări în moldoveneşte, în tipografia din Chişinău, să se traducă de pe cărţile tipărite în tipografia sinodală din Moscova.

Cea dintâi carte bisericească tipărită în tipografia eparhială din Chişinău a fost *Liturghia* de la 1815.

1) Arhiva consistorului din Chişinău. Dosarul No. 50 / din anul 1813.
2) Ibidem.
3) Ibidem.

Cartea a fost tipărită *in folio* pe 1+5+9+187 foi, pe hârtie bună şi cu litere mari, citeţe; în text se găsesc câte-va gravuri, iar începutul unor capitole sunt înfrumuseţate cu viniete. Pe prima foaie, care serveşte şi ca titlu al cărţii, se enumeră, cum era obicinuit în cărţile bisericeşti eşite din tipografiile ruse, membrii familiei împărăteşti, iar mai departe menţionează locul şi data tipărirei în următoarele cuvinte: *„cu blagoslovenia Preasfântului îndreptătorului Sinod și a Preaosfințitului Gavriil exarh mitropolit Chisinăului și Hotinului, sau tipărit cartea aceasta ce se numește liturghie în exarhiceasca tipografie a Basarabiei, ce se află în sfânta mitropolie a Chișinăului și a Hotinului în Chișinău. La anul dela facerea lumii 7323. Iar dela nașcerea cea după trup a lui Dumnezeu Cuvântul, 1815, indictionul 3, în luna lui August"*.

In *„pecuvântarea"* Liturghiei care a fost trimisă bisericilor din Basarabia şi ca circulară separată [1]) găsim indicaţie asupra motivelor care au determinat deschiderea tipografiei şi asupra felului cum a fost tradusă cartea. *„Prin Pronia celui prea Inalt încredințându-se nouă povățuirea pravoslavnicei Biserici a oblastiei Bassarabiei, după neapărată păstorească datorie, nu încetăm a pune, pre cât se poate, în bună orânduială această sfântă Biserică și pre slujitorii ei.*

Intre multe alte cuviincioase așezări, care am cunoscut a fi trebuință spre a să pune mai cu dedinsul în lucrare, înștiințindu-ne că Bisericile întraceastă Oblastie, într-altele sânt lipsite și de cărțile trebuincioase, ne-am silit a așeza tipografie în Mitropolia Eparhiei noastre, ce este în Chișinău,

1) А. Стадницкій. Бессарабская Екзархическая типографія при Архіерейскомъ домѣ. Кишиневскія Епархіальныя вѣдомости. 1892, № 1, p. 21.

pentru a căruia punere în lucrare căştigând blagoslovenia Prea sfântului îndreptătoriului Sinod a toată Rossia, iată că întâiu cea mai trebuincioasă bisericilor carte, de care într-această eparhie este prea mare lipsă, Slujebnicul, care în limba Rumânească să zice Liturghie, cu ajutoriul lui Dumnezeu o am tipărit-o urmând întru toate întocma tălmăcirei slavoneşti, şi aşezării liturghiilor ce să tipăresc în Rossia, pe care noi din cele slavoneşti îndreptându-o cât s-au putut mai bine, am adaos-o cu Sinaxariul celor 12 luni, cu toate prochimenele trebuincioase preste tot anul, şi cu alte folositoare învăţături spre povăţuirea preoţilor, care învăţături în cele mai denainte rumâneşti nu să află".

Cum vedem, Gavriil Banulescu Bodoni a tradus cartea din slavoneşte, folosindu-se şi de cele româneşti şi confruntând textul şi cu originalul grecesc, ceea ce se vede din următorul pasagiu din aceiaşi circulară a lui Gavriil Banulescu Bodoni:

„Drept aceia de trebuinţă am socoti a arăta aicea deobşte la toţi, iară mai ales Preoţilor carii slujesc în limba rumânească, că aflând într-această Liturghie oare-şi care cuvinte într'alt chip tălmăcite, nu precum să află în cele mai dinainte rumâneşti tipărite Liturghii, să nu se mire de aceasta, nici să socotească a fi greşală, ci mai vârtos să ştie, că iaste îndeptarea celor mai înnainte făcute greşale... Greşala: „cu înţelepciune dreaptă. Şi înţelepciune dreaptă",—care să află în toate Liturghiile tipărite rumâneşte, iaste cea întâiu care au trebuit a fi îndreptată. Căci nici în Liturghiile greceşti, din care s'au tălmăcit cele slaveneşti, nici în cele slaveneşti acest feliu de tălmăcire: cu înţelepciunea dreaptă, n'am găsit, ce în toate Liturghiile am aflat:

Inţelepciunea drepţi"[1]). Mitropolitul Gavriil mai arată câteva mici modificări, asemănătoare celor de mai sus. Cartea se termină cu următoarele „stihuri":

„Tuturor oamenilor canonul să cade să fie. Căruia ce iaste de trebuinţă, fieşte care aceia Domnului laudă totdeauna înalţind, ca o zidire pe ziditorul său în veac ştiind".

Cartea cuprinde „*Liturghia*" cu „*Vecernia*" şi „*Utrenia*" (f. 1—116) *Sinoxariul* pe 12 luni (f. 116 până la 150), „*prochimenele*" la serbătorile mari (f. 150—165) şi observaţiuni, cari privesc partea practică a serviciului divin.

N'am avut posibilitate să confruntăm textul acestei „*Liturghii*" cu liturghiile tipărite în ţările româneşti, dar suntem siguri, că partea care priveşte slujba bisericească, rugăciunile şi răspunsurile „stranei" sunt aceleaşi, că Gavriil nu le-a tradus din slavoneşte, ci s'a folosit de textele vechi, întroducând numai modificări mici, îndreptând greşelile, făcute în text mai înainte. Astfel numai se pot explica asemănările în text ale acestei cărţi cu cele moldoveneşti, pe care le-a observat D-l P. V. Haneş[2]). Sinaxariul însă este tradus nu din ediţiile tipografiei sinodale din Moscova, ci după vre-o ediţie din Chiev, ceea ce se dovedeşte prin următorul fapt: în ediţiile din Chiev se găseau între sfinţii aşezaţi după zile şi sfinţii locali, care nu se găsesc în sinaxarii e moscovite. In „*Liturghia*" din Chişinău se găsesc mai mulţi sfinţi (Nicola sveatoşa — 14 Oct., cuvioşii Spiridon şi Nicodim dela Peşteră — 31 Oct., Varlaam igumenul Peşterii — 19 Noemvr. etc.), în total 21, a căror activitate s'a desfăşurat în Chiev

1) Precuvântarea în întregime este reprodusă în *I. Bianu* şi *N. Hodoş* Bibliografia românească veche. Vol. III, pp. 119—122.
2) Op. cit., p. 115.

şi care nu sunt trecuţi în sinaxarele tipărite la Moscova [1]).

In registrul cărţilor care s'au tipărit în exarhiceasca tipografie în Chişinău, reprodus într'un articol de către A. Stadniţchi [2]) după date pe care i le-a procurat fostul profesor al seminarului teologic L. Maţeevici, cu data 15 Decemvrie 1815 este trecut şi un molevnic, tipărit în 4^0 în 1200 exemplare. N'am putut da peste această carte, dar fără îndoială şi acest molevnic a fost în româneşte şi probabil că este acel care a fost retipărit la 1816 cu data 4 Octomvrie [3]).

In anul 1816 apare un *„catihisis alcătuit în scurt pentru slujitorii bisericeşti... cu adăogirea locurilor din sfânta scriptură, din pravilele sfinţilor apostoli şi a sfinţilor părinţi şi din duhovnicescul reglament, care pravile deosebit atârnă asupra preoţiei. Scos din cel slavenesc şi tipărit în exarhiceasca tipografie a Chişinăului. Anul dela Hristos 1816, luna lui Fevruarie"*. Cărticica conţine 1 + 43 foi în 4°. Această carte a fost tradusă după *„Catihisisul pentru preoţi şi slujitorii bisericii"* a mitropolitului Moscovei Platon (Levşin), carte care în prima ediţie a apărut la 1775, la Moscova.

In acelaşi an se retipăreşte *„molevnicul"* dela 1815 (în 4° 4 + 128 f.). După titlu cu enumerarea membrilor casei împărăteşti găsim o precuvântare, care se vede, fără schimbare se reproduce din e-

---

1) V. A. Челакъ. Бессарабскія Богослужебныя книги на румынскомъ языкѣ. Труды Бессарабскаго церковнаго историко-археологическаго общества. 2 в. 1909, p. 14.

2) Бессарабская екзаршеская типографія при Кишиневскомъ архіерейскомъ домѣ. Кишиневскія епархіальныя вѣдомости 1892. № 1, p. 31.

3) *I. Bianu şi N. Hodoş*. Op. cit., p, 152—153.

diţia dela 1815. Iată un fragment din această precuvântare:

„Molevnic, adică rânduila cântărilor de rugăciuni, tălmăcit din cel slavenesc, care să tipăreşte în Rossia şi să întrebuinţează în pravoslavnicile biserici, s-au tipărit acum întâi şi româneşte în exarhiceasca tipografie a Bassarabiei pentru bisericile şi preoţii Moldoveni a eparhiei aceşteia. Care carte, fiind că ne povăţuieşte cum se cuvine a mulţămi prea milostivului Dumnezeu pentru a lui daruri şi faceri de bine către noi şi cu ce rânduială ni să cade a alerga la mila şi ajutorul lui, şi a-l ruga în nevoile şi năcazurile noastre“ [1]).

In acelaşi an în registrul citat mai sus şi publicat de A. Stadniţchi găsim trecut cu data de 14 Noemvrie tedeumul în ziua Naşterii lui Hristos, tipărit în 1500 de exemplare [2]). Este tedeumul special, care se făcea în Rusia în ziua Crăciunului în amintirea izgonirii lui Napoleon din această ţară în anul 1812.

In anul 1817 în tipografia din Chişinău apare un *„Ciaslov“*, o ediţie foarte frumoasă (1+278 file în folio). In loc de titlu citim pe prima filă:

„Intru slava sfintei, cei de o fiinţă, de viaţă făcătoarei şi nedespărţitei Troiţe a Tatălui şi a Fiului şi a Sfântului Duh. Cu porunca Prea blagocestivului sângur stăpânitorului Marelui Domnului nostru Impăratului Alexandru Pavlovici a toată Rossia... iar cu blagoslovenia Prea sfântului îndreptătorului Sinod şi a preaosfinţitului Gavriil exarh Mitropolit Chişinăului şi Hotinului s'au tipărit cartea aceasta ce se numeaşce ciasoslov în exarhiceasca tipografie a Basarabiei ce să află în Sfânta

1) *I. Bianu şi N. Hodaş.* Op. cit. p. 153.

2) А. Стадницкій. Op. cit., p. 31.

3) Ibidem, p. 31.

mitropolie a Chișinăului și a Hotinului în Chișinău. La anul dela facerea lumii 7325, iar după nașcerea cea după trup a lui Dumnezeu cuvântul 1817 îndictul 5 în luna lui August".

In acelaşi an la Chişinău se tipăreşte un *„Registru moldovenesc pentru parastas"* (în 1600 de exemplare), pe care noi nu l-am putut consulta.

In anul următor se tipăreşte *„Psaltirea"* (în 8^0 1 + 344 f). In loc de titlu citim aceiaşi formulă care se termină cu următoarele cuvinte:

„iar cu blagoslovenia preasfântului îndreptătorului Sinod și a preasfinţitului Gavriil exarh mitropolit Chișinăului și Hotinului s'au tipărit cartea aceasta ce să numește Psaltire în exarhiceasca tipografie a Bassarabiei, ce se află în sfânta Mitropolie a Chișinăului și a Hotinului în Chișinău. La anul dela facerea lumii 7326, iar dela nașcerea cea după trup a lui Dumnezeu cuvântul 1818 îndictul 5 în luna lui Mai".

In acelaşi an Gavriil Banulescu-Bodoni tipăreşte următoarea carte:

„Rânduiala

Panihidei, ce să face pentru raposații Marii Domni împărați și împărătese: pentru țari, și țarițe a toată Rossia, și pentru preaînalțata lor familie. Sau tălmăcit pe limba Românească, din cea slavenească, si sau tipărit în exarhiceasca tipografie din mitropolia Chișinăului, pentru trebuința și înlesnirea slujitorilor bisericești Moldoveni, din eparhia Chișinăului, la anul 1817" 1).

Pe verso filei întâia şi pe următoarele găsim şi o precuvântare a mitropolitului Gavriil, care caracterizează până la oarecare măsura atitudinea lui

1) Notiţele referitoare la formatul şi numărul filelor acestei cărţi, găsita într'o mânăstire în Basarabia, le-am perdut.

față de anexarea Basarabiei la Rusia. Iată cum sună aceasta *„precuvântare“*.

„Cu mila lui Dumnezeu smeritul Gavriil Exarh mitropolit Chișinăului și Hotinului.

Pravoslavnica biserică a Rossiei, ce să odihnește supt schiptrul Preablagocestivelor sângur stăpânitorilor împărați a toate Rossiei, păzând obiceiul, ce din început sau dat pravoslavnicii biserici dela sfinții apostoli, și sfinții părinți a face pomenire și rugăciuni pentru răposații binecredincioșii creștini au așezat să se săvârșească, și săvârșește aceste pomeniri pentru răposații marii domni împărați și împărătese, țarii și țarițe, și pentru prea înalțata lor familie, ca pentru preablagocestivii stăpânitori și apărători a pravoslavnicii credință: deci fiindcă acum și oblastia Bararabiei după milostiva proniea a lui Dumnezeu, cu mâna iubitorului de Hristos împărat Alexandru întâiu sau izbăvit de jugul agareanilor, și cei cuvântători păstorii a ei, din preună cu turma sa, fiind împreunați cătră cea de Dumnezeu împărăție a Rossiei, fără nici o grijă slujesc Dumnezeului părinților lor, îndulcindu-să deplin cu îndurările, cu ocrotirea și cu apărarea preablagoslovitului monarh. Pentru aceasta dar și noi toți avem neapărata datorie a aduce dimpreună cu turma, că fiind împreunați cătră ce de Dumnezeu păzită împărăție a Rossiei, dimpreună cu toată ceealaltă Biserică a Rossiei rugăciuni pentru odihna sufletelor răposaților marilor domni împărați și împărătese, țari și țarițe a toatei Rossii și a preaînălțatei lor familii. Drept aceia noi tălmăcind de pe limba slovenească pe cea românescă, trei zvoade de numele preaînălțatelor persoane ce sau mutat cătră Domnul, dintru care cel întâiu să fie pentru mănăstiri și schituri și pentru soboară și bisericile de prin orașe, al doilea pentru bisericile cealea de

prin sate, iară al treilea, arată cum să cade pentru toate acele prea înalțate persoane pomenire să se facă la panihidele ceale de obșce, care după ustavul Bisericii să săvârșesc în sâmbăta lăsatului de carne și în sâmbăta cea din naintea praznicului pogorârei Duhului sfânt și tipărite aceste izvoade, în deosebită filadă, împreună și cu insuși rânduiala panihidei, păstoresce îndemnândâ-vă poruncim preacuvioșiilor voastre arhimandriți, igumeni și cucernicìilor voastre protopopi și preoți din oblastiea Basarabiei, ca să săvârșiți negreșit după această bisericească rânduială (....) panihide pentru prea înălțatele persoane însemnate în alăturatele aicea izvoade. Iară darul Domnului nostru Iisus Hristos să fie cu voi cu toți. Amin".

In anul 1817 apare la Petersburg *Noul Testament*[1]), care face parte din *Biblia* dela 1819, tipărită în acelaşi oraş. Şi aceste cărţi sunt în legătură cu numele mitropolitului Gavriil. In anul 1812 la Petersburg s'a înfiinţat „Societatea biblică rusească", al cărei scop era între altele şi traducerea şi tipărirea Bibliei în limbile popoarelor neruse, care locuiau în imperiul rusesc. O secţie a acestei societăţi a fost înfiinţată de către mitropolitul Gavriil şi în Chişinău la 1817[2]). Inainte încă de înfiinţarea acestei secţii, Comitetul secţiei Societăţii biblice din Petersburg l-a rugat pe mitropolitul Gavriil să-i trimeată o Biblie românească. Gavriil trimite Biblia dela 1688 tipărită la Bucureşti sub Şerban Cantacuzino şi Biblia tipărită în Ardeal, la Blaj, la 1795 cu o scrisoare în care recomandă Comitetului din

1) *I. Bianu şi N Hodoş*. Op. cit., p. 190.

2) Arhiva Consistorului din Chişinău. Dosarul N., 24 din 1827. **А. Стадницкій. Гавріилъ Бануленско-Бодони... pp. 355—365** *Al. Mateevici*. Tipăriturile noastre bisericeşti. Extras din *„Luminătorul"*, p. 51—56.

Petersburg să se folosească de Biblia dela Blaj, întru cât „traducerea este făcută de pe edițiile celor 70 de interpretatori de răsărit, şi este mai clară, şi în ea se întrebuințează limba cea nouă, mai înțeleasă". Preşedintele Societății biblice principele Golițin la 26 Ianuar e 1816 aduce la cunoştința lui Gavriil, că Comitetul s'a oprit asupra Bibliei dela Blaj, şi că corectura va supraveghia-o vicepreşedintele societății, principele Ipsilanti, cu ajutorul consilierului de colegii Matei Crupenschi, care cunoaşte limba moldovenească. Totodată principele Golițin roagă să-i trimeată o față bisericească care cunoaşte bine limba moldovenească şi să ia însăşi mitropolitul grija reviziei corecturei; primele coale ale Noului Testament i le-a şi trimis. *„Neavând pe nimeni"*, scrie Gavriil lui Golițin, *„în eparhia Chișinăului, care să știe gramatica și ortografia moldovenească, cu toate că în Basarabia mai toți vorbeau și scrieau moldovenește"*, Gavriil singur a corectat primele coale, găsind mai multe greşeli. Pentru a înlesni tipărirea Bibliei, mitropolitul Gavriil îl chiamă pe arhimandritul Varlaam (Cuza), igumenul mânăstirei Dobrovăț din Moldova, fost elev a lui, un bun cunoscător al limbei româneşti şi greceşti care împreună cu un psalt pleacă la Petersburg în Februarie 1817. Noul Testament era aproape tipărit şi Varlaam s'a apucat de corectarea Bibliei, despre care fapt principele Golițin comunică mitropolitului Gavriil în următoarele cuvinte:

„Comitetul Societății biblice rusești, bucurându-se de succesul în întreprinderea lui (Varlaam) în tipărirea Bibliei moldovenești, a hotărît pentru a scurta timpul pentru revizuirea și corectarea ediției, care se va tipări aici, să vă trimeată Preosfinției Voastre părțile corectate a originalului, ca să avem binecuvântarea și aprobarea D-tră". Mitropolitul Gavriil a

confruntat textul trimis dela Petersburg şi a găsit în el multe greşeli şi anume: *„în partea întâia a ei o nepotrivire foarte mică cu textul grecesc și cel slavonesc și deacea speram, că în celelalte cărți nu vor fi mari piedici, dar, mai presus de așteptările mele, în cartea a doua am întâmpinat atâtea obstacole, care, oprindu-mă în cale, mă fac să mă adresez*

Mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni.

Excelenții voastre cu lămuriri amănunțite. Citind Ishodul (Eșirea) am văzut, că traducerea moldovenească în multe locuri deloc nu se potrivește, nici cu cea grecească, nici cu cea slavonească. In ea în comparație cu cea grecească și slavonească sau se omit rânduri (stihuri) întregi sau este tradus cu totul alt ceva"... Gavriil arată că asemenea greşeli în Biblia dela 1795 se găsesc şi în celelalte cărţi a Bibliei şi că acest lucru l-a observat şi arhiman-

dritul Varlaam, care i-a comunicat, că traducerea dela Blaj *„este mai apropiată de cea latinească şi franţuzească, decât de cea grecească şi slavonească, fapt în care eu nu mă îndoesc, întrucât această Biblie este tipărită în Ardeal de către uniţi“* [1]).

Propunerea lui Gavriil de a revedea şi corecta întreaga Biblie după textele greceşti şi slavoneşti, a fost respinsă de către Comitetul dela Petersburg, pe motivul că Biblia trebuie să fie cât se poate de repede tipărită, aşa că Biblia dela Petersburg a fost o copie cu corectări mici, făcute de Varlaam, de pe Biblia dela 1795. Insfârşit, la anul 1819 a apărut această monumentală operă în limba românească.

Biblia dela 1819, a cărei parte a apărut (Noul Testament) la 1817 (in 8⁰ pe 1+274 f.) conţine 1+1+1+1249 de file in 8⁰. Titlul cărţii este următorul:

Bibliia

adecă Dumnezăească scriptură a legii vechi şi aceiu noao cu cheltuiala Rossieneşcii Sòcietăţi a Bibliei. In Sanctpeterburg în tipografia lui Nic. Grecia în anul 1819 August 15 zile“.

In prefaţa cărţii citim:

„Intru slava sfintei şi de o fiinţei şi de viaţii făcătoarei şi nedespărţitei Troiţei, a Tatălui şi a Fiului şi a Sfântului Duh. Din porunca preabinelui credincios, şi însuşi stăpânitoriului marelui nostru Domn împărat Alexandru Pavlovici a toată Rossiei, în fiinţa soţiei Sale“ etc., *„cu blagoslovenia sfântului îndreptătorului a toată Rossiei Sinod Dumnezeèască scriptură a legii vechi şi acei noao de tălmăcire românească, carea mai întâiu sau tipărit în Transilvania, iară acum sau tipărit cu cheltuiala*

---

[1]) А. Стадницкій. Op., cit.

Rossieneşcii Soțietății a Bibliei, în păzita de Dumnezeu împărăteasca cetate Sanctpeterburg, în anul dela zidirea lumii 7327, iară dela întruparea Cuvântului lui Dumnezeu 1819 îndiction 6; în a noaosprezăcilea an al fericitei și pacinicii stăpâniri al împărăteștii sale măriri".

Iată începutul Bibliei:

„Intru început au făcut Dumnezeu ceriul și pământul, și pământul era nevăzut și netocmit și întunearec era deasupra adâncului. Și duhul lui Dumnezeu se purta pre deasupra apei. Și au zise Dumnezeu: să se facă lumină; și s'au făcut lumină. Și au văzut Dumnezeu lumina, că este bună și au dispărțit Dumnezeu între lumină și între întunerec, și au numit Dumnezeu lumina zio, și întunerecul noaptea"...

Fără îndoială, Biblia dela Petersburg, pusă la 1819 în vânzare la Chişinău a adus foloase nepreţuite culturii româneşti din Basarabia; eparhia din Chişinău dădea câte o Biblie şi câte un Nou Testament fiecărui preot care se hirotonia, iar Noul Testament a fost trimis tuturor protopopilor cu rugăminte de a-i obliga pe toţi preoţii, să cumpere câte un exemplar [1]). Tipărită într'o limbă frumoasă, corectată de către Gavriil şi arhimandritul moldovean Varlaam, Biblia până în ultimii ani a fost una din cărţile româneşti care s'a păstrat prin bisericile basarabene.

Una din cele mai importante cărţi, care au apărut în Basarabia, a fost *„Mineile"* dela 1819 (1+3+221+9 f. in 4⁰). După obişnuita pomenire a familiei împărăteşti, în aceleaşi cuvinte se arată, că *„s'au tipărit cartea aceasta ce se numeşte Mineiu de obşce, în exarhiceasca tipografie a Basara-*

---

1) А. Стадницкій. Op. cit., p. 364.

biei, ce să află în sfânta Mitropolie... La anul dela facerea lumii 7327, iar dela naşcerea cea după trup a lui Dumnezeu Cuvântul 1819, îndictul 7, în luna lui Iunie“. In preţioasa *„precuvântare“*, care serveşte şi ca circulară pentru preoţimea basarabeană, găsim şi motivele tipăririi acestei cărţi, precum şi izvorul de unde a fost tradusă. Şi întrucât această precuvântare este opera lui Gavriil şi are şi oarecare calităţi literare, o redăm în întregime:

Cu mila lui Dumnezeu

Smeritul Gavriil exarh Mitropolit Chişinăului şi Hotinului:

Tuturor celor ce vor ceti această Predislovie şi păstorească a noastră învăţătură, blagoslovenie cerească le cerem dela începătoriul Păstorilor, şi mântuitorul nostru Iisus Hristos.

Sîlindu-ne după păstoreasca noastră datorie a aduce în cea mai bună stare Bisericile din Oblastia Basarabiei, noi cu părere de rău am luat sama, că unile dintrânsele nu au nici Mineile cele de pe toată luna, care pentru săvârşirea Dumnezeeştii slujbe neapărat sânt trebuincioase, nici măcar Mineiul cel de obşce, după care în lipsa celorlalte, s'ar putea săvârşi Slujba Bisericească. Căci măcar că slujbile de obşce în limba moldovenească sau şi alăturat la sfârşitul cărţii, ce să chiamă Anfologhion: însă afară de aceasta, că de acest feliu de cărţi să află acum foarte prea la puţine biserici, şi însuşi slujbile de obşce întrânsele sânt atâta de nepline, în cât după dânsele nici o slujbă bisericească nu să poate a să săvârşi deosebit cu toată slujba ce să face la Priveghiere.

Şi pre lângă aceasta întrânsele nu-să află slujbile de obşce, a cinstitei cruci, a Maicii Dom-

nului, a îngerilor, a Mergătoriului înainte, a mărturisitorilor, acelor fără de arginți, și ale altora.

Pentru a depărta o așa de mare ca aceasta lipsă în cele mai de trebuință bisericești cărți, noi ca o datorie a noastră am socotit a împărtăși acum mai întâiu bisericele cu Mineiul de obșce, ce să întrebuințază pre la bisericile pravoslavnice din Rosia: Și pentru aceasta dar tălmăcindu-l de pre limba slovenească pre cea moldovenească, l'am tipărit în Exarhiceasca tipografie a Basarabiei, ce să află în Răsădenția Mitropoliei noastre.

Și fiind că cartea aceasta cuprinde întru sine toate slujbele cele de obșce, adecă: a Maicii Domnului, a cinstitei Cruci, a îngerilor, a Mergătoriului înainte, a mucenicilor, a cuvioșilor și acelorlalți plăcuți lui Dumnezeu Sfinți. Drept aceea vă poruncim pre cuvioșiilor voastre Arhimandriți, Igumeni, Nacialnici, și cucerniciilor voastre Protopopi, blagocini, și preoți din oblastia Basarabiei, ca neavând Mineile ceale pe toată luna, să săvârșiți Dumnezeeasca slujbă, după acest Mineiu de obșce, atât la vremea praznicilor Maicii Domnului, și a sfinților, cât și atuncea, când întru cinstea vre unui sfânt, adecă a prorocului, a apostolului, sau a altuia va cere trebuința a săvârși priveghiare și ceealaltă slujbă Bisericească, precum mai ales la praznicile împărătești, sau când cineva din poporeni va pofti ca să cântați slujba vreunui sfânt anume.

Această carte atâta de trebuincioasă pentru biserici, nu mai puțin este folositoare și pentru toți temătorii de Dumnezeu creșcini, carii nezăbovindu-se cu îndeletniciri deșerte slujba bisericească nu o pot asculta pentru vrea-o întâmplare de călătorie, sau din pricina depărtării, sau a alteia oareși căriea neînlesniri. Ei vor găsi întru această carte

afară de slujba de obşce a sfinţilor, şi slujba pentru toate zilele, şi a învierii, şi altele de suflet mântuitoare rugăciuni.

Făcând cunoscute pricinile care neau îndemnat pre noi a tălmăci, şi a tipări această carte, de trebuinţă am socotit a arăta aicea pricina, pentru care pre lângă slujbile ceale de obşce, am pus la sfârşitul cărţii şi deosebită slujba Pocrovului, adecă a acoperemântului prea sfintei de Dumnezeu născătoarei.

In vremea împărăţiei lui Leon celui înţelept, întru prea slăvita biserică Născătoarei de Dumnezeu, cea în Vlaherna la Ţarigrad săvărşindu-se bdenia spre o duminică, la zi întâia a lunii lui octomvrie şi mulţimea norodului înainte stând, sfântul Andrei ci să numeşce nebun pentru Hristos: ridicându-şi ochii în sus au văzut împreună cu ucenicul său Epifanie în văzduh pe prea Sfânta Născătoarea de Dumnezeu, cu Prorocii, Apostolii şi Ingerii, rugându-sĭ pentru lume, şi cu acoperemântul său (Omoforul), umbrind pe creşcini. Pravoslavnica biserică lucrată fiind cu o aşa milostivire şi ocrotire a Maicii lui Dumnezeu, au aşezat din vremea aceea Praznicul Acoperemântului Prea Sfintei de Dumnezeu Născătoarei: pentru ca să-se pomenească totdeauna această prea slăvită vedenie, şi să-se slăvească mijlocirea Născătoarei de Dumnezeu, ce prin rugăciunile sale o face către fiiul său pentru norodul creşcinesc. Praznicul acesta de către pravoslavnica biserică a Rosiei sau primit împreună cu credinţa creştinească, si din vremea aceea întru slava prea sfintei de Dumnezeu Născătoarei, care acopere preabine credincioasa împărăţie a Rosiei, să păzeşce în toată Rosia nestrămutat până acum, iară în locurile de aicea praz-

nicul acesta nu sau prăznuit de obşce şi pentru aceea nu este prea şciut.

Dar fiind că acum partea aceasta cu apărarea Maicii Domnului sau izbăvit de jugul agarenilor şi sau îmreunat cu cea păzită de Dumnezeu împăpăţie a Rosiei, să cuvine, ca şi noi împreună cu celalalt pravoslavnic a Rosiei norod să cinstim şi să proslăvim zioa Acoperemântului a prea sfintei apărătoarei noastre de Dumnezeu Născătoarei, şi pururea Mariei. Pentru aceasta dară ca să se înoiască şi să se întărească praznicul acesta în minţile duhovniceşcilor fii ai noştri am socotit a tipări la sfârşitul aceşcii cărţii slujba pocrovului, adecă al acoperemântului prea sfintei de Dumnezeu Născătoarei, cu acăreia rugăciuni şi folosinţă să odihnească asupra voastră Darul si mila lui Dumnezeu, întru toate zilele vieţii Voastre. Amin".

In anul 1820 din exarhiceasca tipografie din Chişinău au apărut două cărţi şi anume: *„Rânduiala sfinţirii bisericii"* şi un *„Molitvenic"*. Prima carte tipărită pe 1+1+113 f. in 8^0 are acelaşi titlu lung, care se întâlneşte şi în cărţile tipărite mai înainte: *„Intru slava sfintei, ceii de o fiinţă, de viaţă făcătoarei şi nedespărţitei Troiţe... iară cu blagoslovenia Preasfântului îndreptătorului Sinod şi a Preaosfinţitului Gavriil Exarh Mitropolit Chişinăului şi Hotinului, cărticica aceasta ce cuprinde în sine rânduiala sfinţirii Bisearicii, aşijderea şi rânduelile cum să-se primească jidovii, saraţinii, ereticii şi shizmaticii, carii viu să-se împreune cu pravoslavnica biserică a răsăritului, îndreptată în tocma după rânduelile aşezate în cărţile sloveneşti şi să întrebuinţează în pravoslavnicile Biserici a împărăţiei Rossiei, sau tipărit în exarhicească tipografie a Basarabiei: în oraşul Chişinău, la anul 1820 în luna lui octomvrie".*

A doua carte tipărită la anul 1820 pe 5+551 file in 8⁰ tot *„cu blagoslovenia“...* mitropolitului Gavriil *„după așezarea molitvenicului slovenesc ce să întrebuințează în pravoslavnicile biserici a împărăției Rossiei, îndreptat și adaos neasemănat mai mult decât cel ce au eșit mai nainte în Iași, sau tipărit în exarhiceasca tipografie a Basarabiei, ce să află în sfânta mitropolie a Chișinăului și a Hotinului în Chișinău. La anul dela facerea lumii 7328, iară dela nașcerea cea după trup a lui Dumnezeu Cuvântul 1820, indictul 8 în luna lui August“*. Filele 1—5 conțin un *„Pinax, adecă însemnarea capetelor celor ce să află întru acert molitvenic“*. In carte se găsesc rugăciuni la naşterea şi „darea numelul pruncului“, rânduiala Botezului, la moarte, cutremur, la sfinţirea bisericii etc.

Am arătat, că Sinodul rusesc, aprobând cererea mitropolitului Gavriil pentru deschiderea tipografiei în Chişinău, pune condiţie (alin. 7), ca traducerea cărţilor în moldoveneşte să-se facă după cărţile bisericeşti tipărite în tipografia sinodală dela Moscova. La anul 1819 mitropolitul Gavriil se adresează cu rugăminte de a-i permite să tipărească un tipic bisericesc, un Apostol şi o Evanghelie după cele româneşti. Această cerere el o motivează prin faptul, că în Evanghelia şi Apostolul slovenești „citirile“ sunt tipărite după „început“, pe când în acele româneşti pentru fiecare duminică şi sărbătoare aparte, începând cu ziua Invierii. *„O asemenea ordine“* (ca în Moldova), scrie Gavriil, *„are acel avantagiu, că preoţii şi slujitorii bisericeşti uşor şi fără greşală pot găsi Evanghelia şi Apostolul, care le-trebuie. Dacă însă aceste cărţi s'ar tipări acuma după „început“, eu nu nădăjduesc că clerul moldovenesc, mai cu seamă acei bătrâni, în asemenea cărţi vor putea găsi uşor Evanghelia*

şi Apostolul şi cred că ei prin simplicitatea lor vor începe şi vor sfârşi nu acolo unde se cuvine sau vor citi cu totul alta. De aceia cred, că având în vedere că clerul basarabean a suferit mult sub jugul păgânilor, de data aceasta să-se tipărească Evanghelia şi Apostolul ca şi înainte". Tipărirea „tipicului" după modelul tipicului moldovenesc Gavriil o motivează prin împrejurarea, că în tipicul moldovenesc se găseşte şi rânduiala sfinţirei vaselor bisericeşti şi a icoanelor, care nu se găsea în tipicul slavonesc [1]).

Sf. Sinod prin decizia dela 31 Decembrie 1819 aprobă propunerile mitropolitului Gavriil, şi în anul 1821, apare „*Tipicul*" cu următorul titlu:

„Tipic bisericesc, adunat în scurt pentru cea mai lesne învăţătură celor ce nu-l şciu şi îndreptarea prin trânsul ce cuprinde în sine acestea: care, după care, şi cum se cuvine slujitorilor bisericeşti a ceti şi a cânta... s'au tălmăcit moldoveneşte de pre cel slovenesc şi s'au tipărit în duhovniceasca tipografie a Bessarabiei în Chişinău, anul 1821".

Carteal este tipărită in 8^0 format mare pe 2+76 pag. Preotul A. Ciolac, făcând comparaţie între acest tipic [2]) şi între tipicul dela Moscova din anul 1884, cel dela Chiev din 1820 şi cel dela Bucureşti din anul 1829 (?), găseşte că tipicul tipărit la Chişinău este mai apropiat de acel românesc, cu toate că în el se găsesc unele asemănări cu tipicul tipărit la Chiev.

Pentru noi nu încape nici o îndoială, că tipi-

1) Arhiva Consistorului din Chişinău. Dosarul No. 501. V. A. **Стадницкій**. Op. cit, p. 352.

2) **А. Челавъ. Бессарабскія богослужебныя книги на рум. языкѣ. Труды Бессар. церковн. ист.-археол. общества. 2-й вып. pp. 15—18.** P. A. Ciolac trece greşit acest tipic, ca tipărit la anul 1820.

-cul dela Chişinău este o copie a vre-unui tipic tipărit în ţările româneşti şi că menţiunea în titlul cărţii cum că ea este tălmăcită din slavoneşte, este o simplă formulă tradiţională, care se întrebuinţa în cărţile româneşti tipărite la Chişinău. Această afirmaţie găseşte sprijin în faptul, că în tipicul dela 1821 găsim *„Rânduiala la blagoslovenia și sfințirea vaselor celor de slujbă, care sânt: Discosul, păharul, zvezda, lingurița a fieșce care de osebi"*. *„Rânduiala la blagoslovenia și sfințirea Icoanei lui Hristos una sau mai multe și a prazdnicilor domnești"*, *„Rândueala blagosloveniei vaselor noao ale sfintei biserici, adecă cadelnița, blidul cel de Anaforă" etc.*, lucruri, care nu se găsesc nici într'un tipic rusesc.

In anul 1821 mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni moare. Chiar din datele pe care le-am putut dobândi noi (suntem siguri că se vor mai găsi cărţi tipărite de el), chiar din cărţile arătate mai sus, se poate trage concluzia, că mitropolitul Gavriil a dat bisericii basarabene o direcţie naţională românească, care a domnit aproape în tot timpul stăpânirei ruseşti. Cărţile tipărite de el s'au întrebuinţat şi se întrebuinţează până în ziua de astăzi în biserica basarabeană [1]). In afară de cărţi, Gavriil tipărea şi circulările sale către eparhie, aşa cum vedem cu o circulară-cărticică, din anul 1817, în care se arată scopul societăţii biblice ruseşti [2]). După moartea mitropolitului Gavriil s'a făcut o dare de seamă asupra numărului cărţilor, care s'au tipărit în tipografia din Chişinău. Din această dare

1) In biserica sf. Ilie din Chişinău se găsesc, ca şi în alte biserici din Basarabia, cărţi tipărite de Gavriil. M'am adresat preotului dela acea biserică cu rugăminte de a mi-le pune la dispoziţie pentru cercetare; preotul nu mi le-a putut da săptămâna întâia a postului mare, întrucât îi erau necesare pentru serviciul divin.

2) A. Стадницкій, Op. cit., p. 364.

de seamă se vede că din tipografia din Chișinău dela înființarea ei și până la 1821 s'au tipărit 19,320 de exemplare ; în acest registru nu sunt introduse însă toate cărțile: nu găsim „tipicul“ dela 1821, „molitvenicul“ și „rânduiala sf. biserici“ dela 1820, și altele, așa că numărul exemplarilor tipărite la Chișinău trebuie să fie cu mult mai mare.

Iată unele date interesante din darea de seamă dela 1821.

La 1814 — Bucoavnă moldovenească cu traducere în rusește . . . . 1200 ex.

La	1815	idem 1200	„
Liturghia de la	1815	 1200	„
Molevnicul	1815	 1200	„
Catihisirul	1816	 3000	„
Molevnicul	1816	 300	„
Tedeumul în ziua nașterii lui Hristos	1816	 1500	„
Ciaslovul	1816	 1200	„
Registru și rândueala parastasului	1817	 1600	„
Psaltirea	1818	 1600	„
Mineile	1919	 800	„
Gramatica rusească tradusă în moldovenește	1819	 1500	„
O cărticică pentru primirea din alte religii în religia ortodoxă [1]..	1820	 800	„
Idem	1821	 700	„

Din aceste cărți s'a vândut pentru suma totală de 158.840 lei [2]. Prin urmare, aproape fiecare ediție

1) Această carte n'am cunoscut'o Posibil că ea a fost în slavonește.

2) А. Стадницкій. Бессарабская екзаршеская типографія при Кишиневскомъ архіерейскомъ домѣ. Кишиневскія епархіальныя вѣдомости. 1892, № 1, pp. 31—37.

eşia în 1200—1500 de exemplare, ceea ce, dacă luăm în seamă numărul btsericilor, era mai mult decât suficient pentru Basarabia.

Cărţile tipărite în Basarabia în timpul lui Gavriil Banulescu-Bodoni şi ceva mai târziu din punct de vedere tehnic sunt o continuare a vechei arte româneşti de tipar. Ele poartă pecetea aceleaşi grije a editorului pentru a da a carte frumoasă: ele sunt tipărite pe hârtie bună, deasă, adeseaori cam verzue, cu litere mari, citeţe; titlul cărţilor de obiceiu se încadrează în viniete; ici-colo se găseşte câte o gravură; literile mari dela începutul capitolelor uneori sunt tipărite cu roşu, iar sfârşitul părţilor mai principale a cărţilor sunt înfrumuseţate cu câte o floricică, câte cu o finală, care distrează, mângâie ochiul cititorului. Dacă luăm în seamă. că mitropolitul Gavriil traducea, compara textele, că el făcea chiar corectura cărţilor româneşti tipărite în tipografia exarhicească din Chişinău, rămânem miraţi de capacitatea de muncă o acestui om, care a ştiut într'un termen atât de scurt să facă atât de mult pentru Basarabia. Am răsfoit mai multe dosare care se referă la activitatea lui şi n'am găsit o hârtie care n'a fost corectată de el; ba sunt şi ciorne scrise de mâna lui.

Istoria nepărtinitoare va justifica activitatea mitropolitului Gavriil Banulescu-Bodoni şi pe lângă titlul de organizator al eparhiei Basarabiei îi va atribui şi titlul nobil de păstrător a tradiţiei culturale româneşti în Basarabia.

Pr. A. Ciolac afirmă în articolul său despre cărţile româneşti bisericeşti tipărite în Basarabia, că între anii 1820 şi 1853 în tipografia eparhială din Chişinău nu s'au mai tipărit cărţi bisericeşti româneşti, ceea ce de fapt nu este adevărat. Urmaşul lui Gavriil Banulescu-Bodoni şi colaboratorul lui

arhiepiscopul Dimitrie Sulima a continuat tradiţia predecesorului său [1]).

Născut la anul 1772 în târguşorul Novaia Vodologa din guvernământul Charcov, Dimitrie Sulima de origină ucrainean, a terminat seminarul teologic din Poltava, unde l-a avut ca profesor şi ca rector pe Gavriil Banulescu-Bodoni. A fost profesor la acelaşi seminar, pe urmă la şcoala de mărinari din Nicolaev, iar la 1811 a fost numit, în urma cererei lui Gavriil Banulescu-Bodoni, ca vicar al exarhatului Moldo-Vlahiei. La 1812 devine vicar a mitropoliei din Chişinău, iar dela 1821 până la 1844, anul morţii lui, ocupă postul de arhiepiescop al Basarabiei.

Persoana acestui arhiepiscop pentru noi este interesantă, întrucât el străin de neamul românesc, şi-a însuşit într'aşa fel limba românească că a tradus mai multe cărţi cu caracter bisericesc din limba slavonă în ceà românească, ţinea cuvântări în româneşte, a lăsat chiar o predică în această limbă rostită de el la sfinţirea bisericii din satul Susleni, judeţul Orhei [2]).

In timpul administrării eparhiei Basarabiei de către arhiepiscopul Dimitrie Sulima, în direcţia cul-

---

1) Despre arhiepiscopul Dimitrie Sulima s'au scris următoarele lucrări: Іером. Севастіанъ. (Вести). Жизнь и дѣятельность преосвященнаго Димитрія Сулимы. Одесса. 1906, şi «Труды Бессар. цер. археол. Общ." в. 5, pp. 1—97.

І. Пархомовичъ. Преосвященный Димитрій, епископъ—викарій Бендерскій и Аккерманскій. Труды Бессарабск. церковн. истор.-археолог. Общества. 2-й вып. pp. 230—244.

А. Стадницкій. Гавріилъ Банулеску-Бодони, pp. XLII — XLVI.

А. Силинъ. Пр. Димитрій Сулима. Кишиневскія епархіальныя вѣдомости. 1867, № 2, 3, 5, 7 ; 1868, № 20 ; 1871, № 10, 11 Записки Одесскаго Общества исторіи и древностей, т. II, pp. 796—798.

2) Севастіанъ. Вести. Op. cit., p. 34.

turii româneşti s'a făcut mai puţin decât sub Gavriil Banulescu-Bodoni. Dar totuşi ceea ce s'a făcut a fost o continuare a muncii depuse de către Gavriil, poate mai puţin intensive dar folositoare pentru biserica basarabeană.

La anul 1821 Dimitrie Sulima traduce lucrarea lui I. N. Inzov, comisarul guvernului în Basarabia şi regiunea Novorosiei, „Instrucţia pentru bulgarii-colonişti, aşezaţi în Basarabia", care a fost tipărită în tipografia eparhială din Chişinău. Tot sub îngrijirea lui au fost scoase şi Bucoavnele româno-rusești dela 1822, 1842 şi 1844.

Din cărţile bisericeşti, tipărite sub îngrijirea arhiepiscopului Dimitrie Sulima cea dintăi este „Pentru datoriile presviterilor de popor", tipărită frumos in 8° pe 2+4+140 f. Titlul cărţii sună astfel:

„Intru slava sfintei, cei de o ființă, de viață făcătoarei și nedespărțitei Troițe, a tatălui și a fiiului și a sfântului Duh: cu porunca preablagoslovitului sângur stăpânitorului" etc. „iar cu blagoslovenia Preasfântului îndreptătorului Sinod: și a prea osfințitului Dimitrie arhiescopul Chișinăului și Hotinului, s'au tălmăcit pre limba românească de pre cea slavenească cărticica aceasta, ce să numește: Pentru datoriile presviterilor de popor, și s'au tipărit în duhovniceasca tipografie a Basarabiei, în orașul Chișinău, la anul dela zidirea lumii 7331, iar dela nașcerea după trup a lui Dumnezeu Cuvântul 1823, indictul II, în luna lui Iunie".

Cum se ştie, în anul 1825 în Rusia a fost o încercare de răscoală a „decabriştilor", care a fost înăbușită cu multă cruzime de către împăratul Nicolae I. Cu această ocazie a fost alcătuit un fel de tedeum, care a fost tradus în moldoveneşte de către arhiepiscopul Dimitrie la anul 1826. Această broşură (1+10 f. in 8°) are următorul titlu:

„Urmarea cântării de rugăciune ceii de mulțămire către Domnul Dumnezeu, cel ce au dăruit agiutoriul său Preablagocestivului Domnului nostru împăratalui Nicolai Pavlovici, pre surparea zurbalii, care îngrozea pre împărăţiea a toată Rosiea cu războiul cel dintre sine şi cu nevoi.

S'au tălmăcit de pre cea slovenească şi s'au tipărit în duhovniceasca tipografie a Bessarabiei, în Chişinău. Anul 1826. Septemvrie".

In anul următor s'a tipărit o altă broşură (20 f. in 8), a cărei titlu nu s'a păstrat în cartea pe care am avut-o la îndemână [1]), dar care fără îndoială este „Rânduiala panihidei" a lui Gavriil Banulescu-Bodoni dela 1817, însă, cum vom vedea, în noua traducere de pe o ediţie dela Moscova.

Conţinutul cărţii se poate vedea din următoarele *„3 izvoduri": „Izvodul I de pomenirile ce să fac în fieşce care an la lunile şi zilele mai gios însemnate pentru marii Domni împăraţi şi împărătese, pentru ţarii şi ţariţele şi pentru prea înalţata lor familie cu arătare, în care zi şi pentru cine anume, pre lângă cealaltă bisericească slujbă, să cade să-le facă pomenire după rânduiala bisericească.*

Izvodul 2: după care datorii sânt să-i pomenească pe Marii Domni împăraţii şi împărătese, ţarii şi ţariţe şi înalţata lor familie preoţii şi diaconii de prin sate.

Izvodul 3: Cum se cade să-se pomenească mai sus arătate preaînalţatele persoane ceale de obşce".

La sfârşitul cărţii citim:

„S'au tipărit în tipografiea cea din Moscova: la anul 1826: Iară în duhovniceasca tipografie a Bessarabiei în Chişinău la anul 1827".

Desigur că la Moscova cartea a fost tipărită

1) In biblioteca Academiei Române.

în slavoneşte. Tot în anul 1828 apare *„Instrucţiea Bisearicilor mai gios însemnate* (20 f. in 8⁰). La sfârşitul cărţii găsim data tiparului: *„S'au tipărit la preasfântul Sinod la anul 1820. Iară de pre cea slavenească sau tălmăcit pe limba moldovenească, şi sau tipărit în duhovniceasca tipografie a Bessarabiei în Chişinău, la anul 1827“.*

Tot de către arhiepiscopul Dimitrie a fost tradusă şi o broşură cu alt caracter şi anume:

„Scurtă păstorească îndemnare pentru hultuirea apărătorului vărsat de vaci. S'au tălmăcit de pre cea rusască şi sau tipărit în duhovniceasca tipografie a Bessarabiei în Chişinău la anul 1830“ (1+10 pag. in 8⁰).

Iată începutul acestei interesante broşuri:

„Binecredincioşilor fii ai bisearicii ceii pravoslavnice a lui Hristos.

Tuturor voao este şciut, că preabunul Dumnezeu este tatăl îndurărilor, cel ce să îngrijaşce pentru binele a tot neamului omenesc. El îşi răsare soarele său nu numai preste cei buni, ci şi preste cei răi. El ne dă noao din ceriuri ploi şi timpuri roditoare umplând de hrană şi de veselie inimile noastre. Tot el slobozeşce asupra noastră şi ispitele, dar nu ne lasă pre noi să ne ispitim mai mult decât putem, ci împreună cu ispita face şi sfârşitul ca să-o putem noi suferi: el răneşte şi vindecă; bate şi mâinele lui tămăduesc“ etc.

In acelaşi an apare o rugăciune—*„Molitva la îngrozirea de foamete“* pe o foaie cu text paralel rusesc [1])

Insfârşit, în anul 1841 sub arhiepiscopul Dimitrie se mai tipăreşte o cărticică (2+35 file in 8⁰):

1) In broşura „Scurta păstorească îndemnare“ din biblioteca Academiei Române.

„Datoriile călugărilor a unora câtră alții, în viața lor cea de obșce. S'au tipărit ruseșce la Sanct peterburg în tipografia Preasfântului Sinod la 1816 în luna August, iară de pre cea rusască sau tălmăcit pe limba moldovenească și sau tipărit în duhovniceasca tipografie a Bessarabiei în Chișinău, la anul 1841 în luna lui August“.

Dimitrie Sulima a mai tradus din ruseşte şi a tipărit două cărţi şi anume: „Inceputurile învăţăturii creştineşti“ şi „Catihizisul mare“ ale mitropolitului Moscovei Filaret [1]). Această din urmă lucrare a fost tradusă dintâi la Petersburg de către Sinodul rusesc şi trimisă spre corectare lui Dimitrie Sulima, care a găsit în ea aşa de multe greşeli, încât a fost nevoit s'o traducă din nou. Lui Dimitrie Sulima i-se mai atribue traducerea serviciului bisericesc în ziua lui Sf. Sampsonie, principesei Olga, principelui Vladimir şi Alexandru Nevschi [2]), lucrări pe care nu le-am putut consulta.

Intre anii 1841—1852 în tipografia eparhială din Chişinău nu se mai tipăresc cărţi bisericeşti. Cel puţin datele pe care le-am putut culege, nu ne dau nici o indicaţie în această privinţă. Dar tipografia n'a fost închisă: în anul 1844 în această tipografie se tipăreşte o bucoavnă ruso-română. In anul 1845 această tipografie este arendată de către preotul Grigorie Gurschi, care întentează şi un proces eparhiei [3]). Abia în 1849 s'a încheiat procesul şi tipografia trece din nou la eparhie. Se

---

[1]) Севастіанъ. Op. cit. p 42-43, 80-91. Записки Одесскаго О-ва Исторіи и Древностей. Выпускъ II, ф. 798.

[2]) Записки Одесскаго Общества ист. и древност., вып. II p. 798.

[3]) Архивъ экономическаго правленія. Dosarul din anul 1845 şi 1849. No. 236.

vede că nici nu era mare nevoe de cărţi româneşti, întrucât cărţile tipărite de către Gavriil Banulescu-Bodoni şi Dimitrie Sulima ajungeau pentru necesităţile eparhiei Chişinăului.

După un scurt interval tipografia din Chişinău începe din nou să tipărească cărţi româneşti. Tipăriturile noui nu sunt însă atât de frumoase, cum sunt acele care s'au tipărit în timpurile lui Gavriil Banulescu-Bodoni. Dar ceea ce este caracteristic, e că cele mai multe din cărţile tipărite dela 1853 până la închiderea tipografiei eparhiale nu sunt traduceri noui, ci sunt cărţi care au fost tipărite în ţările româneşti.

Prima carte care apare după acest interval este un „*Penticostarion* (în folio 1 + 220 f. cu chipul „Invierii“ pe verso primei file şi cu mai multe viniete). Cartea păstrează titlul cărţilor tipărite în Basarabia mai înainte:

„Intru slava sfintei, cei de o fiinţă, de viaţă făcătoarei şi nedespărţitei Troiţe, a Tatălui şi a fiului şi a sfântului Duh. Cu porunca preablagocestivului, sângurstăpânitorului Marelui Domnului nostru Impăratului Nicolai Pavlovici, a toată Rossia“ etc. „iară cu blagoslovenia preasfântului îndreptătorului Sinod şi a preosfinţitului Irinarh arhiepiscopului Chişinăului şi Hotinului sau tipărit cartea aceasta ce să numeşte: Penticostarion în duhovniceasca tipografie în păzitul de Dumnezeu oraş Chişinău a oblastiei Bessarabiei, la anul dela facerea lumii 7365, iar dela naşcerea ce după trup a lui Dumnezeu Cuvântul 1853. Indictul 11, în luna lui Septemvrie“.

Cartea este tipărită în două coloane. Literele iniţiale, precum şi titlurile capitolelor sunt tipărite cu roşu. Cum ne indică şi titlul, cartea aceasta n'a fost tradusă din slavoneşte, ci este o copie exactă de

pe Penticostarul, care a apărut în tipografia mânăstirei Neamţu la anul 1848, un exemplar al căruia se găseşte şi astăzi în biserica sf. Haralambie din Chişinău [1]).

Incă în anul 1853 arhiepiscopia din Chişinău ridică chestiunea tipărirei unei Evanghelii moldoveneşti după ediţiile româneşti. In anul 1855 apare o Evanghelie, care este copia evangheliei tipărite la Buda în anul 1812 [2]).

In anul 1856 se retipăreşte *„Tipicul“* moldovenesc de pe ediţia dela Iaşi dela 1816[3]), iar în anul 1861 se tipăreşte un *„Anfologhion* [4])“ şi acesta o copie de pe o ediţie din Moldova. In anul următor în tipografia din Chişinău se tipăreşte un *„Octoih“* şi un *„Ciaslov“*. Prima carte (1+325 file in folio) are titlul obicinuit, care se termină cu cuvintele: *„iar cu blagoslovenia Preasfântului îndreptătorului Sinod şi a Preaosfinţitului Antonie, Arhiepiscopului Chişinăului şi Hotinului sau tipărit cartea aceasta ce se numeşte Octoih mare ce să zice osmoglasnic. In duhovniceasca tipografie în păzitul de Dumnezeu oraş Chişinău a Oblastiei Bessarabiei la anul dela facerea lumii 7370. Iar dela naşcerea ce după trup a lui Dumnezeu cuvântul 1862, ianuarie in 12, indictul 5“*. Din corespondenţa care s'a păstrat la arhiva tipografiei reese că acest Octoih este o copie puţin modificată a Octoihului tipărit în anul 1836 la mânăstirea Neamţul. *„Ciaslovul“* dela anul 1862, tipărit in folio pe 3+222 file, are acelaşi titlu, ca şi cartea precedentă cu singura deosebire că în loc de Octoih stă cuvântul „Ciasoslov“. După „Ciaslovul“ de la

1) Св. А. Челакъ. op cit. p., 19.
2) Ibidem.
3) Ibidem, p. 20.
4) Ibidem, p. 21.

1862 se tipăreşte în anul 1867 un *„Ciaslov“* mic, care este o prelucrare a „ciaslovilor“ tipărite în ţările româneşti [1]). In anul 1863 în tipografia din Chişinău se tipăreşte şi un Triod după Triodul tipărit la Blaj în anul 1800 [2]).

Dar în afară de aceste cărţi, cari sunt simple reproduceri de pe cărţile bisericeşti tipărite în ţările româneşti, în tipografia eparhială din Chişinău se ţipăresc şi cărţi traduse din ruseşte. Aşa în anul 1862 se tipăreşte *„Catehismul creştinesc ortodox“* al mitropolitului Filaret, în 1863 — *„Despre credinţa şi viaţa creştinească“*, în 1867—*„Invăţăturile catihizice“* a lui Scvorţov, în 1871 apare cartea preotului Poniatovschi *„Colecţiune de bucăţi cu conţinut docmatico-religios“*, traduse de către preotul Teodor Baltaga etc.

In anul 1883 tipografia eparhială din Chişinău a fost închisă. Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului Serghie, urmaşul pe scaunul arhiepiscopal al lui Pavel, care punea piedici tipăririi cărţilor româneşti, face un raport Sinodului rusesc, al cărui membru era. El roagă, ca tipografia să fie închisă, întrucât ea nu mai are nici un rost. La 13 Ianuarie 1883 Sinodul a luat următoarea hotărâre:

„Având în vedere, că tipografia deschisă la anul 1814 în eparhia Chişinăului pe lângă casa arhierească pentru a procura parohiilor cărţi bisericeşti în limba moldovenească şi cea slavonească şi-a pierdut importanţa şi şi-a îndreptat activitatea spre tipărirea cărţilor şi foaelor particulare, şi întrucât în toate bisericele din acea eparhie în slujba bisericească a fost întrodusă limba slavonească, Sfântul Sinod potrivit cererii Preaosfinţiei voastre şi

1) Ibidem, p. 27.
2) Ibidem, p. 28.

avizului direcției economice hotărăște: Se aprobe Preaosfinției voastre să închideți sus numita tipografie, iar averea care aparține tipografiei s'o întrebuințați cum vor crede autoritățile eparhiale“ [1]). Tipografia a fost cumpărată de către mânăstirea Neamțul nou, dar n'a putut fi deschisă din cauza piedicilor pe care le puneau autoritățile superioare bisericeşti.

Tipografia eparhială din Chişinău timp de aproape 70 de ani a servit cauzei naționale nu numai în Basarabia. Cărțile tipărite la Chişinău se răspândeau şi între moldovenii de peste Nistru, ducând cuvântul lui Dumnezeu în limba strămoşească şi acelei frânturi a neamului nostru, care a fost aruncată de soarta istorică dincolo de hotarele noastre etnografice; ele treceau chiar Prutul, amintind Românilor din țările libere despre unitatea neamului românesc. Inchiderea tipografiei pe motivul că în biserică nu se mai întrebuința limba moldovenească nu înseamnă că cărțile româneşti, care au eşit din această tipografie, au fost uitate. Tradiția „moldovenismului“ în biserică a fost atât de puternică, că după 20 şi ceva de ani dela închiderea tipografiei, când s'a început prima revoluție rusească, clerul basarabean pune din nou chestiunea deschiderii tipografiei eparhiale. In urma hotărîrii congresului eparhial din Basarabia, în anul 1905, arhiepiscopul Basarabiei Vladimir intervine la Sf. Sinod cu rugăminte de a încuviința tipărirea cărților bisericeşti în limba moldovenească.

Sinodul rusesc cu No. 1126 din 25 Aprilie 1905 aprobă această cerere. S'a ales o comisiune pentru deschiderea tipografiei, care reuşeşte să gă-

---

[1]) Архивъ экономическаго правленія Кишиневскаго архіерейскаго дома. Дѣло о закрытіи типографіи за 1883 г.

sească locuință și să cumpere spesele necesare tipografiei. La 26 Octombrie 1906 tipografia din Chișinău a fost deschisă cu mare solemnitate [1]. In primul an al deschiderii tipografiei s'a tipărit un număr mare de cărticele de rugăciuni în limba românească, *„pomelnice"*, slujba Sfântului Spiridon etc.

In anul 1907 se tipărește un *„Ciasoslov"* mare (388, in 8⁰); tot atunci apare *„Psaltirea"* (620 p. in 4), care în loc de titlu păstrează formula veche: *„Intru slava"* etc. *„cu blagoslovenia Preasfântului îndreptătorului Sinod și a Preosfințitului Vladimir episcopul Chișinăului și al Hotinului și a Preosfințitului Arcadie episcopul Achermanului, s'au tipărit psaltirea aceasta în orașul Chișinău în tipografia eparhială la anul dela facerea lumii 7415, iar după nașcerea cea după trup a lui Dumnezeu Cuvântul 1907, indictul 5, în luna lui Mai"*.

In anul 1908 se tipărește un Trebnic mare (1334 pag. in 4⁰). S'a mai tipărit o Evanghelie, un acatist și mai multe foițe cu caracter religios, în special ale societății „Frățimea nașterii lui Hristos". Toate cărțile bisericești, care s'au tipărit dela 1906 încoace sunt còpii de pe tipăriturile vechi moldovenești din Basarabia, însă sunt editate frumos, cu literă mare, citeață, pe hârtie bună. Opera monumentală care a apărut în tipografia eparhială dela 1906 încoace sunt *„Viețile Sfinților"*, din care până în anul 1916 au apărut 8 volume mari. Primul volum are următorul titlu:

„Viețile sfinților
pe
limba moldovenească.
Intocmite pe temeiul cărților „Viețile sfinților" ale

1) *Pr. Const. Partenie.* Către frații păstori din eparhia Chișinăului. „Luminătorul" 1903, No. 1, p. 66—69.

sf. Dimitrie al Rostovului, tălmăcite pe limba rusască și tipărite în tipografia sinodală din Moscova, cu depliniri, însemnări lămuritoare și cu chipurile sfinților.

ВІЄ́ЦИЛЄ СФИ́НЦИЛѠР.

ЛꙊ́НА ЛꙊЙ А҆ПРИЛЇЄ.

(16—30 зі́лє).

КА́РТѢ А҆ ѠПТА.

КИШИНѢꙊ.
Типографїа єпархїалѫ.
1916.

Titlul „Vieților sfinților“.

Cartea întâia.

Ediția Sfatului Frățimii Nascerii lui Hristos din Eparhia Chișinăului. Adaos la jurnalul „Luminătorul". Chișinău. Tipografia eparhială. 1909". Fiecare volum conține 500—600 pagini in 4^{0}. In precuvântarea cărții se dau lămuriri asupra împrejurărilor în care s'au tipărit *„Viețile sfinților".* Iată cum sună această precuvântare:

„Potrivit cu orânduirea Preasfântului Sinod dela 25 noemvrie a anului 1906 cu N 13,197, Eparhiei Chișinăului i sau dat voie să deschidă din nou tipografia, cea închisă pe o vreme, și să tipărească în ea pe limba moldovenească cu buchi slavonești, cărți bisericești: evangheliile, psaltirea, ciaslovul, mineele, slujbile sfinților și celelalte, ce se întrebuințează la slujbele dumnezeești. Dacă sau început acest lucru în anul arătat, sau ivit prilejul a scoate pe limba moldovenească și jurnalul bisericesc „Luminătoriul", cu cuprinderea de cuvinte și povestiri pentru viața morală. Dar știind că viețile sfinților din toate povestirile sânt deosebit folositòare, redacția „Luminătoriului" au pus scoposul său să dea cetitorilor, ca adaos la jurnal, cărțile „Viețile sfinților". Așa rânduială a redacției „Luminătoriului" s'au încuviințat spre împlinire de Preasfântul Sinod, prin ucazul dela 20 dechemvrie a anului 1907, cu N 15,441. Pe acest ucaz, rezoluția Preosfințitului Vladimir au fost următoarea: „In statul frățimii Nașcerii lui Hristos. Chem blagoslovenia lui Dumnezeu, și din suflet doresc—să blagoslovească Domnul cu roade bune ostenelele acelora, cari au râvna de a se osteni în lucrul luminării turmei noastre. Lumina lui Hristos să lumineze pre toți". Ostenitorii, care se au în vedere în rezoluția aceasta, sânt fețele cari alcătuesc comitetul de redacție al jurnalului „Lumină-

torul“, ales de adunarea preoților-deputați din anul 1907, și, anume: redactorii: arhimandritul Gurie, și protoiereul Constantin Popovici, țenzorul preotul Spiridon Muranevici și cilenii: protoiereul Mihail Ciachir, protoiereul Iustin Ignatovici, preotul Constantin Parfeniev și D-l Grigorie D. Constantinescu, cari sau întărit și de Preasfântul Sinod, prin ucazul mai sus arătat. Cu ajutorul lui Dumnezeu, acum sau sfârșit cu tipărirea pe limba moldovenească cartea întâia a „Vieților Sfinților“, pe luna lui Ianuarie, care cuprinde pe rând cele dintâi 15 zile, —și aceasta este făgăduitul adaos pentru toți înscrișii la jurnalul „Luminătorul“ pe anul trecut 1908. Tipărirea au urmat întocmai după orighinalul „Vieților Sfinților“, care au ieșit pe limba rusască din tipografia sinodală din Moscva, începând dela anul 1902 încoace. După orighinal, la locurile lor, sau pus și chipurile unora din sfinți, prelucrate după copiile din cartea rusască în turnătoarea de buchi din Peterburg a lui O. I. Leman. Tehnica tipăririi cărții aceșcia s'au împlinit sub cârmuirea privighetorului tipografiei M. T. Cotrubenco“.

După această „precuvântare“ explicativă, „redacția“ mineilor face un scurt istoric al tipărirei „Vieților Sfinților“ de către tipografia sinodală în rusește, amintește despre traducerea lor în moldovenește și tipărirea la mănăstirea Neamțul în 1812 și la Iași în 1835, iar mai departe vorbește despre felul, cum au fost alcătuite „Viețile Sfinților“ în moldovenește. Aici aflăm, că *„Redacția a însărcinat pe cilenul său părintele protoiereu Iustin Ignatovici, ca să caute „Viețile sfinților“ moldovenești și cele rusești, și să le aducă pe cele moldovenești, la potrivire cu cele rusești, iar pe unele viéți rusești, care nu se potrivesc defeliu cu cele moldovenești, sau nu se află tălmăcite, să le tăl-*

măceasă. Protoiereul Iustin Ignatovici, având subt mâna sa „Vieţile sfinţilor“ moldovenesci, tipărite la anii 1812 şi 1835, le aduce la potrivire cu cele rusesci ale tipografiei sinodale din Moscova, şi unele vieţi rusesci le tălmăcesce din nou. Manuscriptele tălmăcirilor părintelui Ignatovici, mai înainte de a merge la tipariu, se caută şi se corectează de redactorul jurnalului „Luminătoriul“, arhimandritul Gurie. Corectura limbii şi cea dela tipariu o cetesce cu mare luare aminte D-l Gr. D. Constantinescu, profesor de limba moldovenească“.

Prin urmare şi „Vieţile sfinţilor“ nu sunt o traducere originală, ci copie de pe cărţile vechi moldoveneşti, complectată cu noi traduceri ale bucăţilor care n'au intrat în ediţiile vechi.

Cercetarea cărţilor religioase româneşti din Basarabia, făcută de noi cu mari greutăţi din cauza lipsei de muzee şi biblioteci, unde ar fi concentrate aceste cărţi, este departe de adevăr. Dar dacă luăm chiar numărul sobru al cărţilor găsite de noi mai mult la întâmplare, şi atunci venim la concluzie, că viaţa religioasă a Românilor basarabeni a urmat tradiţia veche moldovenească. La început prin munca vrednicului mitropolit Gavriil Banulescu-Bodoni se traduce un număr mare de cărţi bisericeşti din limba slavă bisericească, între 1853 şi 1883 se retipăresc mai multe cărţi bisericeşti apărute în ţările româneşti, şi, însfârşit, în ultima perioadă dela 1906 până la unire, se reeditează unele cărţi tipărite mai înainte la Chişinău, se copiază şi unele cărţi tipărite în Moldova. Dacă mai luăm în consideraţie, că pe lângă cărţile tipărite în Chişinău, se aduceau cărţi şi din principate şi din Ardeal, care se găsesc într'un număr foarte mare în bisericile basarabene, căpătăm o icoană fidelă a statorniciei Românilor basarabeni din punct de vedere naţional-religios.

III.

Cărţile didactice din Basarabia.

Bucoavna dela 1814, 1815. Gramatica ruso-română dela 1819. Tablele lancasteriene dela 1822. Bucoavna dela 1822. Ştefan Margellă şi gramatica lui. „Abeţedarul" tipărit între anii 1830 — 1840. Gramatica ruso-română tipărită pe la anii 1830—1840. Iacob Hâncu. Crestomaţia românească a lui I. Hâncu. Gramatica lui I. Hâncu. Alte cărţi româneşti tipărite de I. Hâncu. Bucoavnele dela 1842, 1844, 1861 şi 1863. Ioan Doncev. Abecedarul, cartea de citire şi gramatica lui I. Doncev. „Convorbirile ruso-române" dela 1877. Cărţile didactice ale lui Gh. Codreanu, P. Rejep, C. Popescu, arhimandritul Gurie (Grosu), şi M. Ciachir.

D-l D-r Onisifor Ghibu în valoroasa sa lucrare *„Din istoria literaturii didactice româneşti"* [1], aduce şi ceva contribuţii foarte preţioase cu privire la câteva cărţi didactice, care au apărut în Chişinău, şi anume: el dă mai multe date despre „cea mai veche bucoavnă basarabeană, pe care o cunoaştem", bucoavna dela 1822, care reapare în e-

[1]) *Onisifor Ghibu.* Din istoria literaturii didactice româneşti. Extras din „Analele Academiei Române" Seria II, t. XXXVIII, fasc. I—III.

diţiile dela 1842 şi 1844, despre bucoavna dela 1861 şi 1 63, aminteşte şi despre „abeceda română“ dela 1865 a lui I. Doncev [1]).

Chiar dacă s'ar lua în seamă numai aceste cărţi şcolare, ar face impresia, că Basarabia şi din acest punct de vedere a fost destul de rodnică, că sub regimul străin ea a ştiut să-şi menţie tradiţia culturală prin mijloacele ei proprii.

De fapt Basarabia a avut o întreagă literatură didactică românească, care merită să ocupe un loc destul de respectabil în istoria culturii româneşti în genere şi a Basarabiei în special. Tipografia eparhială din Chişinău, deschisă la 31 Mai 1814, a fost menită să joace un rol foarte mare în conservarea tradiţiei culturale în Basarabia. In această tipografie se tipăresc, cum am văzut, o mulţime de cărţi româneşti bisericeşti; această tipografie tipăreşte şi cele dintâi manuale româneşti din Basarabia. Numărul exact al acestor din urmă tipărituri nu-l cunoaştem. Desigur, că el este cu mult mai mare, decât ceiace am putut afla noi. Probabil, că cercetătorul mai sârguitor va adaoga încă multe date la cele ce le vom expune aici.

Şcolile româneşti din Basarabia, cele mânăstireşti, parohiale şi cea domnească din Chişinău, înainte de 1812 se foloseau de manualele tipărite în ţările româneşti. Imediat după anexarea Basarabiei, mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni deschide Seminarul din Chişinău, iar ceva mai târziu se deschid şi alte şcoli. Trebuiau şi manuale potrivite cerinţelor noilor împrejurări. Şcoala basarabeană, aşa cum o concepea guvernul rus, trebuia să fie rusească, dar populaţia basarabeană, era cu desăvârşire străină de limbă rusă, şi, prin urmare,

1) Ibidem. fasc. 1, pp, 117—122.

trebuia să se accepte în aceste şcoli şi limba moldovenească. Ba, mai mult, chiar şi limba rusă, profesorii fură nevoiţi, cum vom vedea mai jos, s'o predea în româneşte. Aceasta se explică poate şi prin faptul, că pe la începutul veacului al XIX-lea statelor europene nu le era cunoscut aşa de bine sistemul de deznaţionalizare al popoarelor prin şcoală, că popoarele aveau mai multă toleranţă faţă de alte limbi.

In registrul cărţilor, care au fost tipărite în Chişinău în tipografia exarhicească dela înfiinţarea ei şi până la anul 1821, cu data de 22 Decemvrie 1814 este trecută o *„bucoavnă moldovenească cu traducere în ruseşte“*, care a apărut în 1200 exemplare; aceiaşi bucoavnă apare în acelaşi număr de exemplare la 20 August 1815 [1]). Despre această din urmă bucoavnă menţionează şi d-l Ion Halippa, unul din cei mai buni cunoscători al trecutului Basarabiei, într'un comunicat făcut la comisiunea arhivelor din Basarabia [2]). N'am putut da nici peste una din aceste bucoavne, aşa că deocamdată ne mărginim la aceste date.

Cel mai vechiu manual şcolar din Basarabia, care s'a păstrat în mai multe exemplare este „gramatica rusească“ dela 1819 cu text paralel românesc.

Iată titlul românesc al cărţii:

„Scurtă russască grammatică, cu tălmăcire în limba moldovenească pentru ucenicii Seminariei Chişinăului şi ale altor şcoale den Basarabia, cu adăogirea cuvintelor şi a dialogurilor, ce se între-

1) Авксентій Стадницкій. Бессарабская Екзаршеская типографія при Кишиневскомъ епархіальномъ домѣ. Кишиневскія Епархіальныя вѣдомости. 1892, № 1, p. 31.

2) Труды Бессарабской ученой архивной комиссіи. Т. 3-й, p. 519.

buinţază mai adesăori în limba rusască şi moldovenească. Chişinău. In tipografia mitropoliei Chişinăului anul 1819".

Gramatica este tipărită nu cu litere noui ruseşti, cum era obicinuit atunci în Rusia, ci cu litere slavoneşti, in 8⁰, pe 1+4+138 pag. Ca să ne facem o ideie mai clară despre conţinutul acestei cărţi redăm în întregime „scara" ei (pp. 1—4):

Hotărîrea şi împărţirea gramaticii.
Pentru dreaptă scrisoare.
Pentru scoaterea cuvintelor.
Pentru părţile vorbii.
Pentru nume de obşte.
Pentru numele înfiinţat.
Pentru numele alăturat.
Pentru numele numărătoriu.
Pentru plecarea numelor.
Plecările numelor înfiinţate.
Plecarea numelor alăturate.
Pentru pronume.
Plecările a pronumelor înfiinţate.
Plecările pronumelor alăturate.
Pentru graiul.
Pentru înjugările graiurilor.
Pentru împărtăşire.
Pentru împărtăşirea de lucrare.
Pentru spregraiul.
Pentru punerea înainte.
Pentru legătură.
Pentru aruncare în mijloc.
Pilda a dezlegării gramaticeşti.
Pentru alcătuirea cuvintelor.

Adunarea cuvintelor.

Pentru Dumnezeu şi pentru lucrurile, care se ating de lege.

Pentru lume și pentru stihii.
Pentru vreme și pentru vremile anului.
Numele sărbătorilor.
Pentru lunile și zilele săptămânei.
Pentru metalluri.
Pentru flori.
Pentru grădini, flori și copaci.
Pentru paseri.
Pentru fiarele cu patru picioare.
Pentru cele ce să târăsc.
Pentru însectă.
Pentru om și pentru părțile lui.
Pentru vârsta și feluri de boerii.
Pentru negutătorii și feluri de marfe.
Ce se atinge de călătorie.
Pentru nedesăvârșirile omului.
Pentru rudenii și prieteni.
Pentru acealea care atârnă asupra scrisorii.
Pentru părțile casii.
Pentru mâncare și băutură.
Pentru a se pune masa.
Pentru oraș și părțile lui.
Pentru cele ce se văd pe câmp.

Dialoguri.

1. *Pentru petrecere cu cineva.*
2. *A cere vre-o milă.*
3. *Pentru a cerceta pe prieten.*
4. *Pentru a heretisi pe prieten la anul nou.*
5. *A cinsti pe cineva cu ceai.*
6. *Pentru a întrebuința tabacul pe nas și cu ciubuc.*
7. *Pentru a ospăta pe prietenul.*
8. *A întreba pentru firea limbii rossienești.*
9. *A întreba pentru vreme.*

10. *A întreba pentru drum.*

11. *Pentru a cumpăra și a vinde marfa.*

Gramatica dela 1819 a avut o oarecare înfluență, cum vom vedea mai jos, asupra cărților didactice care au apărut mai pe urmă în Basarabia; ea a fost un fel de punct de plecare pentru autorii, ce au scris mai târziu, chiar pentru Ştefan Margellă. Prin urmare, această carte merită o deosebită atenție.

Dezvoltarea ştiinței gramaticale în Rusia are o istorie întreagă. Bazele gramaticei limbii ruseşti moderne au fost puse de către cunoscutul savant enciclopedist rus Mihail Lomonosov prin gramatica lui, care a apărut în anul 1755. Până atunci au existat mai multe gramatici ale limbii slave bisericeşti, cari toate porneau dela cunoscuta gramatică a lui Meletie Smotrițchi dela 1618 [1]).

Lomonosov a simplificat terminologia gramaticală rusă, a aplicat regulele gramaticale față de limba literară nouă, al cărui început se trage din vremurile lui Petru cel Mare, în genere a creat gramatica limbii ruseşti moderne, care pe urmă s'a modificat foarte puțin. Toate gramaticile dela sfârşitul veacului XVIII şi din primele decenii ale veacului al XIX-lea sunt alcătuite după modelul gramaticei lui Lomonosov, păstrând aceiaşi terminologie, aceiaşi împărțire a părților vorbirii. Era lucru natural, ca și gramaticile ruseşti din Basarabia, traduse în româneşte, să fie scrise după acelaşi model. Ca să stabilim legătura între şcoala gramaticală a lui M. Lomonosov şi între gramatica dela 1819 din Basarabia, precum şi influența acelei gramatici ruseşti asupra grama-

1) V. Studiul nostru în această privință: „Къ исторіи учебно-педагогической литературы Московской Руси XVII в.“ Журналъ Министерства Народнаго просвѣщенія. 1915, № 10.

ticei lui Stefan Margellă dela 1827, despre care vom vorbi mai târziu, este suficient să comparăm împărţirea părţilor vorbirii, care a fost ceva mai târziu modificată:

Gramatica lui M. Lomonasov [1]).	Gramatica dela 1819 [2]).	Gramatica lui Şt. Margellă [3])
1. *Substantivul* (în traducere).	*Nume*	*Numile*
2. *Pronumele*	*Pronume*	*Denumile*
3. *Verbul*	*Graiu*	*Graiu*
4. *Participiul*	*Impărtăşire*	*Împărtăşirea*
5. *Adverbiul*	*Spre graiu*	*Asupra graiul*
6. *Prepoziţiunea*	*Inainte punere*	*Înainte punere*
7. *Conjuncţiunea*	*Legătură*	*Unitoare*
8. *Interjecţiunea*	*Aruncare în mijloc*	*Intrepuneri*

Cum vedem, şi autorul gramaticei dela 1819, precum şi Ştefan Margellă păstrează chiar ordinea împărţirei cuvintelor.

Una din cele mai răspândite gramatici ruseşti dela începutul veacului al XIX-lea, alcătuită după sistemul gramaticei lui M. Lomonosov, a fost gramatica lui *P. S.*, tipărită de către Academia rusească de ştiinţă, în câteva rânduri. Două din aceste ediţii le găsim în biblioteca Seminarului din Chişinău, şi anume ediţia a 5-a dela 1808[4]) şi a 6-a dela 1816. Era cea mai modernă gramatică pentru şcoală de pe vremuri şi desiguri, că autorul

1) «Россійская грамматика Михаила Ломоносова. Печатана въ Санктпетербургѣ при Императорской Академіи Наукъ 1755 г. p. 26.

2) Gramatica dela 1819, p. 3.

3) Gramatica Russească şi Românească închipuită de Ştefan Margella şi tipărită de dipartamentul Opşceşcei învăţări. Tom. I. 1827, p. 31; a fost tipărită la Petersburg.

4) П. С. Начальныя основанія россійскія грамматики, въ пользу учащагося юношества составленныя . . . . . изданіе 5. Въ Санктъ Петербургѣ, при Императорской Академіи Наукъ 18.8 г. In 8⁰ VII + 228 p.

gramaticei dela 1819 s'a folosit şi de această gramatică. Şi într'adevăr, ordinea materiei, terminologia sunt aceleaşi, pe alocurea chiar definiţiile seamănă cu acele din gramatica dela 1819.

Nu am avut posibilitate să consult gramaticile româneşti din acele vremuri, dar chiar dacă autorul cărţii dela 1819 a cunoscut asemenea gramatici, el nu se foloseşte de. terminologia lor şi, ceea ce este de admirat, se căzneşte să creeze terminologia gramaticală românească, traducând-o aproape exact pe acea rusească.

Dar gramatica dela 1819 are şi deosebirile ei. Gramatica Academiei ruseşti este prea complicată, prea savantă, cu toate că este scrisă pentru tineret. Autorul gramaticei dela 1819 urmăreşte cu totul alte scopuri: el face o gramatică rusească pentru un popor străin şi caută să fie cât se poate de simplu în explicaţii, cât se poate de sgârcit în exemple şi concis în definiţii. Gramatica lui este gramatică „scurtă" [1]. Am putea aduce analogii în definiţiile termenilor gramaticali din gramatica dela 1819 şi din cea a Academiei ruseşti, dar aceasta nu ne-ar servi la nimic. Dăm însă câteva exemple din gramatica dela 1819.

„Gramatica învaţă a vorbi şi a scrie drept. Gramatica se împărţeşte în patru părţi:

în dreaptă scrisoare,
în scoaterea cuvintelor,
în alcătuirea cuvintelor şi
în glăsuirea cuvintelor.

Pentru dreapta scrisoare.

Dreapta scrisoare învaţă drept şi cu cuviincioase buchi a scrie sloguri şi întregi cuvinte, şi

---

1) Gramatica propriu-zisă are numai 1—88 pag.

arată unde să cade a pune semnele cele de rând și cele deasupra rândului" etc.

Pentru nume de obșce.

Numele este acea parte a vorbii, care arată fața sau lucrul și toată priceperea, pentru care se vorbeșce ca pentru un lucru: așijderea arată feliurimea și câtățimea feții sau a lucrului etc.

Vorbind despre genul în limba rusă și arătând că *„numele înființate sânt de patru feliuri: bărbătești, femeeșci, de mijloc și ceale de obșce"* [1]), autorul într'o *„însemnare"* adaoge că *„în limba moldovenească feliul de mijloc nu se află. Moldovenește înființatele nume sânt sau de feliul bărbătesc, sau de femeiesc"* etc.

Gradele de comparație în gramatica dela 1819 se numesc *„treptele potrivirii, care sânt trei:*

Temealnică, Potrivitoare și Covârșitoare". Numele au *„plecare"*, *„Plecările au două numeri— singuratec și multoratec. Căderi sunt șapte: numitoare, născătoare, dătătoare, pricinuitoare, chiemătoare, lucrătoare și cea cu punere înainte"*.

„Graiurile au șase vremi" [2]). Ele *„se înjugă"* etc.

A doua parte a cărții dela 1819 (pp. 89—117) cuprinde *„adunarea cuvintelor"*, un fel de „dicționar", alcătuit, probabil, după vre-o gramatică a vreunei limbi străine, întrucât gramaticele rusești n'aveau nevoie de asemenea dicționare. Cuvintele nu sunt orânduite după ordinea alfabetică, ci după anumite categorii, așa cum le vedem înșirate în „scara" materiei.

Iată, de exemplu, câteva cuvinte *„pentru Dum-*

1) Ca și în gramatica rusească, tipărită de Academia de știință.
2) Timpurile verbului în gramatica Academiei rusești sunt ceva mai complicate. Op. cit, pp. 107—110.

nezeu și pentru lucrurile, care se ating de lege (textul rusesc îl omitem): *Dumnezeu, Dumnezeu fiul, Dumnezeu Duhul Sfânt, Sfânta Troiță, trei ipostasuri, un Dumnezeu, Vecinic tatăl, Preaputernic făcătoriul*" etc.

Insfârşit, a treia şi cea din urmă parte „*Dialogurile*" (p.p. 117—138) este o parte, ca şi a doua, dictată de interesele specific basarabene. Cităm câteva propoziţiuni din partea românească a dialogului întâi:

„**Pentru petrecere cu cineva.**

Bună ziua, bună dimineața, bine te-am găsit.

Ce mai faci, sănătos?

Sănătos, slavă Domnului. Acum nu-s prea sănătos.

Ce face Dumnealui N?

El îi sănătos. Acum nu-i prea sănătos. Mă rog ca să te închini dela mine Dumisalei N.

Unde te duci acum?

La târg, la biserică, la Dumnealui N.

Să vii Dumneata și la noi.

Voi fi negreșit. Unde ai fost Dumneata acum?

De unde vii Dumneata?

Din grădină. Acolo preafrumos este de a se primbla" ; şi aşa mai departe.

In aceste „dialoguri" nu găsim aproape nimic ce ne-ar aminti de Basarabia, în afară de un singur caz din „dialogul" al 10-lea. unde la întrebarea, câte verste sânt de aici până la Moscova, se răspunde: „*Aproape de o mie cinci sute. Vom ajunge astăzi până la Dubosari?*".

Cum vedem din titlul gramaticei, scopul ei a fost de a uşura învăţarea limbei ruseşti. Aceasta se vede şi dintr'un „*dialog*" (p. 130):

„*Inveți Dumneata Russeșce?*

Invăț.

Cumu-ţi pare Dumitale limba Rossienească?
Foarte grea.
Greutatea ei se cuprinde întru aceia, că la dânsa este mulţime de cuvinte, mai multe decât ori la ce europenească limbă. Iar pentru mine este grea şi proforaua“ (pronunţarea).

Cine a alcătuit această gramatică este greu de făcut vre-o presupunere. Desigur, că a făcut-o un om de şcoală, un profesor dela Seminarul din Chişinău. Dat fiind că limba în care este redat textul rusesc este o limbă moldovenească destul de corectă, posibil că gramatica a fost tradusă de către profesorul de limba română de atunci, şi anume, de către Dimitrie Saviţchi, care a predat limba română în seminarul din Chişinău dela Octomvrie 1816 şi până la Iulie 1819.

In altă parte a acestei lucrări am vorbit despre „ limba românească în şcoala basarabeană sub dominaţia rusească“ şi am stabilit, că guvernul rus pe la 1819—1828 a manifestat multă bunăvoinţă faţă de limba moldovenească, intenţionând să înfiinţeze şcoli lancasteriene în limba moldovenească şi îngrijindu-se de alcătuirea *“tablelor“* pentru aceste şcoli chiar la Petersburg. In 1821 aceste „table“ au fost gata şi în curând „magistrul sistemului învăţământului reciproc“. Iacov Hâncu, care a fost şi la nişte cursuri speciale la Petersburg, a deschis prima şcoală după sistemul lui Lancaster în Chişinău. Ce fel de „table“ s'au întrebuinţat pentru şcolile lancasteriene din Basarabia? Posedăm trei „table“ lancasteriene — No. 7, No. 23 şi No. 34. Sunt nişte coale de hârtie (60×52 cm) groasă; pe o parte a coalei găsim titlul, care de obiceiu îl găsim în orice „bucoavnă“ de atunci. Iată ce conţine „tabla“ No. 34, care poartă şi No. 2:

„Cuvinte de trei sloguri, din cinci și din șase buchi, cu oxia lá slogul al doilea.

bor-de-i	*tă-iá-rea*	*a-dú-ce*	*co-lí-bă*
a-ceas-ta	*bo-te-zu*	*a-lé-ge*	*că-má-ră*
bă-tú-ră	*bo-céa-șce*	*că-mi-lă*	*cu-rá-ță*
a-șceáp-tă	*bu-ca-tă*	*bo-gá-tă*	*ră-mâ-ne“ etc.*

Класа VI. Табла 2. № 34.

Кꙋвинте де треи слогꙋри дин чинчи ши дин шасе бꙋкиї, кꙋ оѯіа ла слогꙋл ал доилѣ.

бор-де-и	тъ-ѩ́-рѣ	а-дꙋ́-че	ко-лі́-бъ
а-чѣс-та	бо-те-зꙋ	а-ле́-џе	къ-ма́-ръ
бъ-тꙋ́-ръ	бо-чѣ́-ще	къ-ми́-лъ	кꙋ-ра́-тъ
а-щѣ́п-тъ	бꙋ-ка́-тъ	бо-га́-тъ	ръ-мѫ-не
бе-ле́-ле	ка-рѫ́-тъ	че-та́-те	ле-га́-тъ
пъ-рѣ́-ке	бе-ни-ое	бѫ-ка́-тꙋ	мъ-ри́-тъ
ви-ми́-къ	бъ-ка́-рю	бе-дѣ́-ре	че-рѣ́-шъ
ѧ-ки́-въ	ꙋи-ти́-лъ	съ-рꙋ́-тъ	бꙋ-цѣ́-кꙋ
гъ-и́-нъ	гъ-ти́-се	гꙋ-та́-е	бо-га́-тꙋ
ко-ме́-тъ	гъ-нѣ́-тъ	гъ-ва́-нъ	бъ-тꙋ́-се
фꙋ-сѣ́-ое	дъ-рѫ́-мъ	бъ-ла́-ша	нъ-ра́-ве
до-ри́-се	до-рѣ́-ще	то-ка́-ръ	ро-би́-се
до-ри́-тъ	тъ-ра́-бъ	ци-дꙋ́-лъ	тъ-кꙋ́-се
зи-сѣ́-се	жꙋ-ра́-се	гъ-ра́-фъ	а́-пꙋ-че
нѫ щи́ гъ	мъ-сꙋ́-ръ	пъ-ха́-рꙋ	фи-ни кꙋ
ѧ ша́ лъ	къ-ла́-ре	пи-та́-рю	тъ-рѫ́-цъ
ко-по́ ю	пъ-дꙋ́-ре	мъ-та́-съ	ко-ва́-тъ
въ-па́-е	съ-ка́-ръ	съ-кꙋ́-ре	пъ-пꙋ́-шъ
а́-лꙋ-нъ	кꙋ-ре́-ле	тъ-мѫ́-е	къ-ли́-нъ
ръ са́ ре	лꙋ-а́ се	зи-ца́-рю	ѕъ-та́-кꙋ

Tabla lancasteriană No. 34.

Tabla No..23 este „o tablă de aritmetică“; în partea stângă găsim „scoaterea numerilor proaste“ (scăderea), opt probleme în cifre însă fără „rămăşiţă“, adică :

	sute de mii	zeci de mii	miile	sutele	zecele	unile
No. 1.	6	4	1	2	3	8
	2	3	9	0	4	7

Partea dreaptă arată procedura scăderii şi anume :

„No 1. *7 din 8 1; pun 1 supt linie. A scoate 4 din 3 nu pot, mă împrumut cu zece, 10 şi 3 13, 4 din 13 9, pun nouă supt linie.*

1 împrumutat şi 0 1, 1 din 2 1, pun 1 supt linie“, şi aşa mai departe.

Tabla a 7 conţine *„Citire din sfânta scriptură. Din patru evanghelişti“*, chestiuni care intrau în programul şcoalelor lancasteriene. In tabla aceasta sunt bucăţi despre *„alegerea acelor doisprezeci apostoli“* după ap. Luca VI, 12 - 16, despre *„începutul propovăduirii evangheliceşci în Nazaret* (Luca IV, 14 - 22) şi despre *„Propoveduirea la munte* (Matvei V VII).

Nu cunoaştem numărul acestor „table“ [1]), dar el trebue să fi fost mare, întrucât în ele trebuia să între aproximativ materia unei şcoli primare de atunci. Vedem că una din tablele noastre poartă

---

1) Pentru tipărirea tablelor s'a cheltuit 4618 ruble şi 52 cop., o sumă foarte mare după vremurile de atunci, şi *93,482* de coale de hârtie.

И. Н. Халиппа. Очеркъ исторіи народнаго образованія въ Бессарабіи въ первой половинѣ XIX вѣка. Труды Бессараб. учен. архивн. ком., т. 2, р. 146.

numărul 34. Tablele lancasteriene se atârnau pe păreţii şcolii, unde elevii trebuiau să înveţe unul dela altul.

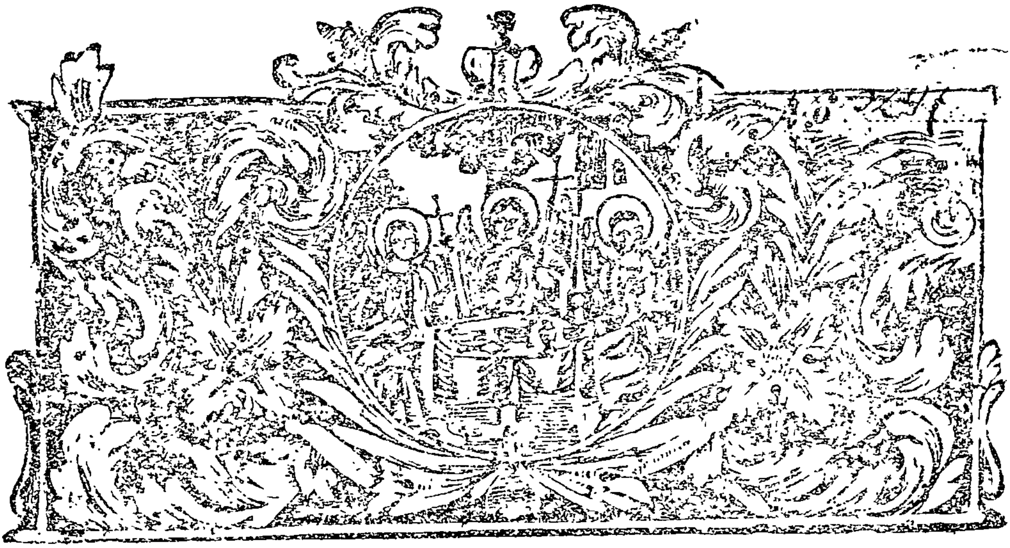
Tot în anul 1822 în Chişinău apare şi o „*Bucoavna*“ sub următorul titlu [1]:

„*Bucoavnă, adecă începătoare învăţătură pentru cei ce voesc a învăţa carte moldoveneşce. S'au tipărit în duhovniceasca tipografie a Bessarabiei în Chişinău. Anul 1822*“.

Şi această carte este tipărită în două limbi, în cea slavă-bisericească şi în cea românească. Titlul cărţii în româneşte nu corespunde textului slav-bisericesc, în care se spune, că bucoavna este scrisă pentru acei ce doresc „*a învăţa carte slavonească*“ (prin scrieri slavoneşti), adică manualul dela 1822 urmărea acelaşi scop, pe care-l urmăreşte gramatica dela 1819.

Iată ce conţine această bucoavnă: „*Slovele mari şi mici în ordinea alfabetică. Alcătuirea din doao slove, ce să încep dela împreună glăsuitoare buchii. Alcătuirea din trei slove. Alcătuirea cuvintelor după buche, supt title şi fără title. Prosodiile. Rugăciunile*“ [2]. Sfârşitul bucoavnei nu se cunoaşte, întrucât în exemplarul pe care l'a consultat d. Ghibu lipsesc câteva file, dar probabil că el cuprindea aceiaşi materie, care se găseşte în toate bucoavnele bisericeşti dela sfârşitul veacului XVIII-lea şi din primele două decenii ale veacului XIX-lea, şi ceea ce găsim şi în bucoavna dela 1842 şi 1844, şi anume: „*Zece porunci ale lui Dumnezeu, Trei sfaturi evangheleşti, Şapte taine ale legii nouă*“ [3] şi alte lucruri religioase. Se prea poate că bucoavna dela

1) *O. Ghibu*. Op. cit., p. 117. Ne folosim de observaţiile D-lui Gh bu, întrucât n'am avut posibilitate să examinăm originalul.
2) *O. Ghibu*. Op. cit., p. 117.
3) *O. Ghibu*. Ibid., p. 120,

БУКВА́РЬ,
или
Нача́льное оу҆че́ніе, хотя́щимъ оу҆чи́тися книгъ пи́смены славе́нскими.
Напеча́тася въ Бессара́бской духо́вной Типогра́фіи, въ Кишине́вѣ.
҂АѾКВ го́да.

БУКО́АВНЪ,
адекъ
Ынвъцъто́аре ынвъцъту́ръ пе́нтру чей че воеск а ынвъца ка́рте молдове́неще.
Сау типъри́т ын духовничя́ска Типогра́фіе а Бесара́біей ын Киши́нъу.
А́нул ҂АѾКВ.

Titlul bucoavnei dela 1822.
(Clișeul Academiei Române din lucrarea D-lui O. Ghibu).

Изъ оустъ младе́нецъ и҃ ссу́щихъ совершилъ е҃си хвалꙋ.

Ѱало́мъ и҃, сті́хъ в҃.

Ilustrație din bucovna dela 1822

(Clişeul Academiei Române din aceiaşi lucrare).

1822 este o ediţie nouă a bucoavnei dela 1814 şi 1815.

Această bucoavnă a fost destinată, probabil, pentru şcolile de pe lângă mânăstiri şi biserici. In 1822 şcoli primare încă nu existau şi urmând obiceiului vechi moldovenesc preoţii şi călugării învăţau copiii doritorilor de carte pe lângă biserici şi mânăstiri. Invăţământul primar în Basarabia, ale cărei baze se pun la 1828, începe să se dezvolte abia dela 1860 încoace şi acest învăţământ se face în ruseşte. Prin aceasta se explică faptul că bucoavna dela 1822 se retipăreşte şi la 1842 şi la 1844, şi în afară de aceasta mai apar şi alte manuale în româneşte.

Am văzut, că guvernul rus în cei dintâi ani ai oblăduirii Basarabiei, sesizat de numeroasele cereri ale populaţiei şi poate dorind a linişti spiritele Românilor basarabeni, care multă vreme nu se puteau împăca cu regimul rusesc, avea o atitudine atât de binevoitoare faţă de basarabeni, încât ia iniţiativa tipăririi „tablelor" lancasteriene în româneşte, tipăreşte Evanghelia la 1817 şi Biblia la 1819.

Şi cel mai surprinzător lucru este, că la 1827, în timpurile lui Nicolae I, se tipăreşte de către guvernul rus o gramatică ruso-română a lui Ştefan Margellă sau, cum scrie el în ruseşte, *Marţela*.

Numele acestui român basarabean îl găsim semnat pe o scrisoare, trimisă la anul 1829 dela Paris de către opt tineri români, care studiau acolo, către directorul „*Curierului românesc*" Eliad Rădulescu [1]). Ştefan Margellă semnează cel dintâi această scrisoare, trecându-şi şi titlul de *Colejschii Sovetnic,* pe care l-a căpătat în serviciul statului rus. Presupunerea lui Pompiliu Eliade, că Şt. Margellă

1) *Petrer Haneş.* Scriitorii basarabeni. Bucureşti. 1920, p. 147.

n'a urmat cursurile la Paris [1]), sunt absolut juste, întrucât în anul 1829 Şt. Margellă avea deja un rând de ani în serviciu şi la Petersburg şi la Chişinău, şi în acest an, probabil, trecuse de vrâsta tinerilor, cari studiază, mai cu seamă că el nici n'avea nevoie de aceste studii. Posibil că el a avut vre-o misiune la Paris din partea guvernului rus. Un document, care s'a păstrat în Arhiva Senatorilor din Chişinău, ne dă oarecare indicii asupra lui Şt. Margellă.

Guvernul rusesc potrivit rescriptului împăratului Alexandru I dela 1 Aprilie 1816 înfiinţează şi o comisiune pentru codificarea legilor moldoveneşti; dar comisiunea n'a ajuns la nici un rezultat pozitiv. Ceva mai târziu, cu acest lucru au fost însărcinaţi Brunov şi Manega, care însă n'au reuşit să facă nimic [2]). Chestiunea a fost predată Comitetului provizoriu al oblastiei Basarabiei, unde era ca *„nomofilax"* Ştefan Margellă. In anul 1817 el se adresează către acest comitet cu următoarea cerere [3]).

„Către Vremelnicescul Comitet a Oblastiei Basarabiei

Dela nomofilax Ştefan Marţelă

raport.

Slujba cu care mă aflu însărcinat eu nu am cerut de cât ca să slujăsc patriei şi monarhului meu, după a me putinţă. Acestaş cuget mă îndeamnă spre a face arătare că cercetând hărtiile şi cărţile mie încredinţate de cinstitul Comitet, am aflat dovezi multor bune obiceiuri şi cu puţine pravili a patriei; însă potrivindu-le cu mulţimea pricinilor şi

1) Ibidem.

2) Л. А. Кассо. Россія на Дунаѣ и образованіе Бессарабской области. С. Петербургъ 1913, p. 223.

3) Arhiva cancelariei guvernatorului Basarabiei No. 76, din 10 Ianuarie 1817.

cu osebirile acestora după întâmplări, din care fieşce care cere pravilă deosebită. Asămănându-le cu pravilele, care se găsăsc în alte limbi, aflu nu multă lipsă atât în obiceiurile cât şi în pravilele numite, lipsă din care curge ticăloşiea multora, şi nemulţumire celor mai mulţi, ticăloşiea, fiindcă şi de ar fi toţi cei în slujbă cu inimă dreaptă, însă nu pot ave toţi o îndestulă lumină a minţii, ca să înţeleagă fără pravili dreptatea fieştecăruia şi să nu aducă la stângiie pe cel nevinovat. Nemulţumăsc fiindcă şi acel osândit după dreptate rămâne mult mai măhnit, socotindu-să năpăstuit de giudecători, pentru că din hotărârea acestuia, iar nu a pravilelor să vede păgubit. Şi fiindcă fieşte care vieţueşte cu neticnire, când giudecă precum că pravilele nu sunt destuie spre a-l apăra în tot feliul de întâmpinări, însă această durere are leac foarte uşor. Prin răscriptul pre milostivului nostru monarh ni să hărăzăsc pravilele noastre întru care se află şi cele împărăteşti. Aceste sânt drepte ale noastre fiindcă cu de este au fost ocârmuiţi strămoşii noştri la ce dintâi venire aice din Italia. Aşijderea şi acum toate dresurile noastre cele după pravile, toate hotărârile ocârmuirii întemeete pe pravilă, numai de acele împărăteşti pominesc; pravile ce întru început s'au adunat de înţelepţii elinilor, dela neamurile ce le-au fost lor dascali, întocmindu-să de ei. Le-au primit dela Elini Romanii adaugând multele altele. In sfârşit s'au încheiet în şasă zăci de cârţi, adunându-să de preînvăţatul Leon. Iar acum sânt temeiuri pravililor Evropii, care la multe pe acele să razămă.

Aceste sânt un izvor nepreţăluit de tot feliul de pravile orăşăneşti, neguţătoreşti, criminaliceşti şi alte. Insă noi ne aflăm în asămine pătimire pot zice, ca Tandal lângă un izvor cu apă atât de

mântuitoare, ne tânguim de săte. Iar pricina este fiindcă în limba noastră de acum să află o parte mică din aceste pravile, scrise în limba elinească și a strămoșilor noștri ce latinească, pentru care pricină nu pot să ne fie nouă de folos.

Deci râvna spre a sluji patriei și voinții monarhului nostru, arătată prin înalt rescript, mă îndeamnă a faci cunoscut cinstitului Comitet întâi că obiceiurile și pravilele în limba moldovenească nu sânt îndestule spre a apăra pe cel nevinovat și stare fiiește căruia în orișice întâmpinare. Și al doilea știind eu puțân elinește de să va orândui după dorirea și nădejdea neamului, ca să să tălmăcească pravilele arătate în limba moldovenească, mă însărcinez, de să va găsi cu cuviință a agiuta celor ce să vor orândui spre aceasta cu puținele mele științi, fără a face vre-o cerere pentru ostenelele mele în destulă răsplătire giudecând a vide neamul folosit cu acele pravile, din a cărora tălmăcire spânzură norocirea acestei țări.

Nomofilax Șt. Marțela".

Această cerere scoate în evidență figura acestui „modest" nomofilax, cunoscător adânc al legilor țării, al istoriei neamului, a marelui patriot român, care își pune în serviciul neamului *„puținele"* lui *„științi"*, *„fără a face vre-o cerere pentru ostenele"* și având ca mângăere, că lucrează pentru neam. Ștefan Margellă prin activitatea sa ca jurist ne amintește personalitatea altui român din acele vremuri, a lui Petre Manegă, care născut în anul 1782 în Muntenia din părinți care se trăgeau din Macedonia, studiază dreptul la Paris și lucrează dela 1820 aproape douăzeci de aní în Basarabia într'o comisie juridică, alcătuește un codex de legi basarabene pe baza codului civil roman, care n'a

fost aprobat de guvernul rus, și pe la 1840 pleacă din Basarabia, probabil, în țările românești [1]).

D-l P. Haneș dovedește, că Șt. Margellă cunoștea bine limba franceză [2]); din cerere, vedem că el cunoștea perfect de bine limba românească, cunoștea „puțin“, cum spune el din modestie, și limba greacă veche și, cum vom vedea mai jos, pe cea nouă. Șt. Margellă a fost unul din cei mai luminați bărbați ai Basarabiei din primele decenii ale veacului al XIX-lea La începutul anului 1820 el era deja la Petersburg ca funcționar la ministerul de externe și fu însărcinat de către contele Capodistria cu alcătuirea unui manual românesc pentru sistemul de învățătură reciprocă a lui Lancaster [3]).

Desigur că Șt. Margellă nu și-a făcut studiile în Basarabia, ceea ce se vede și din faptul că singura școală din Basarabia, deschisă sub Ruși, Seminarul teologic, a dat absolvenți abia în 1821, când Șt. Margellă era deja „nomofilax“, avocat. Nu știm dacă Șt. Margellă a primit însărcinarea de a codifica legile moldovenești, dar având în vedere că pe la 1827 îl vedem la Petersburg ca funcționar la ministerul de instrucție publică, protejat de însuși ministrul, s'ar putea presupune, fără a avea probe evidente, că el a fost codificatorul legilor lui Donici și Armenopulo tipărite în românește de către senatul rusesc în anul 1831.

Gramatica lui Ștefan Margellă are următorul titlu:

„Gramatica Russască-Rumânească închipuită de Ștefan Margellă și tipărită de dipartamentul

---

1) Л. А. Кассо. Петръ Манега, забытый кодификаторъ бессарабскаго права. С. Петербургъ. 1914.

2) *P. V. Haneș* Op. cit., p. 148.

3) П. Н. Халиппа. Op. cit., p. 140.

opșceșcei învățări“ tom. I., 1827. Primul volum conține VII+223 p., iar al doilea 319+III format in 8⁰. Este foarte interesantă *„precuvântarea“* lui Șt. Margellă, pe care o reproducem în traducere din rusește:

„Mă simt obligat a spune câteva cuvinte despre această gramatică române — rusă, care nu numai că poate fi de folos, dar este necesară, fiindcă ea dă mijloace a căpăta cunoștință în limba rusească la opt sute mii de Români, care locuesc în Basarabia, aflătoare sub stăpânirea Rusiei, în curgerea de două zeci ani, neavând nici un manual pentru acest scop. In afară de aceasta ea poate să aducă foloase câtorva milïoane de Români, cari locuesc între Prut și Dunăre; asemenea și Rușilor care doresc a învața limba românească.

Necesitatea unei cărți ca aceasta și dorința mea mare de a contribui la binele deobște cu munca după puterile mele, demult mă îndemnau să mă ocup cu această treabă, dar lipsa de mijloace de a scoate la lumină o așa gramatică, mă împiedica a îndeplini acest scop.

Acum cu mărinimoasa aprobare și ajutorul stimatului șef al meu, Excelenții sale domnului ministru al instrucțiunii publice, care a ordonat să se tipărească această carte în rând cu alte opere folositoare, am pus la alcătuirea ei toată stăruința mea, și dacă munca mea va fi de folos, acei care se vor folosi de ea, vor face aceasta mulțumită patronării Excelenții sale a domnului ministru, care fără oboseală se îngrijește pentru răspândirea învățăturii în țările, care se află fericite sub sceptrul rusesc.

Dorind a justifica prin fapte după puterile mele atenția binevoitoare a Excelenții sale către mine, mi-am luat sarcina grea să compun regulele

gramaticale a unei limbi necultivate, fără cărți didactice și care are nevoie de termeni tehnici. Făcând acest lucru principal, ca să înlesnesc învățarea limbei rusești pentru Români și românești pentru Ruși, am adăogat și o adunare de cuvinte rusești și românești care sunt întrebuințate în viața zilnică și convorbiri în ambele limbi despre cele mai necesare lucruri.

Dacă această carte va fi primită cu bunăvoință de către public, mă voi ocupa și cu alte nu mai puțin folositoare manuale—gramatici, dicționare etc. pentru studierea nu numai a limbei rusești și românești, ci și a limbei grecești, acelei vechi și acelei moderne".

Din această precuvântare rezultă, că Şt. Margellă şi aici se călăuzeşte de aceleaşi intenţii bune de a-şi ajuta neamul „românesc" [1]), cum zice el, din Basarabia şi de peste Prut, iar pe de altă parte pentru a da posibilitate şi Ruşilor de a învăţa limba românească.

Primul volum al acestei lucrări cuprinde (pp. 9—68) *„adunarea de cuvinte"* şi (pp. 68 — 214), *„Sfaturile ades întrebuințate"*.

Citām partea românească a primei părţi din volumul întâi:

„De lucruri Dumnezeești:

Iad	*Mucenici*
Inger	*Ceriu*
Dumnezeu	*Miruire*
Intrupare	*Raiu*
Totputernic	*Nașcire*

1) Mi-se pare că este singurul act oficial (cartea a fost tipărită de guvern), în care Românii basarabeni se numesc Români şi nu Moldoveni.

Vecinicie	*Sfânta Troiță*
Domn	*Sfânt*
Duh	*Sfântul Duh*
Mântuitoriu	*Slavă*
Iisus Hristos	*Creșcin*
Botez	*Păgân"* etc.

Urmează cuvinte:

„De lume și de stihii. De rudenie, de om și de părți de om. De boli și de betejiri. De simțiri și de patimi. De cuvioșii și de năravuri. De haini. De masă. De casă. De oraș și de sat. De școală. De biserică. De an, de despărțirea lui și de vreme. De praznici. De meșceșuguri. De păsări si de întâete (insecte). De înnotători. De cele cu patru picioare și de târâtoare. De grădină. De sadi și de copaci. De mademuri (metaluri). De cele trebuitoare la scris. De oraș și de părțile lui. De cele ce vedem la țară. De lucruri și de pătimiri. De număr".

Cum vedem, aproape toate categoriile de cuvinte sunt aceleaşi, pe care le găsim şi în gramatica dela 1819, dar ele nu coincid întocmai cu textul acestei din urmă gramatici, ceea ce ne-ar face să credem, că Margellă nu cunoştea gramatica dela 1819. Dar când a apărut această gramatică Şt. Margellă se găsea la Chişinău şi nu se poate ca un cărturar ca el să nu fi cunoscut această gramatică. Desigur, că el a avut la îndemână şi gramaticile ruseşti, dela care s'a folosit autorul gramaticei de la 1819.

Partea a doua a volumului (pp. 68—214) este consacrată „dialogurilor"; în cartea lui Şt. Margellă se găsesc în număr de 35, pe când în cartea dela 1819 găsim numai 11. „Dialogurile" au următoarele titluri:

„De însușirea limbei rusești: De poclonire și întrebarea sănătății. Pentru îmfericirea prietenului:

la anul nou. De făcut gustare. De prânz. De trasul tabacului și tiutiunului. De a ospăta pi prietini. A ruga pentru ceva" etc.

Textul rusesc pe alocurea este acelaşi, ca şi în gramatica dela 1819; dialogurile lui Şt. Margellă, ca şi „glosarul" sunt însă cu mult mai complecte conțin mai multe cuvinte.

Iată de exemplu, cum sună „dialogul", pe care l-am citat din gramatica dela 1819, la Şt. Margellă:

„Buna ziua, bună dimineața, bine te-am găsit. Ce mai faci? senătos te afli?

Senătos, slavă Domnului.

Acum nu-mi este bine.

Cum se află Dumnealui N.

Se află senătos. Acum nu este senătos" etc. (p. 70).

Acest pasagiu, care seamănă aproape textual cu cel din gramatica dela 1819 dovedeşte că Margellă s'a folosit şi de această din urmă gramatică.

Volomul al doilea a lucrării lui Şt. Margellă cuprinde gramatica propriu zisă.

Ea este mult mai complicată, mai amănunțită decât gramatica dela 1819. Ea conține mai multe paradigme, mai multe exemple de declinare şi conjugare, dar este făcută după acelaşi model ca şi aceia dela 1819, şi sunt pasage ceva simplificate care se repetă şi într'o gramatică şi în alta.

Iată un exemplu:

Gramatica dela 1819:	Gramatica dela 1827:
Numele înființat însemnează față sau lucru, și toată priceperea pentru care se vorbește ca pentru un lucru și să cunoaște prin întrebările: cto cine sau cito ce. (p. 6).	*Numile înființitoriu însemnează față sau lucru și se cunoașci prin întrebarea cto ili cito (cine sau ce).* (p. 47).

Dar gramatica lui Margellă pe alocurea schimbă ordinea materiei, schimbă chiar terminologia, ba uneori întroduce dobândirile noui din ştiinţa gramaticală. Aşa, în loc de patru genuri, care se găsesc în gramatica şcoalei lui Lomonosov, aici găsim numai trei. Dar în genere şi gramatica lui Şt. Margellă, care fără îndoială a suferit influenţa gramaticei dela 1819, aparţine aceleaşi şcoale gramaticale.

Dacă păstrăm ordinea cronologică a cărţilor didactice din Basarabia, trebuie să ne oprim asupra unei bucoavne, care a apărut între anii 1830—1840[1]). Anul şi locul unde a fost tipărit acest *„abeţedar"*, nu-l cunoaştem, întrucât în exemplarul pe care l-am cercetat, lipseşte pagina cu titlu şi poate cu tabla de materie. Cartea conţine 56 de pagini in 8⁰. Partea stângă a fiecărei pagini în ruseşte cu caractere ruseşti, iar partea dreaptă conţine textul românesc tipărit cu litere chirilice vechi moldoveneşti. Unele litere din acest abecedar *(t)* ne-ar face să credem, că el a fost tipărit pe la 1830 şi ceva. Este una din cele mai interesante „bucoavne" basarabene din toate punctele de vedere. Textul *„abeţedarului"* s'a păstrat în exemplarul, pe care l-am văzut, în întregime. Iată începutul lui:

„Abeţedariu rusesc".

„Limba rusască după obşceasca întrebuinţare a celor mai buni scriitori, are 36 de litere a căror formă şi numire este precum în gios s'arată.

a, be, ve, ghe" etc...

Urmează: *„silavire de două literi: ba, va, ga, da"...*

Silavire de trei litere: bra, vra,...

Silavire de patru litere: vzva, vzvi"...

---

1) Biblioteca Seminarului teologic din Chişinău, No. 78,

Mai pe urmă dăm peste „ *Cuvinte de o silavă*“, „*de două silave*“, „*de trii vocale*“, „*de patru vocale*“ etc.

Prima pagină a abecedarului din anii 1830--1840.

„ *Toate literele se despart în vocale seau glasnice și în consonante seau neglasnice...*

Vocalele se împart în diftonghuri seau disonante“ etc. (p. 1 – 7).

După partea tehnică a abecedarului cu mici

exemple găsim câteva rugăciuni (pp. 7—13) şi anume:

„Inchinăciuni de dimineață.
Inaintea prânzului. După prânz. Inaintea cinii. Mulțumită după cină. Impărate ceresc. Preasfântă treime. Tatăl nostru. Crezul“ și altele.

Pag. 13—15 conțin *„Cele mai de trebuință idei“.*

Omul are cinci simțiri: vederea, auzirea, mirosirea, gustarea, pipăirea. Intr'o săptămână sânt șapte zile“ etc. Pag. 15—16 *„Regule de fapte și purtări bune“*, unde găsim câteva cugetări, culese probabil din cărți. Iată o *„ regulă“ : „Fii înțelept și când începi a face ceva, caută ce sfârșit va avea lucrul tău“.*

Este foarte bine alcătuită partea crestomatică a acestei cărți. Pe pag. 16—20 găsim trei bucăți sub titlul de *„Feluri de moralice spuneri“*. Intr'o bucată se povesteşte despre *„un june, carele totdeauna putea spune fără sminteală de rost tabla (lecția) sa“* şi despre altul, care nu prepara lecțiile, dar care luând pildă de la altul, s'a corectat. Mai găsim o bucată întitulată *„Păscariul“* şi alta *„Neascultătoriul copil“*. Mai departe dăm peste *„Ziceri moralice“* (pp. 20-21), ca de exemplu: *„Temete de legi, că să nu fii vreodată în frică“*, iar după aceasta urmează o bucată din pedagogie (pp. 21-23) despre *„Vrednica creștere“*, în care se tratează despre necesitatea unei *„educații“, „cultivări“* a copilului.

Acest „abecedar“ are şi o *„Adunare a cuvintelor“* (pp. 23-32), alcătuită după gramatica dela 1819, ceea ce se poate constata din prima pagină:

Gramatica dela 1819:

„Dumnezeu
Dumnezeu tatăl
Dumnezeu fiul
Dumnezeu duhul Sfânt
Sfânta Troiță
Trei ipostasuri
Un Dumnezeu
Vecinic tatăl“

Abecedarul dela 1830 și ceva:

„Dumnezeu
Dumnezeu părintele
Dumnezeu fiul
Dumnezeu duhul Sfânt
Sfânta treime
Un Dumnezeu
Vecinicul părinte
Mântuitoriul, mântuire“

Cuvintele sunt aranjate după aceleași categorii, însă numărul lor, ca și a categoriilor, este mai mic.

Pag. 32—,4 › cuprind „*Dialoguri*“ în număr de 13, din care în primul se vorbește despre „*gratulații*“, care se apropie foarte mult și de acele din gram. dela 1819 și de primul dialog dela Șt. Margellă. Că „dialogurile“ sunt făcute după cartea dela 1819 se vede din următoarea confruntare:

Gramatica dela 1819:

„Inveți Dumneata rusește.

Invăț.

Cumu-ți pare Dumitale limba rossienească?

Foarte grea.

Greutatea ei se cuprinde întru aceea, că la dânsa este mulțime de cuvinte; mai multe decât ori la care evropenească limba.

Iar pentru mine este grea și proforaua“.

Abecedarul dela 1830 și ceva:

„Inveți Dumniata rusește?

Invăț.

Cumu-ți pare Domniei tale limba rusască?

Foarte grea.

Greutatea ei stă în aceia că ea are cuvinte mai multe decât ori care evropenească limbă.

Iar pentru mine este grea și pronunția“.

După „Dialoguri“ urmează un fel de epistolar, în care se găsesc exemple de scrisori — *„prietenească“*, de *„recomănduire“*, *„cuprinzătoare dorința unei fericite călătorii“*, și un *„testament“*. La sfârșitul cărții mai găsim niște *„cimilituri“* (pp. 52 - 54) și o *„fabulă“* numai în românește, fără text paralel rusesc. Cităm câteva rânduri din ea:

„Avanul seau sgârcitul și bețivul.

Un avan iubitori de argint,
Ci în toată viața adunând
Vețui ticălos și lipsit.
Propiindu-se moartea și vrând
Aşi ascunde averea de frică
Să n'apuce macar părticică
Ceneva, mistuindu-și mai toate,
Un talant auriu o monetă întreaga,
Dupre cum el zicea și se poate
Ca și sufletu stându-i și încă mai drag“... etc.

Cum vedem abecedarul fără dată are un cuprins foarte bogat. Ceea ce este de remarcat, e că abecedarul n'are caracterul religios al abecedarelor din epoca aceea; el a fost alcătuit după un abecedar pentru școlile laice. Autorul se folosește într'o măsură oarecare de gramatica dela 1819, în partea care privește „dicționarul“ și „dialogurile“, pe care el le simplifică, puțin le modernizează. Autorul întrebuințează o mulțime de neologisme, care nu se întrebuințau în Basarabia, în vremurile când a fost alcătuit abecedarul. Cuvintele: *„vocale“*, *„litere“*, *„consonante“*, *„cină“*, *„regulă“*, *„june“*, *„esemplu“*, *„timpuriu“*, *„educație“*, *„cultivare“*, *„gratulații“*, *„ocazion“* și altele, ne dau credința să afirmăm, că abecedarul n'a fost făcut de un basarabean, ci de un român de peste Prut, poate chiar mai degrabă din Ardeal. In orice caz, abecedarul fără data și locul tiparului, care

desigur a fost tipărit la Chișinău, merită să fie cercetat mai amănunțit.

Tot în anii aceștia sau poate ceva mai înainte apare o gramatică rusească cu text paralel românesc. Avem la îndemână numai *„tomul al doilea"*[1]) fără dată și locul unde a fost tipărită. Titlul acestei părți a gramaticei este următorul:

„Tomul al doile.
Gramatică rusească.
De dreptscriere".

Gramatica este tipărită in 8^0 pe 159 + 6 + VI pag. Paginile cu soț sunt tipărite în rusește cu litere moderne, iar cele fără soț în românește cu caractere chirilice. Partea a doua este o continuare a gramaticei, care a conținut gramatica propriu zisă în 107 paragrafe. Cu paragraful 108 începe *„tomul al doile"*. Conținutul cărții se poate vedea din *„scară"*:

„De dreptscriere.
De regulile dreptscrierei glasnicilor.
De dreptscrierea unilor neglasnici.
De dreptscrierea unilor cuvinte.
De împreunare sau de împreunăpunire.
De împreunarea numilor îmființitoari.
De împreunarea numilor alăturati.
De împreunarea numilor îmființitoari cu cele numărătoari.
De împreunarea denumilor.
De împreunarea graiurilor cu numile.
De împreunarea împărtășirei și împărtășirei de lucrare.
De împreunarea asupra graiurilor.
De împreunarea înaintepunirilor cu numile.
De împreunarea unitoarilor.
De împreunarea întrepunirei.

1) Biblioteca universității populare din Chișinău No 6393. Un alt exemplar (tot partea a 2-a) se găsește în biblioteca orașului Chișinău No. 4575.

De semnele puntuirei.
De buchile românești".

In acest din urmă capitol autorul spune că din 43 de litere româneşti, el întrebuinţează numai 24 cu scopul de a simplifica ortografia românească şi citirea şi prin aceasta de a da putinţă, *„a ușura rușilor citirea cărților românești, iar românilor celor rusești".*

Terminologia românească a acestei cărţi este aceiaşi, ca şi în cărţile dela 1819 şi 1827. Autorul traduce ad litteram textul rusesc, dar pe alocurea întrebuinţează unele cuvinte, pe care desigur, le-a împrumutat din gramaticele româneşti, ca *„puntuire"*, *„regule"*, etc.

In ce priveşte însăşi gramatica, ea este alcătuită după gramatica rusească a lui *P. S.*, tipărită de Academia rusească; este însă ceva mai simplă şi cu mai multe exemple. Cităm două locuri, luate la întâmplare:

Gramatica rusească a lui P. S. (ed. 1808).	Gramatica autorului necunoscut.
«Мѣстоимѣнія: которой, кой, съ предъидущимъ своимъ существительнымъ полагаются въ одинакомъ родѣ и числѣ: но не всегда въ одинакомъ падежѣ, напримѣръ: Добродѣтель есть такое сокровище, которое никѣмъ похищено быть не можетъ. Благополучна та страна, которою премудрая власть управляетъ» (р. 201).	Мѣстоимѣнія: которой, кой, съ предъидущимъ своимъ существительнымъ полагаются въ одинакомъ родѣ и числѣ, наприм.: добродѣтель есть такое сокровище, которое никѣмъ похищено быть не можетъ" p. 84.

Cum vedem, autorul necunoscut al gramaticii din biblioteca Universității populare din Chișinău, întrebuințează aceleași expresiuni, aceleași cuvinte, ca și *P. S.* Materialul este însă aranjat în altă ordine.

In 1840 încep să apară operele eruditului Iacob Hâncu. Născut în anul 1800 în orașul Ovidiopol din jud. Tiraspolului în familia protoiereului Danilă Hâncu, Iacob Hâncu își începe studiile la seminarul teologic din Ecaterinoslav (1811—1814), unde de obiceiu învățau copiii preoților transnistrieni ai regiunii Ociacovului. Mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni, care ocârmuise odată eparhia Ecaterinoslavului, a atras mai mulți profesori și elevi dela seminarul din Ecaterinoslav la Chișinău, și între acești elevi în 1814 trece la seminarul din Chișinău și elevul Iacob Hâncu, care a terminat seminarul la anul 1821. Incă fiind elev, între anii 1819 și 1820, el predă în clasele gramaticale limba românească, iar la 1820 1821 pleacă ca unul din cei mai buni elevi la Petersburg pentru a studia metoda „pentru învățătura reciprocă a lui Lancacter“[1]). Se întoarce „magistru al sistemului lancasterian“ și la 29 Octombrie 1821 este numit ca profesor în clasele inferioare la pensionatul nobilimei de pe lângă seminarul teologic din Chișinău, iar în 1824 îl vedem ca director al școalei lancasteriene din Chișinău. Pe la anul 1830 Hâncu trece la Petersburg, unde în 1854 devine adiunct-profesor de limba română la universitatea din acest oraș[2]) și dragoman pe lângă ministerul

1) П. А. Лотоцкій. Исторія Кишиневской духовной семинаріи. Кишиневъ 1913, pp 63—64.

2) П. Н. Халиппа. Op. cit., pp. 136 - 157. П. Д. Драгановъ. Bassarabiana. Кишиневъ, 1912, p. 46.

afacerilor străine pentru chestiunile moldo-valahice. Nu cunoaştem data şi locul morţii lui Iacob Hâncu.

In anul 1848 Iacob Hâncu tipăreşte în tipografia Academiei imperiale de ştiinţe ruse două cărţi — o crestomaţie românească şi o gramatică. Prima din aceste cărţi are titlul:

„Собраніе сочиненій и переводовъ въ прозѣ и стихахъ, для упражненія въ валахо-молдавскомъ языкѣ съ присовокупленіемъ: 1) словаря; 2) Собранія славянскихъ первообразныхъ словъ въ языкѣ Валахо-молдавскомъ; составленное Я. Гинкуловымъ. Санктпетербургъ.
1840"

Adică: *„Adunare de scrieri şi traduceri în proză şi versuri pentru exerciţii în limba valaho-moldavă cu adaogirea; 1) dicţionarului; 2) adunării de cuvinte slave prototipice în limba valaho-moldavă: alcătuită de I. Hânculov. Petersburg, 1840"*.

Cartea este tipărită in 8⁰ pe 6+200+4 pag. cu litere chirilice şi conţine următorul material:

„Din sfânta scriptura" (pp. 1–5).

Inceputul: *„Fericit bărbatul, carele n'au umblat în sfatul necredincioşilor"*.

„Din legile moldoveneşti" (pp. 5—14).

A. *Pentru pravile.*

Inceputul: *„Inţelepciunea pravilelor iaste o epistimi, adecă învăţătură care învaţă pre om, ce iaste strâmbătatea"*. Urmează capitolul: *„pentru judecători"*, *„pentru jăluitori"* şi *„pentru pârât"*.

Din **„Descrierea Moldovei de D. Cantemir"**, pp. 14–37, capitolele *„Pentru năravurile moldovenilor"*, *„Pentru obiceiurile logodnelor şi a nunţelor în Moldova"* şi *„Pentru obiceiurile îngropării în Moldova"*.

„Din istoria Moldovei și Munteniei (pp. 37—66). de prof. Aaron și anume fragmentul:

— 91 —

Честор зіне, че пȣтере,
Лаȣдъ' адȣк шї мънгъере —
Сѫ дъм траінїк адъпост!
Челȣї, че не ле трїмете —
Мȣлцѫмірѣ сѫ нȣ 'нчете
Прїн бїї фапте шї прїн рост!

Г. Асакї.

Г. Отрывки' изъ Поэмы Пушкина:

Цыганы, переведенной А. Доничемъ.

1.

Кȣ шѫтриле дин лок ꙟн лок
Циганїй прин Бȣџѣк се поартѫ,
Не прихѫнинд ал лор норок,
Саȣ нестаторника са соартѫ.
Ей астѫзй ꙟтѫ еȣ рѫмас
Ла мал де апѫ пентрȣ мас.
Кȣ цолȣрй рȣпте, афȣмате
Кѫрȣцеле ле ꙟнзѫлеск
Педеасȣпра пѫн-ла роате;
Апой фемееле гѫтеск
Мѫнкаре проастѫ, ши се пȣн
Бȣлȣчй пе-лѫнгѫ чеȣн.
ꙟн депѫртаре се приведе,
Кȣм каїй паск ла іарбѫ верде;

O pagină din crestomația lui I. Hâncu.

„Muma lui Stefan cel Mare împiedică pre fiul său în cetatea Neamțul, la anul 1848“, și *„Stefan cel Mare cuvintează al său testament politicesc la*

anul 1504“, iar din istoria Munteniei un capitol despre *„Mihaiu II Viteazul“.*

Pag. 66—80 sunt consacrate *„Articolelor, împrumutate din edițiile piriodice valaho-moldovenești“.* Aici găsim articolele: *„Mulțumirea cu soarta în care ne aflăm“*, semnat de Munteanu, *„Inmormântarea Sultanului din Lahor“* și o *„Rețetă“* de *C. H.*, bucăți, probabil că retipărite din revistele de atunci. Urmează mai departe următoarele versuri:

„Odă către Dumnezeu“ (pp. 81—86) semnată de N. Dimachi, dar cum se știe, tradusă din scriitorul rus Derjavin de către C. Stamati“.

„Albina și Trântorul“ de Gh. Asachi *„La începerea gazetei: „albina românească“* 1829 pp. 86—89);

„Anul nou al Moldo-românilor“ de același autor. (pp. 89 - 91). Un fragment din poema lui Pușchin, *„Țâganii“* tradus de A. Donici (pp. 91 93); o bucată din *„Henriada“* lui Voltair, tradusă de *V. Pogor* (pp. 94—95) și un fragment din tragedia *„Alzira sau americanii“* (pp. 96—100).

In textul crestomației nu găsim nici un fel de explicații în rusește, numai titlurile pe alocurea sunt scrise în limba rusească.

Dela pag. 101 și până la pag. 173 găsim un dicționar amănunțit al cuvintelor românești, care se găsesc în bucățile din crestomație cu explicații în rusește în ordinea alfabetică:

Aib, aibi, aibă
Acasă
Acolo
Acolea
Acopăr (peri-perit)
Alaiu (iuri)
Alb
Albastru
Acum, acuma, acu, acuș, amu, amuș“.

Insfârşit, pag. 174 200 cuprind *„Adunarea de cuvinte slave, întrebuinţate în limba valaho-moldavă“*, ca *„Agneţi“*, *„Aeve“*, *„Azbuche“*, *„Babă“*, *„Basnă“*, *„Bdenie“*, etc.

Crestomaţia lui Iacob Hâncu a fost cea dintâi crestomaţie, care tipăreşte bucăţi din literatura românească, care dă şi un dicţionar, primul dicţionar româno-rus, destul de complect. Cititorul putea găsi în cartea lui Hâncu exemple din proza şi poezia românească de pe vremuri, aranjate după un anumit plan, găsia fragmente din cele mai frumoase pagini ale istoriei româneşti, desre Ştefan cel Mare şi Mihaiu Viteazul.

Lucrarea principală, pe care ne-a lăsat-o Iacov Hâncu, este gramatica limbei româneşti. Titlul gramaticei este următorul:

„Начертаніе, правилъ валахо-молдавской грамматики, составленное Я Гинкуловымъ Санктпетербургъ. Въ типографіи Императорской Академіи Наукъ. 1840“.

Adecă: *„Descrierea (shiţa) regulelor gramaticei valaho-moldave alcătuită de I. Hânculov. Petersburg. In tipografia Academiei imperiale de ştiinţe. 1840“.*

Cartea este tipărită in 8° format mare pe XVIII + 6 + 574 + 2 pag.

In *„Inainte cuvântare“* (pp. 1—XVIII), scrisă în ruseşte, autorul cu multă erudiţie vorbeşte despre limba românească, despre originea ei şi despre unele particularităţi ale acestei limbi. Cu toate că principatele dunărene ocupă un loc foarte însemnat din punct de vedere geografic şi istoric *„nici originea poporului, nici situaţia politică şi civilă, nici limba fiilor Dacilor până acuma nu sunt cer-*

cetate cum se cuvine, nu sunt cunoscute“. Autorul dovedeşte, că *„denumirea de Români nu este problematică. Până la înfiinţarea principatului Moldovei, poporul ambelor principate era cunoscut sub numele general de Români“.*.

НАЧЕРТАНІЕ ПРАВИЛЪ
ВАЛАХО-МОЛДАВСКОЙ
ГРАММАТИКИ,

составленное

Я. Гинкуловымъ.

Авторъ, или преподаватель Грамматики, есть не законодатель языка, а только собиратель и толкователь его законовъ, которые даются въ началѣ народомъ, а въ послѣдствіи, по установленіи языка, образцовыми писателями.

Гречъ.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

Въ типографіи Императорской Академіи Наукъ.

1840.

Titlul gramaticei româneşti a lui I. Hâncu.

Dovedind că şi moldovenii şi muntenii au aceiaşi limbă, autorul spune, că *„limba română din punct de vedere material (lexical)*, adecă *în ce priveşte massa cuvintelor este prin excelenţă de viţă latină. Abundenţa cuvintelor comune serveşte ca o dovadă convingătoare. Dar de aici deloc nu s'ar putea trage concluzia, că limba română este acea pe care o învăţăm noi astăzi potrivit tradiţiei după celebrii oratori şi poeţi romani. Vestitul orator roman Cuintilian spune: „aliud est Latine, alind gramatice loqui" şi în alt loc: „verba aut latina, aut peregrina sunt; peregrina porro ex omnibus prope dixerim gentibus, ut homines, ut institutam etiam multa, venerunt; taceo de Tuscis et Sabinus, et Praenestinis quoque"* etc. Autorul citează şi alţi autori romani, din care reese, că limba latină literară se deosebia de cea vorbită. Limba românească se trage dintr'un dialect al limbei latine vorbite; cu toate acestea în ea se găsesc foarte multe cuvinte care sună ca cele latineşti literare şi ca dovadă autorul citează 30 de cuvinte, care se încep cu litera *A: „abat—batuo, adaog — adaugeo, adevăr—ad-verum, adecă—adeque"* etc.

Mai departe autorul combate părerea, că limba românească este limba italiană stricată; limba românească, după părerea lui Hâncu, este mai aproape de limba latină decât cea italiană, care se trage din acelaşi izvor comun. Dar limba română în afară de elementele principale romane, mai conţine şi cuvinte împrumutate din alte limbi; aşa ea conţine $^4/_{10}$—$^5/_{10}$ de cuvinte latineşti, aproximativ $^3/_{10}$ cuvinte slave, iar restul sunt cuvinte ungureşti, turceşti şi greceşti. Dar, adaogă autorul, *„această amestecătură, după toate probabilităţile, este consecinţa conlocuirii îndelungate a românilor cu alte po-*

poare—şi în această privinţă i-se poate face reproş nu numai limbei româneşti".

Limba română, după Hâncu, are două dialecte, foarte apropiate unul de altul: cel moldovenesc şi cel muntenesc, care au oarecare deosebiri, pe care autorul le stabileşte. Din punct de vedere al formelor gramaticale limba română conţine şi elemente latine şi slave. Alfabetul latin în limba română a fost înlocuit cu cel slavon în vremurile lui Alexandru cel Bun, în urma propunerii mitropolitului Teoctist. Cel mai bogat izvor de forme curate gramaticale, de limbă în genere este Sf. Scriptură, operele scriitorilor bisericeşti, iar în timpul din urmă apar şi lucrări ştiinţifice de mare valoare, cum sunt scrierile istorice ale lui Asachi, ale profesorului bucureştean Aaron, *„care sunt un semn foarte frumos pentru viitor"*. Hâncu dezaprobă încercările şcoalei latineşti de a întroduce în limba română cuvinte noui, constată că limba română n'are lucrări bune pe terenul gramatical. Această întroducere frumoasă, este, mi se pare, prima încercare în limba rusă de a stabili în mod ştiinţific, argu mentat, originea limbei româneşti, desigur făcută după izvoare româneşti, după cele din urmă dobândiri ale ştiinţei.

Gramatica lui Hâncu se împarte în cinci părţi. Partea întâia cuprinde *„Despre temeliile citirei şi scrisului Valaho-moldovenesc"* (pp. 1—57), în care se vorbeşte despre literile româneşti, felul cum se scriu şi cum se citesc.

Partea a doua: *„Etimologia generală"* (pp. 59—408). După Hâncu, în limba românească sunt următoarele părţi ale vorbirii: *articolul, substantivul, adjectivul, numeralul, pronumele, verbul, participiul, gerundiul, supinul, adverbiul, prepoziţiunea, conjuncţiunea şi interjecţiunea*. Autorul în modul

cel mai amănunţit analizează aceste părţi, schimbarea formelor, citează o mulţime de exemple, dă paradigme.

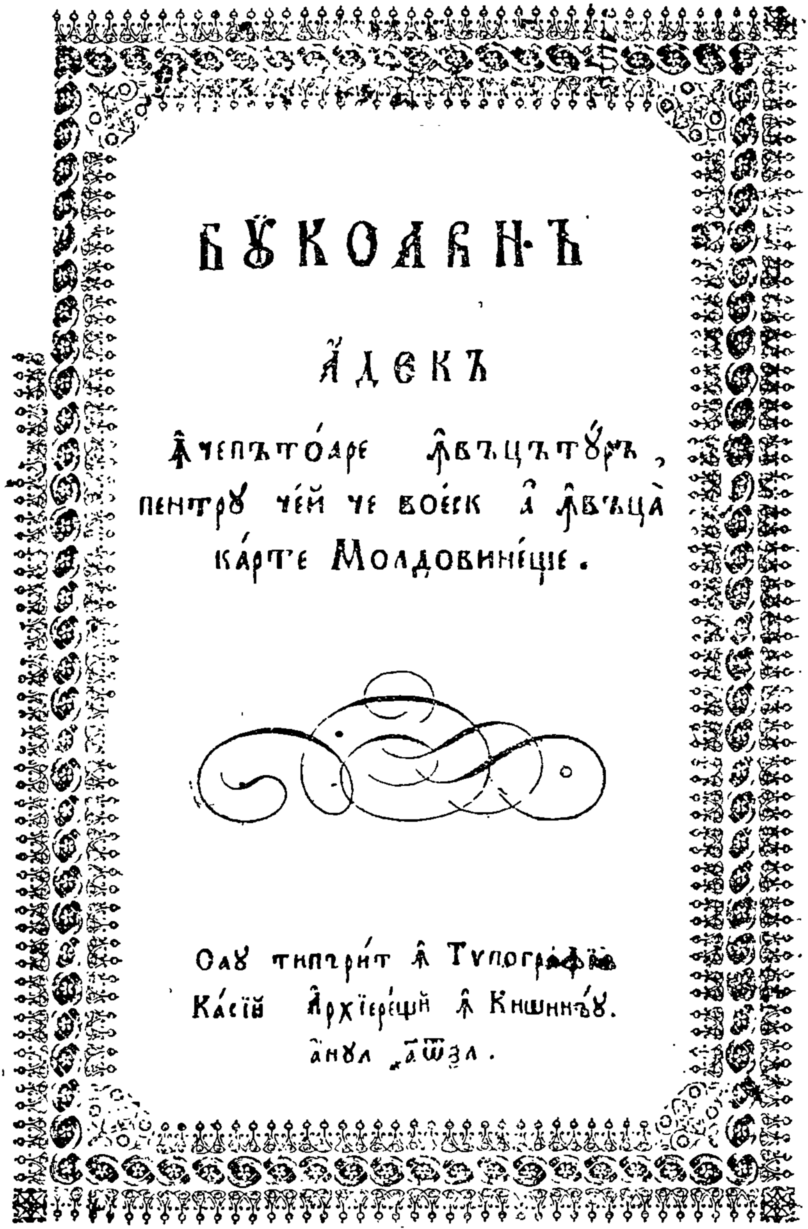
Partea a treia: *„Etimologia particulară“*, în care este vorba de cuvintele derivate din părţile vorbirii.

Partea a patra: *„Sintaxă“* (pp. 476—540) şi partea a cincea: *„Pronunţarea cuvintelor“* (542—560).

Gramatica lui Hâncu face impresia unei gramatici prea complicate, prea erudite.

Toate explicaţiile şi terminologia gramaticală sunt scrise în ruseşte. Exemplele din limba românească nu sunt luate din texte; de obiceiu sunt cuvinte izolate, ceea ce dă gramaticii un caracter prea arid. Dar această gramatică este cea dintâi gramatică a limbei române, fără tendinţa de a o apropia de cea slavă sau de cea rusească, cum fac predecesorii lui Hâncu. Concluziile la care ajunge autorul, regulile gramaticale corespund ştiinţii gramaticale româneşti de atunci. Autorul însă intenţionat evită întrebuinţarea modernizmelor, cuvintelor noui; el rămâne cu părerea, că cea mai frumoasă limbă română, cea mai curată s'a păstrat în cărţile bisericeşti şi în scrierile noastre istorice. La sfârşitul cărţii, Hâncu dă şi un mic dicţionar al terminologiei gramaticale româneşti, însă numai în unele cazuri el întrebuinţează terminologia modernă (*„slovă, literă, gerundiu“* etc.); de obiceiu el se foloseşte de terminologia cărţilor, care s'au tipărit în Basarabia (*„graiu“, „spregraiu“*).

I. Hâncu, în afară de aceste două cărţi, de valoare atât de mare, a mai scris două cărţi, pe care însă nu le avem la îndemână. Una din ele tipărită la Petersburg la 1847 şi semnată cu iniţialele *I. H.* poartă titlul: *„Concluziile din gramatica Va-*

БꙊКОАВНЪ

Адекъ

Ꙟчепътоаре ꙟвъцътꙋръ, пентрꙋ чей че воеск а ꙟвъца карте Молдовинеще.

Оаꙋ типърит ꙟ Типографіа Касій Архіерещій ꙟ Кишинъꙋ.
анꙋл ҂аѿѯа.

Titlul bucoavnei de la 1861
(Clişeul Academiei Române).

laho-Moldavă", iar alta *„Ca te de buzunar pentru militarii ruşi din campania prin principatele Valahia şi Moldavia"*, tipărită tot la Petersburg la anul 1854.

Intre anii 1844, când se retipăreşte bucoavna dela 1822 şi 1842, şi 1861 nu găsim nici o carte didactică, tipărită în Basarabie. Cred însă că asemenea cărţi au existat şi poate că ele se vor găsi mài pe urmă. La anul 1861 apare o bucoavnă, care a fost descrisă de către D-l O. Ghibu [1]). Titlul acestei „bucoavne" este următorul:

„Bucoavnă

adecă

începătoare învăţătură pentru cei ce voesc a învăţa carte moldovenească. Sau tipărit în tipografia Casii Arhiereşci în Chişinău, anul 1861". Pe copertă însă găsim altă dată: 1862. Cartea este tipărită in 8⁰ format mic pe 1 f.+102 pag.

Pe verso primei file chipul Domnului Iisus Hristos.

Dupa litere şi compunerile lor urmează următoarele rugăciuni:

„Preasfintă treime, Tatăl nostru, Sculându-ne din somn fără de veste judecătorul va veni, Din somn sculându-mă mulţămesc, Psalomul 50, Simvolul pravoslavnicii credinţi" etc. (pp. 1—34); pag. 35 68 *„Sfânta istorie în scurt"*.

Iată un fragment din această istorie:

„Facerea lumii.

Dumnezeu toate le-au făcut din nimica cu un cuvânt al său. Intru început au făcut Dumnezeu cerul şi pământul, care era netocmite şi le-au întocmit pre eale în sase zile. In ziua dintăia au făcut Dumnezeu lumina.

1) Op. cit., pag. 12̀.

In ziua adoao -- tăriea sau cerul văzut.

In a treea au despărțit apa de pământ și au poruncit pământului să răsară odrăsliri. In a patra au făcut soarele, luna și stelele" etc. Cu o limbă curată moldovenescă, simplă, se povestesc istorioare din vechiul şi noul testament.

Pag. 67 – 94 *„Catihismul scurt"*, care se începe :

„Intrebare. Pentru ce te numești tu creșcin.?

Răspuns. Pentru că eu crez în Domnul Dumnezeu și mântuitoriul nostru Iisus Hristos.

Intrebare. Pentru ce te numeșci tu pravoslavnic creșcin.

Răspuns. Pentru că eu crez așa, precum totdeauna au învațat și învață pravoslavnica creșcinească credință..."

Pag. 95 99. *„Invățătură moralnică în scurt"* în felul următoriu:

„Fii binecredincios: nădăjdueașce spre Dumnezeu și-l iubeșce pre el cu toată inima..."

Pag. 100-101. *„Insemnarea țifrelor bisericești și politicești"* şi pag. 102 *„tablița înmulțirii"*.

Şi această bucoavnă până la un punct oarecare este în legătură cu bucoavnele bisericeşti, care au apărut mai înainte. In cartea dela 1861, până la pag. 35, se repetă materia din bucoavna foarte bine editată din anul 1842. Se păstrează chiar ordinea rugăciunilor; se deosebeşte numai prin faptul, că gramatica dela 1842 are şi text pararel rusesc şi nu conține *„istoria sfântă"* şi *„catehismul"*. Şi bucoavna dela 1861, ca şi cele dela 1822, 1842 şi 1844, este scrisă pentru nevoile şcoalelor bisericeşti, parohiale.

Bucoavna dela 1861 a fost retipărită la anul 863 însă cu text paralel rusesc.

Cartea este tipărită pe 1 f. + 131 pag. in 8°.

Paginile sunt tipărite în două coloane. Titlul cărţii sună astfel:

„Bucoavnă
adecă
începătoare învăţătură pentru cei ce voesc a învăţa carte Slavoneşce şi Moldoveneşce. Sau tipărit în tipografia Casii Arhiereşci în Chişinău, 1863 anul". Rugăciunile în amândouă limbi sunt tipărite cu litere slavone, iar *„Sfânta istorie în scurt"* este tipărită cu litere noui ruseşti. In cartea dela 1863 se repeţă acelaşi material şi în aceiaşi ordine, ca şi în cartea dela anul 1861.

Din cărţile didactice româneşti, care au apărut în Basarabia sau pentru Basarabia, primul loc ocupă manualele lui Ioan Doncev. Cărţile lui I. Hâncu, alcătuite atunci, când abia se puneau începuturile literaturii româneşti, când chiar alfabetul limbii româneşti trecea printr'o perioadă de tranziţie, au adus cu toate acestea un serviciu foarte mare Basarabiei, pot fi considerate ca un factor foarte puternic în conservarea limbei româneşti în provincia noastră.

Dar după 1860 cărţile lui I. Hâncu nu mai puteau corespunde cerinţelor vremurilor. Avântul pe care l'a luat literatura şi limba românească după 1848, trebuia să dea şi Basarabiei ceva nou, ceva care măcar în cea mai mică măsură ar fi amintit mişcarea culturală de peste Prut. Şi cărţile lui I. Doncev au avut menirea să întroducă un curent nou în viaţa culturală românească din Basarabia.

Ioan Doncev s'a născut în Basarabia, în Chişinău, atunci, când în această provincie viaţa culturală românească era destul de puternică. Nu cunoaştem exact data naşterii acestui om vrednic al Basarabiei. Din statul personal, pe care-l posedăm, al lui I. Doncev, eliberat la 2 Ianuarie 1884 cu No. 68

ar reeşi, că Ioan Doncev în momentul alcătuirei statului personal avea 60 de ani, adică s'a născut la anul 1824. Insă în adeverinţa dată de biserica sf. Gheorghe din Chişinău la anul 1885 cu No. 47 şi certificată de către consistorul din Chişinău cu No. 2533 din acelaşi an citim: „ Anul 1885, 1 Aprilie a murit consilierul de stat Ioan Petrea Doncev, de

БУКВАРЬ
или...
Начальное оученіе, хотящимъ учити книгъ писменъ Славенскими и Молдавскими. Напечатася въ Типографіи Архіерейскаго дома, въ Кишиневѣ.
҂аѿѯг года.

БУКОАВНЪ
адекъ
Ынчепътоаре ынвъцътуръ, пентру чей че воеск а ынвъца карте Славенеще ши Молдовенеще. Саѹ тупърит ын Тупографіа Касій Архіерещій ын Кишинъѹ.
҂аѿѯг анул.

Titlul bucoavnei de la 1863.

64 de ani, de febră (ferbinţeală), pe care l-a înmormântat la cimitirul orăşan din Chişinău superiorul; protoiereul Luca Laşcu"...

Adică după acest al doilea act, Ioan Doncev s'a născut la anul *1821*. Dat fiind că I. Doncev a terminat liceul regional din Chişinău la anul 1839, s'ar putea lesne presupune, că data din al doilea act este mai aproape de adevăr.

Ioan Doncev.

Tatăl lui Ioan Doncev, după spusele soţiei lui, care a murit abia în anul 1920, a fost de origină sârb romanizat, iar mama lui română basarabeancă. Poate din această cauză în statul său personal I. Doncev este trecut ca „cetăţean basarabean din comunitatea grecească". După ce a terminat la 1839 [1]) liceul regional din Chişinău, I. Doncev în

1) Н. Лашковъ. Кишиневская областная, впослѣдствіи губернская, нынѣ первая гимназія. Кишиневъ, 1908 г., р. 53.

Noemvrie fu numit ca profesor de istorie şi geografie la şcoala medie ţinutală din Tighina, unde a predat mai pe urmă şi limba latină şi aritmetica. La 22 Noembrie 1847, după ce prof. de limba română Gheorghe Bilevici, a fost transferat la liceul regional, I. Doncev trece ca profesor de română la şcoala medie ţinutală din Chişinău. In acelaşi timp el îndeplineşte funcţia de secretar la azilul Balş.

La anul 1853 se transferă ca profesor de acelaşi obiect la liceul regional din Chişinău, unde predă până la 1 Martie 1866, când a fost pus în disponibilitate din cauza suprimării catedrei de limba română. A fost membru la epitropia azilelor, a fost decorat în câteva rânduri de către guvernul rus. In ultimii ani I. Doncev ocupă postul de director al azilului Balş, în chestia căruia a fost delegat să plece la Petersburg. A murit, cum am văzut, la 1 Aprilie 1885.

Cea dintâi carte didactică a lui I. Doncev poartă următorul titlu:

„Cursulŭ primitivŭ
de
Limba română
Compus pentru shólele elementare și IV classe gimnasiale
de
Ioannŭ Doncevŭ.
Kișineu
Tipografia lui Akimŭ Popovŭ.
1865“.

In *„Procuvântarea“* [1]) cărţii lui I. Doncev găsim câteva date interesante cu privire la limba ro-

1) „Procuvântarea“ este scrisă în ruseşte.

mânească şi la predarea ei în şcolile din Basarabia. Iată ce scrie el în această *„procuvântare“* :

CURSULU PRIMITIVŬ

DE

LIMBA RUMÂNÂ,

COMPUSŬ

pentru shólele elementare şi IV classe gimnasiale

de

Ioannŭ Doncevŭ.

НАЧАЛЬНЫЙ КУРСЪ

РУМЫНСКАГО ЯЗЫКА,

СОСТАВЛЕННЫЙ

для низшихъ училищъ и IV классовъ гимназiи

И. Д.

KIŞINĔŬ

Tipografie lui Akimŭ Popovŭ

1865.

Titlul „Cursului primitiv de limba română“ a lui I. Doncev.

„Limba română s'a predat în toate cele şapte clase ale liceului regional din Chişinău, dela des-

chiderea lui în anul 1833, în mod obligatoriu pentru acei din elevii liceului, care nu doreau să învețe limba germană. Ca obiect, care în multe privinți are interesul său local, limba română se mai predă și în unele școli (medii) ținutale din regiune: în No. 1 și No. 2 din Chișinău, în Orhei, Bălți, Soroca și Hotin, în Seminarul teologic din Chișinău, în multe școli comunale și aproape pe lângă fiecare parohie din Basarabia" (p. 1).

Relevând faptul, că la şcoala din Hotin autoritățile școlare rusești intenționează să suprime catedra de limba română, I. Doncev într-o notiță spune:

„Ori cum ar fi, e foarte regretabil! Nouă ni se pare, că tineretul local din mai multe puncte de vedere, mai mult folos ar avea să învețe limba țării decât superficial limba franceză sau germană... Limba română este necesară la fiecare pas și în viața particulară și în administrație.

Ar fi foarte de laudă și de folos, ca și fetele românce să învețe limba lor maternă, care conține atâtea frumuseți, atâta duioșie și în care, probabil, ele simt atât de mult; pentru că după firea omenească, cea mai bună patrie a sentimentului nostru, a duioșiei este limba noastră maternă. Cum copilul se apropie de pieptul fragedei mame, tot așa este apropiat de sufletul lui tot, ce ea gândește, ce vorbește și ce cântă în limba lui maternă. Legile naturii inexplicabile și admirabil de exacte nu pot fi înlocuite prin nimic artificial".

Cu aceiași căldură, cu aceiași dragoste față de limba românească vorbește I. Doncev despre începuturile teatrului românesc în Basarabia.

Mai departe I. Doncev arată scopul cărții lui, greutățile învățării limbei române din cauza lipsei de materiale și face câteva observații cu privire

la limba română. *„Românii"*, spune el, *„ca şi toate popoarele latine, se foloseau în vechime de literile latine; abia în veacul al XV-lea mitropolitul Moldovei Teoctist, de origină bulgar, cu scopul ca păstoria lui să nu se unească cu biserica apuseană, l-a convins pe Alexandru cel Bun să schimbe alfabetul, latin cu cel slavonesc... Aceasta a dus la aceea, că literatura română a început să-se scrie cu două alfabete: slavon-bisericesc, care a dominat în principatele unite de astăzi şi acel latinesc, care a rămas neschimbat în Transilvania şi la alţi români uniţi de peste hotare"*. I. Doncev arată, că savanţii români caută *„să curețe limba română de înrâurirea cuvintelor şi literilor slavoneşti, care sunt în contrazicere clară cu regulele fundamentale ale gramaticei"*. Dar aceasta se face treptat, ceea ce se vede din tipăriturile româneşti, care au trecut dela alfabetul slav la cel de tranziţie, iar mai pe urmă la cel nou românesc. I. Doncev arată planul cărţii lui, menţionează că el se foloseşte de operele celor mai buni scriitori români şi termină prin a arăta, că în limba română vorbeşte un popor de 5 milioane, *„care a suferit timp de XVII veacuri cele mai triste şi mai aspre schimbări şi lovituri ale soartei, dar care este înfrumusețat cu ai săi Buni, Viteji şi Mari purtători de coroană"* (p. IX).

Cartea lui I. Doncev este tipărită in 8^0 pe IX+6+253+130+66 pag.

Prima parte (pp. 1 105) conţine:

Cursul I. „Abecedâ rumânâ".

Materialul este aranjat în următoarea ordine:

1. „Litere slavo-rumâne, de tip român".

2. „Unele litere chirilice, slavo-rumâne, ce se 'ntâmplâ în cărțile bisericești și 'n multe manuscripturi vechi, valaho-moldave".

3. *„Inceperile fundamentale de caligrafie“.*
4. *„Literele rumâne de șriftul vechi“.*
5. *„Metod practic de citire și de scriere rumână“* în mai multe lecții (27), în care autorul dovedește, că el era la înălțimea cererilor pedagogiei de atunci. Aici I. Donici întrebuințează alfabetul de tranziție.
6. *„Dătoriele sholerului câtre Dumnezeu“.*
7. *„Dătoriele sholerilor câtră sine însuși“.*
8. *„Sentenții morale (năstăviri)“.*
9. *„Neşte anecdoate“* în numar de 24 *(„Fama“, „Făgăduință“, „Varsta de XXX ani“ etc.).*
10. *„Câteva fabule“*, narațiuni mici *(„Vulpea“, „Cărbunariul și Nălbitoriul“ etc.).*
11. *„Cimilituri“* (18).
12. *„Câteva proverbe“* (57), care dupa autor *„sînt neşte frase scurte, care cuprind filosofia poporală unei nație, despre lume (univers) și viața umană“.*
13. *„Schimbarea unor litere în alfavitul rumân.*
14. *„Lămurirea schimbării șriftelor“.*
15. *„Diferite fragmente de șriftul cel vechi („Universul“, „Timpul“, „Anotimpurii“ etc.).*
16. *„Din istoria Moldovei“ de prof. Albineț. („Despre cele mai vechi întâmplări ale Daciei, până la căderea ei sub Români“, „Despre schimbarea numelui Românilor . Daciei în Vlahi sau Valahi“).*
17. *„Rugăciunele de dimineață“.*
18. *„Rugăciunele de seară“.*
19. *„Rugăciunele“.*
20. *„Din psaltire“* (Psalmul 102, 142, 69).
21. *„Cartea sfântului apostol Pavel cătră Titu“*

„Cursul al II-lea“ a cărții lui Doncev (pp. 106—184) cuprinde mai multe bucăți de citire: fabule din A. Donici *(„Galbănul“, „Grierul și fur-*

nica", „*Stiglețul și ciocârlanul*", „*Vulpea și livada*", „*Vulpea pedepsită*", „*Teiul și stejarul*", „*Vulpea și măgarul*", „*Leul și iepurele*", „*Gâștele*", „*Vulpea și bursucul*", „*Racul, broasca și știuca*", „*Două poloboace*", „*Doi raci*", „*Două spicuri*").

După fabule urmează următoarele poezii:

„*Adio Moldovei*", „*La mormântul*" de V. Alexandri, „*Frunza*" și „*Cânele soldatului*" de Alexandrescu, „*La o frunză uscată*", „*Cântecul străinătății*" și „*La Teodor Aman*" de Crețeanu, „*Cântecul Soldatului*" de Zamfirescu, „*Imnul Moldovenilor*" de D. Gusti, „*Urare principelui Gr. A. Ghica V. V.*" de D. P., „*Imn la reîntronarea lui Grigorie Ghica*" de Gusti, „*Imn român*" de Tăutu, „*Primavara*" și „*Nebunia lui Tasso*" de Crețeanu și „*Limba română*" de Sion.

Mai departe găsim mai multe „*fragmente din botanică*" (23) și „*Din mineralogie*" (de Beleze, 18).

„**Cursul al III-lea.** *Limba neo-rumână* (pp. 186—253) conține alfabetul modern românesc și câteva bucăți „*Din zoologie*" (14) după același autor tipărite cu litere românești noui, iar mai departe găsim un număr destul de mare de poezii și anume baladele: „*Păunașul codrului*", „*Inelul și Năframa*", „*Năluca*" de V. Alexandri, „*Noaptea lui Mihaiu cel mare*", „*Muma lui Ștefan cel mare*", „*Mihaiu și călăul*", „*Marioara*"; elegiile: „*Proscrisul*", „*Invocare*", „*Plângerele poetului*", „*La o amică*", „*Tânăra pe patul morții*" și „*Inima întristată*" de Bolintineanu; doine și cântece: „*Craiu nou*", „*Sora și hoțul*", *Cântec haiducesc*" și „*Cântec ostășesc*" de V. Alexandri, „*Harpa*" de Bolintineanu, „*Tatarul*" de V. Alexandri, „*Valea Albă*", „*Oița*" și „*Eho*" de M. Zamfirescu.

După „*crestomație*" urmează „*gramatica ru-*

mână elementară" (pp. 1—130), care se împarte în *„etimologie"* şi *„sintaxă generală"*.

Este o gramatică românească în toată puterea cuvântului, scrisă în româneşte cu text paralel rusesc. Autorul nu dă definiţia părţilor vorbirii, a formelor, dar în schimb în gramatica lui găsim în scurt toate regulele gramaticale, cu toate excepţiile, găsim mai multe paradigme de declinări şi conjugări. I. Doncev întrebuinţează terminologia gramaticală românească. Iată un exemplu:

„Toate vorbele rumâne se 'mpart în verbe regulate, care 'şi păstrează toate modificaţiile cuvenite, şi 'n verbe neregulate, care uneori nu se supun regulelor generale.

La aceste ultime se repoartă:

1) Verbele ajutătive: a fi, a voi, a avea.

2) Verbele uno-personale: plouă, tună, spulberă, ninge.

3) Verbele abundătive: mâiu, câştig, impart...

4) Verbele defective: hai, mergem, poftim" etc.

Cu toate că autorul întrebuinţează multe neologizme, care nu erau cunoscute în Basarabia, gramatica lui scurtă, concisă şi clară este foarte accesibilă chiar pentru vremurile de astăzi.

Insfârşit ultima parte a cărţii (pp. 1—66) conţine un *„vocabulariu rumâno-russesc"*, în care cuvintele sunt aranjate în ordinea alfabetică, ca de exemplu: *„Babă, Bacă, Bade, Bae, Balenă, Baltă"* etc. La fiecare cuvânt se arată şi partea vorbirei, căreia el aparţine.

„Cursul primitiv de limba română" a lui I. Doncev, destinat pentru *„şcolile elementare"* şi „patru clase gimnaziale" cuprindea un abecedar, un bogat material de lectură, o gramatică a limbei române şi un dicţionar. I. Doncev îşi realizează planul său din *„procuvântare"*. Şi planul lui de mi-

nune corespunde şi cerinţelor pedagogice şi nevoilor şcoalei basarabene. Presupunând că elevii ştiu să citească litera rusească, I. Doncev organizează într'aşa fel materialul, că elevul deodată putea să citească în româneşte; trecând prin alfabetul românesc de transiţie, elevul ajungea la citirea textelor tipărite cu literă nouă. Autorul dă o mulţime de bucăţi de proză, în care elevul pe lângă terminologia ştiinţifică din botanică, zoologie, mineralogie, etc. căpăta şi ceva cunoştinţe. Autorul nu se teme să întroducă cuvinte moderne, aşa cum face I. Hâncu; dimpotrivă, convins că limba ca un organizm viu se modifică, se dezvoltă, el nu se fereşte de a întroduce cuvinte noui în limba basarabeană. Ceea ce este însă mai important este faptul că prin cartea lui I. Doncev, basarabenii cunosc ceva din poezia românească, din operele lui V. Alexandri, Bolintineanu etc. Şi aici el ştie să aleagă poeziile cele mai potrivite după limbă pentru Basarabia. Ce este de mirat, I. Doncev tipăreşte şi vre-o două-trei poezii patriotice româneşti.

Dacă autorul ar fi întrodus ceva mai multe bucăţi din istoria românilor, cartea lui I. Doncev alcătuită atât de metodic avea şi mai mare însemnătate pentru Basarabia. Deşi la 1866 şi 1867 se suprimă catedra de limba română în şcoalele din Basarabia, cartea lui I. Doncev a pătruns în cercurile largi ale intelectualilor basarabeni şi până la 1905 a fost aproape singura carte românească in Basarabia, care era citită şi cunoscută. Intre anii 1906—1917 această carte a servit ca manual de limba română la şcoala eparhială de fete din Chişinău.

In acelaşi an I. Doncev tipăreşte aparte abecedarul, cu foarte mici modificări. Abecedarul are următorul titlu:

„Abecedă rumână,
compusă pentru școalele elementare
de
Ioannŭ Doncevŭ.
Chișinău, Tipografia lui Akim Popov.
1865“.

Cartea are acelaşi format şi este tipărită pe III+163 pag.

In „procuvântare“ I. Doncev arată, că abecedarul a fost tipărit odată în cartea precedentă, *„dar presupunând, că din cauza expunerii largi a materiei și a prețului, („cursul primitiv“) cu greu va putea fi accesibil pentru elevii școalelor primare și diferite școli preparatoare din regiune și deaceea“* el a găsit cu cale de a-l scoate aparte cât se poate de scurt. Şi aici I. Doncev îşi expune părerile sale asupra metodei de predare, care dovedesc încă odată că I. Doncev a fost şi un bun pedagog.

Până la pag. 100 I. Doncev reproduce exact materia din „cursul primitiv“ în aceiaşi ordine. Mai departe omite *„Cartea sfântului apostol Pavel către Titu“*, şi reproducând bucăţile de citire *„Din zoologie“* şi *„câteva versuri“* (6) din Donici şi Gusti, I. Doncev dă şi *„Notiții gramaticale pentru îndeletnicirile practice și studiul primitiv a limbei rumâne“* (pp. 147—163). Aici găsim cele mai principale lucruri din gramatica românească.

La 1877 izbucneşte războiul ruso-româno-turc, când armatele ruseşti trec prin ţările româneşti. Cu această ocazie I. Doncev alcătueşte o cărticică *„Convorbiri și cuvinte informative russo-române cu întrebuințarea literilor rusești și în text a informațiilor și cuvintelor românești; pentru convorbiri“*. Cartea este tipărită in 16° VI+136 pag. la Chişinău şi conţine 54 de convorbiri care se referă la

„Pornire“, „Gară“, Bagaj“, „Tren“, „Bufet“, „Sala de mâncare“ etc. Iată de exemplu convorbirea la „Telegraf“ :

ABECEDÂ

RUMÂNÂ,

compusâ pentru scólele elementare

de

Ioannŭ Doncevŭ.

РУМЫНСКАЯ АЗБУКА.

KIŞINÊŬ.

Tipografiê lui Akimŭ Popovŭ.

1865.

Titlul abecedarului lui I. Doncev.

„In ce limbă (dialect) primiți depeșe?
Poftesc să primiți telegrama în limba rusească.
Numerați slovele (cuvintele) și spuneți plata.
Poftesc cvitanția.
Când poate să-se primească răspunsul?“ etc. (p. 30).

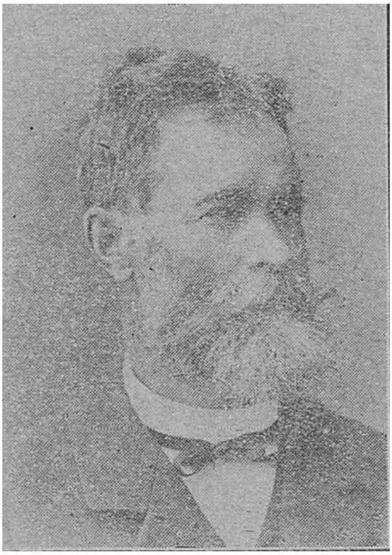
Manualele lui I. Doncev au fost cele din urmă cărți didactice, destinate pentru școală, care au apărut în Basarabia sub regimul rusesc. După ce a fost scoasă limba românească din școala basarabeană, nu mai era nevoie de cărți didactice românești. Abia după cea dintâi revoluție rusească începe să-se tipărească câte o cărticică românească: dar aceste cărți nu erau pentru școală, întrucât limba românească, în afară de seminar și școala eparhială de fete, nu se preda în școlile din Basarabia. Cărțile erau pentru Români și pentru Ruși, care doreau să învețe limba moldovenească. Ca limbă, ca metodă aceste cărți sunt cu mult inferioare cărților lui I. Doncev. Limba românească din Basarabia, frumoasa limbă moldovenească, se păstrează intactă numai pe la sate; ea degenerează în gura intelectualilor, trecuți prin cultura rusească. Și cărțile alcătuite de intelectuali poartă aceiași pecete a culturii rusești, sunt tipărite cu literă rusă.

Din aceste cărți merită să fie amintite cărțile învățătorului Gheorghe Codreanu, unul din puținii naționaliști basarabeni din ultimele decenii.

Născut la 23 aprilie 1856 în suburbia Chișinăului Buicani, el după ce face școala primară, termină școala normală din Bairamcea; a fost învățător în județul Chișinău, iar ultimii ani în suburbia Chișinăului Buicani, unde își sfârșește viața la anul 1911.

Gh. Codreanu debutează în literatura didactică

cu un „*Abecedar rusesc pentru moldoveni*" la 1897, carte care a fost admisă de către autorităţile şcolare în şcolile, unde elevii erau moldoveni. Nu cunoaştem această carte, dar credem că în ea n'a fost nici un cuvânt românesc, căci altfel ea n'ar fi obţinut aprobarea.

Gh. Codreanu.

La anul 1899 Codreanu tipăreşte la Chişinău un „*Dicţionar în scurt pentru convorbiri ruso-moldoveneşti*", o cărticică pe 56 de pag. in 8^0, tipărită cu litere ruseşti într'o limbă pur moldovenească, fără neologizme. Convorbirile în „dicţionar" sunt aranjate după anumite categorii, de exemplu:

„*Vorbe ce sâ atârnâ de partea negustoriei*".

La cine esti de vândut grâu de toamnă (de varâ)? Secară. Popușoi. Orz“ etc.

Dicționarul dela 1899 apare din nou la 1904, lărgit și modificat complect (in 8⁰, 201 + III pag.). In *„prefață“* autorul spune că el a crezut cu cale să organizeze materialul potrivit cursului abecedarului rusesc: materialul didactic, îmbrăcămintea, clădirile, animalele etc.

Iată cum aranjează Gh. Codreanu un capitol: *„Oamenii după sufleteștele și al năravului însușiri; faptele cele bune și faptele cele de prihană (păcatele).*

Dreptos, cu cuvioșie. Cuvioșie. Facere de bine. Binefăcători. Cu bun suflet. Destulat. Răbdători. Indelung-răbdători. Cu bun cuget“ etc. (cuvintele rusești le omitem). Prima parte a cărții este dicționarul ruso-moldovenesc, a două moldavo-rusesc. La 1912 dicționarul dela 1904 apare întro ediție nouă puțin modificată, care poartă și următorul titlu românesc:

„Russesc-moldovenesc și moldovenesc-russesc cuvântelnic. Au alcătuit fost învățători Gheorghe Codreanu“.

Gh. Codreanu mai tipărește la 1904 un *„abecedar nou pentru a învăța carte pe moldoveni și pe ruși la un loc“*, in 8⁰, pe 40 pag., dar în el nu găsim nici un cuvânt românesc, dacă nu luăm în seamă cuvintele rusești care sună ca cele moldovenești („mama“, „rac“, „plug“, „mac“), ceea ce disigur putea ușura elevilor moldoveni însușirea limbei rusești.

In anul 1906 Gh. Codreanu mai scoate o cărticică cu

„Proverbe (zicători) moldovenești cu tălmăcire pe limba rusească“ (in 16, pag. 14) în felul următor:

„Ar face mama plăcinte, dacă ar ave unt şi brânză, dar n'are şi făină“. Proverbele sunt aranjate în ordinea alfabetică şi sunt traduse în ruseşte.

Cu toate că această cărticică n'a fost pentru şcoală ea merită să fie amintită, întrucât autorul a cules aceste *„zicători“* din gura poporului basarabean. Tot la anul 1906 Gh. Codreanu tipăreşte o altă broşură (format in 16⁰, p. 48) *„Pilde şi anecdoturi, tălmăcite pe limba moldovenească“*, dar cum se vede chiar din titlul cărţii ele sunt traduse din ruseşte. Multe din aceste anecdote sunt din viaţa împăraţilor ruşi, din războiul ruso-japonez.

La anul 1908 apare la Chişinău o broşură întitulată:

„Pilde şi poveţe

întâia carte moldovenească de cetire tipărită, de P. Rejep“ (in 16, pag. 47).

Este una din cele mai bine alcătuite cărticele româneşti în Basarabia şi ca limbă şi ca conţinut. Cartea a fost tipărită de către cooperatorul P. Rejep, dar alcătuită de către D-l P. Halippa. In *Inaite cuvântare“* scrisă de P. Cubolteanu (pseudonimul D-lui P. Halippa) citim între altele:

„Dragi copii basarabeni.

Pui din neamul românesc! Luaţi cărticica 'n mână şi citiţi! Destulă-vă, cât aţi fost orbi din pricina neştiinţei de carte... Ţi-a venit dar vremea şi ţie, moldovene, să te gândeşti: cum stai? Cum trăeşti? şi pe care drumuri şi cărări trebue să apuci în viaţă?...

Prin această carte mică, pe care o v-o punem în mână, noi vă chemăm pe voi moldovenilor din întreaga Basarabie, spre lumina ştiinţei, spre unire, spre dreptate, spre deplină deşteptare“... După aceste cuvinte pline de avânt urmează bucăţi de citire, poezii şi fabule, tipărite ca şi întreaga carte

cu litere ruseşti. In această carte se găsesc următoarele bucăţi: *„Ştiinţa este cea mai bună bogăţie"* de L. Tolstoi, *„Daţi învăţătură şi fiicelor voastre"* de P. Cubolteanu, *„Grierul"* de A. Donici, *„Corbul şi vulpea"* de H. Rădulescu, *„Două poloboace"*, *„Racul broasca şi ştiuca"*, *„Lupul şi Cucul"* şi *„Morarul"* de A. Donici, *„Broasca şi boul"* de Asachi, *„Două broaşte"* de Gh. Sion, *„Momiţa şi două mâţe"* de A. Donici, *„Toporul şi pădurea"* de Gh. Alexandrescu; urmează mai departe câteva bucăţi, traduse din cărţile de citire ruseşti şi anume: *„Sănătatea este cea mai scumpă comoară"*, *„Două pluguri"*, *„Doi prieteni"*, *„Mincinosul"*, *„Comoara"*, *„Impărţire cu sfadă"*, *„Cearta nu aduce folos"*, *„Şoarecele şiret şi lacom"*, *„Relele ce decurg din risipă"* de C. Rădulescu-Codin, *„Cinci pâini"* de I. Creangă şi *„Sfaturi bătrâneşti"* de C. Negruţi. Cum vedem, aproape toate bucăţile sunt cu conţinut moral, didactic, ceea ce denotă poate influenţa ideilor lui L. Tolstoi asupra alcătuitorilor.

De o importanţă destul de mare au fost şi cărţile lui Constantin Popescu, un învăţător basarabean. Deşi cărţile lui, ca şi cărţile autorilor precedenţi, n'au fost pentru şcolile basarabene, ele totuşi au contribuit foarte mult la educaţia masselor, la cultivarea limbei româneşti în Basarabia.

Const. Popescu s'a născut în anul 1878 în satul Chiştelniţa, jud. Orhei. A făcut şcoala primară la Chişinău, pe urmă întră în şcoala medie ţinutală la Orhei, pe care o termină şi îşi complectează studiile la şcoala normală din Bairamcea. A fost învăţător la ţară şi mai pe urmă pedagog la liceul real din Chişinău, iar astăzi este institutor în Chişinău.

Cea mai interesantă carte a lui C. Popescu este *„Cartea moldovenească"* care a apărut la 1910

în Chişinău. Este o carte de lectură foarte potrivită pentru nevoile sufleteşti ale basarabenilor (in 8°, VII+208 p.).

In „Câteva cuvinte despre „Cartea moldovenească“, alcătuitorul mărturiseşte, că *„nu fără de sfială“ s'a „apucat de o așa serioasă ocupație, cum este fără de îndoială, a scoate o carte moldovenească în Basarabia. Aicea afară de aceea că limba nu e cunoscută de autoritățile țării, încă mai ești silit să nu pre bagi de seamă nu numai greutățile tehnice, ca cum de exemplu, lipsa tipografiilor speciale, librăriilor si alt., care se înțelege scumpesc și cartea, dar încă mai greu e de adunat și de potrivit materialul, cum din partea limbei așa și din partea întreținerei. Dar cine știe viața moldovanului basarabean, știe și aceea că moldovanul nu citește cărți. Cărțiie rusești nu le citește, pentru că nu le are“.*

„Cartea moldovenească“ este tipărită cu litere ruseşti şi se împarte în următoarele capitole: *„Proza“* (pp. 5—82), în care găsim mai multe bucăţi de lectură despre *„Pământ“*, *„Om“* etc., ceva din scriitorii români: *„Invățătorul satului“* de Radu Rosetti, *„Simon cismarul“* de Gh. Coşbuc, *„Bunica“* de Delavrancea, *„Carte de bun trai“* de V. Ureche, *„Beția“* de Găvănescu. *„Cu ce se scoate sărăcia din casă“* de P. Ispirescu, *„Socoteala“* şi *„La arie“* de A. Vlăhuţă; găsim şi câteva bucăţi din L. Tolstoi şi I. Turghenev.

Capitolul al doilea conţine un număr destul de mare de „Poezii şi fabule“ (pp. 83—108) din scriitorii români. Aici găsim *„Cântecul străinătății“* de Gh. Creţeanu, *„Ce te legeni codrule“* de M. Eminescu, *„Roata morii“* de Gh. Coşbuc, *„Adio Moldovei“* de V. Alexandri, *„Limba românească“* de Gh. Sion, poezii de N. Beldiceanu, A. Pan, Rădu-

lescu-Codin, M. Poni, A. Donici, D. Cichindeal, Gr. Alexandrescu etc.

Pag. 109—150 conţine un număr mare (25) de anecdote de Teodor Speranţă, iar pe pag. 151 179 C. Popescu tipăreşte câteva „poveşti" din Creangă, M. Lupescu şi T. Pamfile şi *„Legenda ţiganilar"* de Dulfu.

C. Popescu a adunat un foarte mult material de citire din autorii români şi a ştiut să aleagă ceea ce a fost mai potrivit ca limbă, ca concepţie de mentalitatea basarabeanului. C. Popescu a mai tipărit *„Povestea lui Stan Păţitul"* şi *„Povestea unui om leneş"* de I. Creangă într'o cărticică apaite în anul 1910 (20 pag.) şi *„Ivan Turbincă"* de acelaşi autor (14 pag.).

Dela anul 1910 şi până la anul 1914, C. Popescu scoate şi un *„Calendar moldovenesc"*, unde găsim mai multe poezii, anecdote, glume din scriitorii români, precum şi bucăţi cu privire la gospodărie, la creşterea vitelor, îngrijirea bolnavilor etc.

Nu mai puţin interesante sunt şi cărţile arhimandritului Gurie (Grosu), astăzi arhiepiscopul Basarabiei. El s'a născut în satul Nimoreni, jud. Chişinău, la 1 Ianuarie 1877. După ce a terminat seminarul teologic din Chişinău, Gheorghe Grosu, urmează Academia teologică din Chiev, pe care a terminat'o la 1902. După ce s'a călugărit a fost misionar eparhial în Basarabia, de unde a fost nevoit din cauza persecuţiilor autorităţilor ruseşti să plece, trăind in Rusia.

Cea dintâi carte didactică al arhimandritului Gurie a fost

„Cartea de învăţătură despre legea lui Dumnezeu" tipărită la 1908 în tipografia eparhială din Chişinău (format in 8^0, 308 pag.). Cartea are următorul conţinut:

1. *„Lămurirea rugăciunilor. 2. Istoria sfântă a vechiului și a noului Testament. 3. Catihizisul în scurt. 4. Tălmăcirea slujbelor dumnezeești“*. Alcătuită după programul şcoalelor primare, cartea a fost admisă de către comitetul şcolar din Chişinău pentru şcolile din Basarabia, însă n'a fost aprobată de către autorităţile superioare bisericeşti.

A doua carte a arhimandritului Gurie este

„Bucoavna moldovenească“, tipărită la Chişinău la 1908 (in 8⁰, p. 80.). In prefaţa cărţii autorul arată greutăţile pe care le întâmpină elevii, când se încalcă principiile pedagogice *„de a merge în lucrul învățării cu încetul dela cele ușoare la cele grele, dela cele cunoscute la cele necunoscute“* şi *„ca să scape școlarul de urât de care se întovărășește învățarea la cetire pe cuvintele rusești în școlile cu învățăcei-moldoveni“* autorul a *„aflat de nevoie și unit cu legele pedagogiei“* să alcătuiască o carte de *„învățarea la cetire și scrisoare rusască pe cuvinte moldovenești“*.

Bucoavna este ilustrată şi alcătuită după modelul abecedarilor româneşti, însă în conformitate cu cerinţele programei ruseşti. Cartea este tipărită cu litere ruseşti, dar paralel cu aceste litere autorul întrebuinţează şi litera slavonă bisericească. Partea a doua conţine bucăţi mici de citire (p. 61 - 80) despre şcoală, carte, casă etc., câteva poezii mici. E caracteristic, că conţinutul celor mai multe bucăţi de citire este luat din viaţa Românilor basarabeni. Al doilea manual de limbă pentru şcoala primară a arhimandritului Gurie este

„Cartea de cetire cu științe din gramatica moldovenească“, care a apărut în acelaşi an şi care intră şi în „Bucoavna“ complectă (in 8⁰, p. 80+XII). Cele mai multe din bucăţile de citire sunt traduceri din cărţile ruseşti, în special din manualul lui Gri-

goriev şi Olenin. Dar sunt şi bucăţi din cărţile de citire româneşti, cum sunt câteva poezii şi fabule, bucăţi de citire, ca de exemplu, *„Povestea prepeliţei“* de S. F. Marian şi altele. Intre bucăţile de citire, ca şi în cărţile româneşti, se dau şi ceva regule gramaticale, iar la sfârşitul cărţii (pp. I—XII) găsim o scurtă „gramatică moldovenească“.

Bucoavna şi cartea de citire a arhimandritului Gurie sunt scrise într'o limbă românească destul de corectă. Ca şi prima carte, ele n'au fost admise în şcolile primare din Basarabia.

Insfârşit trebuie se amintim şi despre cărţile preotului Mihail Ciachir (născut la 1861 în com. Ciadâr-Lunga, jud. Tighina), care a scris mai multe cărţi „ruso-moldoveneşti“, într'o limbă foarte stricată. El a tipărit următoarele cărţi între anii 1907—1912:

1. *„Bucoavnă russascâ şi moldovenească“.*

2. *„Singur învăţătoriul limbei russascâ cu ştiinţile din grammatică“.*

3. *„Russesc şi moldovenesc cuvântelnic (şi vorbirele pe limba russascâ şi moldovenească“)* (pag. 478).

4. *„Inceputurile învăţăturei creştinească“.*

5. *„Agiutatorul moldovenilor în vremea învăţăturei limbei russascâ. Cartea întâia pentru cetirea pe limba russascâ şi moldovenească. Pentru moldoveni din Bassarabie, care sâ sâlesc a învăţa lumba russascâ“.* (Chişinău 1911, pag. 231+13). Aceastâ din urmă este o carte de citire rusă cu text paralel „moldovenesc“. Iată „moldoveneasca“ din cartea preotului M. Ciachir:

„Cioara oari unde au căpătat o bucăţâcă de brânzâ. Vulpea au simţit duh de brânză“... (p. 67);

sau: *„să jalue un om pre soarta sa și râpște asudra lui Dumnezeu“...* (p. 66) etc.

Am făcut o revizie generală a cărților didactice românești, care au apărut în Basarabia timp de o sută de ani, cât a fost sub stăpânirea rusească. Nu ne-am atins de cărțile care s'au tipărit în anii 1917—1918 [1]). Suntem încredințați, că în Basarabia s'au tipărit nu numai cărțile, pe care le-am enumerat noi : numărul lor trebuie să fie mai mare, cercetările ulterioare ne vor dovedi acest lucru. Dar chiar aceea ce am putut găsi este ceva foarte mare pentru Basarabia, este un număr impunător (peste 25 de manuale) față de situația din Basarabia. Această simplă statistică dovedește, că poporul românesc din Basarabia simțea nevoia de cărți „moldovenești“, de școală „moldovenească“, că el se luptă pentru această școală. Manualele lui I. Hâncu, a lui I. Doncev, „abecedarul“ autorului necunoscut, fac cinste literaturii didactice nu numai basarabene, ci a culturii românești în genere. Ceea ce este și mai interesant este faptul, că aproape toate manualele didactice basarabene sunt cărți de limbă : nu găsim nici o carte de aritmetică sau de alte obiecte, și numai unele din ele se referă la religie. In orișice caz, cărțile didactice românești din Basarabia ocupă un loc foarte respectabil în istoria culturii românești.

---

1) In anul 1917 comisiunea școlară moldovenească de pe lângă Zemstva gubernială a organizat un concurs pentru cărți școlare. La 6 August 1917 au fost aprobate și pe urmă tipărite următoarele manuale: 1) „Abecedar“ de arhimandritul Gurie, 2) „Carte de citire pentru școlile primare“ de Șt. Ciobanu și 3) „Aritmetica“ de C. Popescu.

IV.

Limba românească în biserică și instituțiile de stat din Basarabia.

Acte bisericești. Limba română în serviciul divin și în corespondența bisericească. Viața culturală în mânăstiri. Limba românească în administrația civilă în primii ani după anexarea Basarabiei. Câteva acte oficiale tipărite în românește. Zemstvele și limba românească.

Mediul cultural pe care l-a găsit stăpânirea rusească în Basarabia a fost de așa natură, încât trebuia să se menție starea lucrurilor de înainte, trebuia să se respecte tradițiile, în care a trăit populația românească dintre Prut și Nistru veacuri întregi.

Primul guvernator al Basarabiei a fost Scarlat Sturdza, fost vel logofet, boer român, care însă n'a administrat Basarabia nici un an (23 Iulie 1812 —17 Iunie 1813), fiind înlocuit prin I. Harting, in-

giner și general-maior. Acest din urmă în rapoartele sale către guvernul rus (unul din 23 Decembrie 1814) cerea întroducerea în administrația Basarabiei a instituțiilor rusești. Boerii moldoveni în frunte cu mitropolitul Gavriil au reacționat, cum am văzut în alt capitol, foarte demn la aceste tentative din partea lui Harting. Protestul lor, precum și nenumăratele plângeri din partea populației, l-au făcut pe împăratul Alexandru I să dea pe numele comisarului său Bahmetev cunoscutul rescript dela 1 Aprilie 1816, în care vorbește despre necesitatea de a da *„Basarabiei o deosebită ocârmuire regională, potrivită cu legile ei băștinașe, cu moravurile și obiceiurile ei"*, iar în instrucția care însoțește acest rescript se indică că Basarabiei ar fi bine să se acorde o autonomie provincială, așa cum s'a dat Poloniei, Finlandiei și Georgiei.

In anul 1817 proectul *„Regulamentului organizației administrative a Basarabiei"* fu gata, iar la 29 Aprilie 1818 se publică [1]) cu un nou rescript al împăratului Alexandru I către Bahmetev din care vedem, că *„Regulamentul... a stat pe terenul deosebirilor numitei regiuni și a creat organe administrative pentru păstrarea drepturilor și privilegiilor pe care le-au avut toate tagmele și pentru asigurarea dezvoltării și mai departe a acestei rândueli"*. In capul ocârmuirei Basarabiei după acest regulament se găsește Consiliul superior, compus în majoritate din elemente locale. Consiliul superior era ultima instanță în chestiuni administrative și judecătorești, a cărui hotărîri puteau fi contestate numai la Consiliul de Stat al imperiului rus. *„Corespondența (treburile) în Con-*

1) Полное собраніе законовъ Россійской имперіи. Т. 35, рр. 222—281. 1818 г. № 27,357. Изд. 1830 г.

siliu se face în limba rusească și moldovenească după natura ei, adică: acele (administrative) dispozitive, fiscale (ale statului), criminale și de instrucție—în rusește și moldovenește cu respectarea legilor imperiului rus și cu păstrarea drepturilor și obiceiurilor pământului relativ la apărarea proprietății private; iar cele civile judecătorești și cele de hotarnicie se fac într'o singură limbă moldovenească, și se judecă pe baza legilor și obiceiurilor moldovenești". Dacă cea mai înaltă instituție a Basarabiei întrebuințează într'așa măsură limba românească, de autoritățile județene nici nu poate fi vorba: limba românească era singura limbă, care se întrebuința în afacerile locale.

Şi într'adevăr s'au păstrat o mulțime de acte care dovedesc, că primii ani a stăpânirei ruseşti, sau mai bine zis, primele decenii, limba românească a fost limba oficială a instituțiilor din Basarabia, care se întrebuința în rând cu ceealaltă limbă oficială, cu cea rusească.

Circulările mitropolitului Gavriil Banulescu-Bodoni şi a arhiepiscopului Dimitrie Sulima de obiceiu se fac în două limbi. Aşa la anul 1812 mitropolitul Gavriil face un apel către populația românească basarabeană, căutând să o convingă să nu emigreze peste Prut [1]; la 27 Februarie 1815 el trimite o circulară către clerici îndemnându-i să dea copiii la şcoală [2]; la 7 Iunie 1819 o altă circulară în chestia beției între preoți [3]; arhiepiscopul Dimitrie Sulima traduce la 1821 *„Instrucția pentru bulgarii coloniști, așezați în Basarabia"*, iar la

---

1) А. Стадницкій. Гавріилъ Банулеско-Бодони, р. 274. Архивъ Кишиневской Духовной Консисторіи 1812, № 224.

2) *Ibidem*, р. 299. Архивъ Киш. Дух. Конс., № 299. 1815.

3) *Ibidem*, р. 315.

1830 trimite o *„Scurtă pastorească îndemnare pentru hultuirea apărătorului vărsat“* [1]) etc. Actele oficiale ale protopopiilor erau toate în românește, cum se constată și din câteva certificate de căsătorie eliberate după anul 1820 de către protopopia județului Orhei, certificate care se găsesc la Comisiunea monumentelor istorice din Chișinău. De parohii nici nu poate fi vorbă. Limba românească în ele s'a menținut aproape până în timpurile noastre. Sunt foarte interesante în această privință notițele arhiepiscopului Pavel (1871—1882), unul din cei mai conștienți propagator a culturii rusești în Basarabia și unul din prigonitorii limbei românești în provincia noastră. Din 18 mânăstiri din Basarabia, după aceste notiți, în 13 serviciul divin să făcea numai în limba românească, iar în 5 (Hârjanca, Hârbovăț, Jabca, Curchi și Calarașovca) era și câte o strană rusească (slavonă). Pe la 1873-1874 arhiepiscopul Pavel a luat dispoziție, ca la toate mânăstirile din Basarabia, pe lângă strana moldovenească să se înființeze și câte una rusească [2]). Cu toate măsurile pe care le-a luat arhiepiscopul Pavel, la sfârșitul arhipăstoriei lui în Basarabia se făcea serviciul divin în românește în 207 biserici, în românește și rusește în 211 biserici și în 608 în limba slavonă bisericească [3]).

Dar credem, că și această din urmă cifră este exagerată, întrucât chiar în timpurile noastre, înainte de revoluția dela 1905 aproape în toate parohiile moldovenești o parte din slujba bisericească se făcea în românește. Altfel nici nu se putea. In

1) V. capitolul despre tipăriturile bisericești în Basarabia.

2) Труды Бессарабской церк. археолог. общества. Вып. VII. I. M. Пархомовичъ. Административная дѣятельность Преосвященнаго Павла, p. 28.

3) *Ibidem*, p 170.

jurnalul său de călătorie prin eparhia Chişinăului arhiepiscopul Pavel adeseaori notează că clericii nu ştiu limba rusească de loc. Nu numai cântăreţii

ПРОТОПОПІА ОРХЕЮЛУИ

Un act bisericesc eliberat de protopopia Orheiului la anul 1820.

chiar mulţi din preoţi nu cunoşteau limba statului. Aşa în satul Ialpujeni *„preotul N. cu puţină carte, neştiutor a limbei ruse, moldovean ; catehismul însă*

știe“ [1]; în satul Căinar — *„preotul N. neînvățat și nu cunoaste nici un cuvânt rusește“* [2]; în satul Cărbuna — *„preotul N. din neînvățați, moldovean, nu știe rusește“* [3]; în satul Gangura, după Pavel sat rusesc *„nimeni din clerici nu știe rusește“* [4]; în satul Colencăuți *„preotul N. de 37 de ani din absolvenții seminarului; dar s'a sălbătăcit într'atâta în parohia lui moldovenească, încât vorbește rusește rău“* [5]. Arhiepiscopul Pavel constată, că în mai multe parohii cu populație rusească sunt preoți, care nu știu rusește [6]. Mulți din acești preoți au fost transferați pe la alte parohii, mulți au fost puși în disponibilitate, dar aceste măsuri n'au putut omori tradiția veche în biserica basarabeană.

Corespondența bisericească deasemenea mult timp s'a făcut în românește. In arhiva consistorului din Chișinău se găsesc documente în românește până la anul 1870. Arhiepiscopul Pavel în vizitele sale canonice întâmpină greutăți în cercetarea actelor bisericilor, din cauza că ele erau scrise în românește. „*Chiar în multe parohii, în care clericii știu bine rusește, registrele se fac în românește* [7]. La anul 1871 Pavel a luat dispoziție, ca registrele clerului (statele personale), să se facă în românește, iar la anul 1873 dispune, ca toate actele bisericești să se facă numai în limba rusească [8].

In mânăstirile din Basarabia tradiția culturală românească era și mai puternică. Ele duceau aceiași viață, pe care o duceau mânăstirile din Mol-

1) *Ibidem*, p. 137.
2) *Ibidem*, p. 137.
3) *Ibidem*, p. 137.
4) *Ibidem*, p. 138.
5) *Ibidem*, p. 138
6) *Ibidem*, p. 138.
7) *Ibidem*, p. 130.
8) *Ibidem*, p. 130.

dova, cu aceleaşi îndeletniciri intelectuale a călugărilor — cu copierea cărţilor, cu predici în limba moldovenească. La mai multe mânăstiri din Basarabia se găsesc cărţi bisericeşti scrise cu mâna, copii de pe cărţile tipărite, transcrise ca „posluşanie". La mânăstirea Neamţul-nou s'au păstrat o mulţime de manuscrise ale arhimandritului Andronic— cronici, care privesc viaţa religioasă şi călugărească în Moldova şi Basarabia scrise între anii 1863-1890[1]). Un raport al arhiepiscopului Pavel dela 1872 către sinodul rusesc caracterizează îndestul viaţa călugărilor din mânăstirile din Basarabia. *„Deschiderea şcolilor (ruseşti) pe lângă mânăstiri"*, scrie el, *„a fost întâmpinată cu multă simpatie de către fraţii cei mici — călugări tineri, posluşnici (novicei) şi de către populaţia din împrejurime; dar aproape în toate mânăstirile au fost întâmpinate cu foarte multă rea voinţă de către fraţii cei mari, inculţi, grosolani, necunoscători a limbei ruseşti şi duşmănoşi învăţământului rusesc. Şi învăţătorii şi învăţătoarele în unele mânăstiri, mai cu seamă la Hârjauca şi Dobruşa, la început au fost însultaţi în mod grosolan din partea călugărilor"*...[2]). Mai departe arhiepiscopul Pavel arată ce măsuri a luat el împotriva călugărilor, cari i-a făcut pe cei duşmănoşi şcoalei ruseşti să privească *„cu răutate neputincioasă"* mersul ei.

Populaţia românească din Basarabia a ţinut foarte mult la obiceiurile vechi moldoveneşti. Ei îi plăcea slujba bisericească *„moldovenească"*, bisericile în care se făcea serviciul în româneşte, chiar acele din oraşe, cum a fost biserica sf. Ilie şi st.

1). Articolul nostru: *„La mânăstirea Neamţul nou"*. *„Lamura"*. 1921, N. 1—2.

2). Архивъ Киш. Духовн. Консист., 1872. Дѣло № 360.

Haralambie, erau frequentate mai mult, decât cele rusești.

Chiar boerimea basarabeană, trecută prin școlile rusești ținea foarte mult la biserica moldovenească. Și cazuri, cum a fost cu cunoscutul avocat din Chișinău Chiriac, care înaintea morții (a murit la 1912) a rugat ca la înmormântarea lui să-se cânte numai în românește, n'a fost un caz unic.

Boerii moldoveni uneori chiar epitafiile de pe pietrele mormântale le scrieau în românește. Așa făcea familia Donici, a cărei membri se înmormântau la biserica din Râșcani, suburbia Chișinăului și la moșiile lor din județe, familia căminarului Zamfirachi Ralli și a paharnicului Toma Stamati dela Sf. Ilie din Chișinău, a pitarului Casian Suruceanu dela mânăstirea Suruceni etc. Aceste inscripții se pot citi și astăzi. Iată una din ele, a lui Ionichie Cazimir, mort la 30 Ianuarie 1827 și înmormântat în satul Văscăuți din județul Hotin:

„Supt această piatră vârtoasă
Sânt ascunsă multe oasă
La doi frați și trii surori
Aceste-s numele lor:
Lascar, Iancu, Profiria,
Anastasia și Maria...
Dumnezeu să-i pomenească
Intru împărăția cerească.
Lângă dânșii nu de mult
S'au îngropat în mormânt
A lor părinte iubit
Care așa au poruncit
Săl punem lângă ai săi fii
Ca să șază în vecii" [1]*.*

---

1) *V. E. Ionescu-Darzeu.* Insemnări. Neamul românesc 1919 No. 4.

Unele din aceste inscripţii sunt scrise în timpurile noui (1864).

In administraţia civilă a Basarabiei limba românească s'a păstrat mai puţin timp, totuşi, cu toate că Basarabia a fost inundată de funcţionari ruşi, şi în această ramură a vieţii basarabene găsim date care dovedesc, că limba românească a putut fi scoasă din circulaţie cu foarte multe greutăţi.

Limba românească a fost îngăduită în instituţiile din Basarabia până la anul 1850 şi ceva. La anul 1835 s'a dat un termen de 7 ani, în care se mai puteau primi petiţii la instituţiile de stat ruseşti în limba românească, termen care a expirat la anul 1842[1], dar şi după această dată găsim acte scrise în româneşte. Şi guvernul rus adeseaori recurgea la limba românească. Cităm câteva date.

La anul 1818 guvernul rus tipăreşte *„Aşezământul obrazovaniei Oblastiei Basarabiei“* în limba românească şi rusească (in folio, 210 p.). La anul 1819 se tipăreşte tot în două limbi alt act oficial: *„Alcătuirea ponturilor. Pentru îndatoririle, supt care sânt supuşii către stăpânii moşiilor, ţaranii sau lucrătorii de pământu din oblastea Basarabiei, şi dreptăţile ci au ei spre a li să da de către stăpânii lor de hrană pentru dânşii şi pentru vitile lor, după cuprinderea jurnalului ci au închiet înaltul stat a aceşcii oblasti, la anul 1819 mai în 16 zile, pe temeiul aşăzământurilor Moldovei“... „sau tipărit în tipografia Ocârmuirii Oblastii Basarabiei la anul 1819, august în oraşul Chişinău“*. Broşura este tipărită in folio pe 44 p.

In anul următor se tipăreşte o altă broşură

1) Arhivele statului din Chişinău — Dosarul No. 477 din anul 1841.

(10 p. in 4⁰) intitulată: *„Copie după predlojenia Domnului împuternicitului Namestnic a Oblastiei Basarabiei și cavaler dată cârmuirei Oblastiei la 29 Fevruarie 1820“*. Broşura scrisă în ruseşte şi româneşte tratează despre modul, cum se aleg deputații nobilimei.

Se traduce la 1824 şi se tipăreşte tot în două limbi la 1827 în tipografia duhovnicească din Chişinău următorul act (9 pag., in 4): *„Hrisov domnesc de învățătură după sobornicească îndreptare și hotărîre, ce s'au făcut pentru rânduiala daniilor de moșii, de vii, și locuri dc case, și vânzări, și schimbări, și zălogituri, și pentru moșiile mânăstirești, așijderea și pentru rânduiala împărțirilor de țigani, și pentru partea moldovenească ce s'au amestecat cu partea țigănescă prin însurări și măritări, cum și alte bune îndreptări pentru țigani a feliu de feliu de obraze“*. Este o reproducere a hrisovului domnitorului Alexandru Mavrocordat, tipărit la Iaşi în anul 1785[1]).

Când în anul 1828 Basarabiei i-s'au luat drepturile acordate prin *„așezământul“* dela 1818, în Chişinău apare noua lege: *„Așezământul pentru ocârmuirea Oblastiei Bessarabiei dinpreună ștatul lui, tălmăcit pe limba moldovenească și s'au tipărit în duhovniceasca tipografie în Chișinău, 1828, Aprilie 27 zile“* (in folio, 21 file). Chiar circulări cu caracter administrativ se trimiteau în limba moldovenească, aşa cum a fost circulara fără dată a guvernatorului Iliinschi (1854—1857) *„Țircular prin Oblastia Bessarabiei și gradonacealstva Ismailului“* în chestia furturilor de vite.

Ceea ce este mai interesant, este faptul, că

1) *I. Bianu și N. Hodoș*, Bibliografia ramânească veche. Vol. II, p 306.

unele acte oficiale se tipăreau la Petersburg. Aşa guvernul rus la anul 1868 găseşte de cuviinţă să tipărească în limba românească şi rusească două cărţi cu privire la legea şi aplicarea ei dela 19 Februarie 1861 (dezrobirea ţăranilor), cu toate că în Basarabia, cum se ştie, n'a fost iobagie, fapt care denotă încât guvernul rus era în curent cu chestiunile basarabene. Prima cărticică (39 pag. in 4°) are următorul titlu:

„Ucazul ocârmuitorului senat. Sau tipărit în tipografia sinodalnică a Peterburgului în luna Octomvrie anului 1868“.

Pe lângă manifestul împăratului aici se tipăreşte în 118 articole *„Aşezământul pentru întocmirea pământeană locuitorilor săteni Oblastiei Bessarabiei, celor aşezaţi cu lăcuinţă pe pământurile stăpânitorilor particulari, mânăstireşti şi altor proprietari duhovniceşti“.*

In acelaşi an se tipăreşte o altă broşură intitulată:

„Articolii din aşezământul dela 19 Februarie 1861, arătaţi în ucazul dela 14 Iulie 1868 şi aşezământul pentru locuitorii săteni a Oblastiei Bessarabiei“. Aici se tipăreşte legea dela 1861 (art. 40—191) şi *„Pravilele pentru rânduiala punerei în lucrare aşezământurilor dela 19 Fevruarie 1861“* (art. 32—46) [1]).

Tot în limba românească a fost tipărit pentru Basarabia şi manifestul împăratului Alexandru al II-lea la 1877, când s'a declarat războiul Turciei.

La primăriile din sate limba românească s'a păstrat şi mai mult timp. Dacă autorităţile ruseşti găseau funcţionari ruşi pentru oraşe, la sate era

1) Aceste broşuri precum şi cele pe care le-am citat mai sus ne-au fost puse la dispoziţie de către D-l P. Gore.

greu de înlăturat elementele locale care vorbeau limba românească, care se foloseau uneori de ea.

Posedăm o *„cărticică de plătire“* din anii 1863—1878, în care se introduceau birurile țăranilor, cărticică scrisă în ruseşte şi româneşte. Cei mai mulți din notarii dela sate scrieau şi româneşte. S'a păstrat un *„Calendar“* scris în anul 1832 în satul Pârjolteni de către un asemenea notar [1]).

Este probabil o copíe de pe vreun calendar tiparit în țările româneşti, fără început (41 file in 8⁰), care conține partea calendaristică după planete, *„Planetoscopia pe luni a anilor planetilor“*, *„Schimbările vremilor pe fieşce care lună“*, *„Insemnare pentru întrarea soarelui în zodii“*, *„Pentru semnile vreamurilor după rouă, piatră, ninsoare şi după ger“*, *„Pentru vremile sămănăturilor“*, *„Tabliță alcătuită de un slăvit astronom tihobrah din Europa... care arată că într'un an se află 32 de zile întru care nu se cade nimică a începe nici a săvărşi lucrări mari“*, *„Gromovnic“*, *„Trupelnic“*. La sfârşitul cărții găsim şi numele copistului: *„Acest călindariu sau scris de mine pişariu Terentie Păliescu în anul 1832 Săptemvrie 10 zile (în satul) Pârjolteni“*.

Instituțiile cu caracter local gospodăresc, „Zemstvele“, adeseaori popularizau cunoştințele gospodăreşti şi de ordin sanitar prin limba românească. Şi era lucru natural, întrucât în aceste instituții lucrau boeri moldoveni.

O mulțime de broşuri cari priveau chestiuni de creşterea vitelor , de sădirea şi altoirea pomilor şi viilor, de sănătatea poporului se tipăreau până la unire şi de către Zemstva gubernială şi de cele

1) Calendarul a fost găsit în satul Valea Trăisteni din jud. Chişinău de către D-l Moisiu, care ni la pus nouă la dispoziț e.

judeţene în româneşte. Iată de exemplu titlul unei asemenea broşuri: *„Invăţătură cum se poate să te păzeşti (mai înainte) de holeră şi cum să ajuţi bolnavilor de dânsa“*. Broşura (46 pag.) scrisă în două limbi a fost edidată de către Zemstva gubernială la anul 1893.

Este foarte interesant, că probabil tot după intervenţia Zemstvelor basarabene, la Odesa in anul 1886 se tipăreşte o carte despre *„filoxeră“* cu litere româneşti. Gartea are următorul titlu: *„Fillossera“* (Philloxera vastatrix) *inemicul vielor. Compus de Pogibka. Dupa poronca comisiunii fillosserice din Odessa“* (34+2+2 p. in 8⁰). Lucrarea este compusă din următoarele capitole: *„Istoria naturală a filosserei“, „Cum se pronunţă daramatoarea acţiune a fillosserei pe lozile viei“, „Cum se discopere fillossernica molipsire în vie“, „Întinderea fillosserei“, „Cum se apărăm vielle de filossernica molipsire?“*

Bine înţeles, că traducerile din ultimii ani înainte de revoluţia rusească, ca limbă lasă foarte mult de dorit. Iată câteva rânduri din broşura citată: *„Precum mai sus am arătat, — cei mai mare stricăciune lozie de vie face fillossera de rădăcină. Acest păduchi, îndată ce s'arată căldura de primavară, pe la mijlocul mai în locurile Bessarabiei şi Chersona, essă din coaja rădăcinii“* (p. 12).

Dar faptul că această broşură apare cu litere latine denotă că între basarabeni, în special între boeri, era un contingent de cititori, care citea cu literă românească.

Unul din boerii basarabeni V. V. Ianovschi străin de neamul românesc, dar care a lucrat în zemstvele basarabene, a scos pe socoteala lui în româneşte şi o cărticică cu nuvele din L. Tolstoi. Pe lângă titlul rusesc citim în româneşte: *„Sărbarea în cinstea contelui (grafului) Lev Nicolaevici Tolstoi.*

LXXX. 28 august al anului 1828.—28 August al anului 1908. Povestirile contelui Lev Nicolaevici Tolstoi. Pentru satele moldovenești. Ediția lui V. V. Ianovschi sub redacția lui N. Visterniceanu. Chișinău. 1908. Cartea este foarte bine editată, pe

FILLOSSERA

(PHULLOXERA VASTATRIX),

INEMICUL VIELOR.

Compus

DE

A. I. POGIBKA

Dupa poronka commissiunii fillosserice din Odessa.

ОДЕССА.

Типографія Е. И. Фесенко. Греческая ул. д. № 26

1886.

Titlul cărții despre filoxeră dela 1886.

6+108 pag. in 8⁰, cu portretul lui Tolstoi. Intr'o precuvântare scurtă editorul arată scopul ediției, care *„are în vedere a-i face părtași in sărbarea culturală a lumei întregi pe locuitorii moldoveni de prin*

satele Basarabiei, carii n'au putință în original să cetească scrierile lui Lev Nicolaevici". Editorul aduce *„recunaștința sa lui N. Visterniceanu, D. Volfensohn, Teodor Inculeț, F. Zaharov, N. Moghileanschi, Pant. Halipa și V. Hartia, care au împărtășit greutățile edițiunei acesteia*".

Cartea conține trei nuvele:

1) *„Doi moșnegi", „Prin ce îs vii oamenii" și „Stăpânul și argatul"*. In afară de aceasta în carte se găsesc şi câteva date cu privire la viața lui Tolstoi. Traducerea este făcută într'o limbă cam greoaie.

In anul 1917, când s'a început revoluția rusească, Zemstva gubernială a scos o mulțime de broşuri în româneşte, în care se explică rostul revoluției, chestiunea agrară, diferite chestiuni sociale, chestiunea *„adâncirei revoluției"* etc. Dar de aceste broşuri nu ne v'om ocupa, intrucât ele prevesteau o viață nouă în provincia noastră, prevesteau reînvierea culturii naționale în Basarabia.

V.

Limba românească în şcoala basarabeană.

Infiinţarea seminarului din Chişinău. Limba românească în programul seminarului. Şcolile lancasteriene. Liceul regional şi şcolile ţinutale. Incercările de a întroduce limba maternă în şcoală după revoluţia dela 1905.

In momentul anexărei Basarabiei de către Rusia, în provincia noastră găsim începuturi serioase de şcoală românească. Cum am văzut mai sus, în afară de şcolile de pe lângă mănăstiri şi parohii, în afară de *„dascalii de învăţat copii“*, cum era copistul Alexandriei dela 1790 din Chişinău *„Ştefan dascălul din Putna“*, sunt indicaţi că în Chişinău a fost şi o şcoală *„domnească“*, o şcoală, care avea menirea să dea o pregătire mai serioasă copiilor boerilor şi negustorilor din Chişinău. In această şcoală probabil că se învăţa şi limba grecească, cum era obiceiul pe atunci şi cum vedem şi din autobiografia boerului basarabean Teodor Vârnav,

care pe la 1810—1811, petrecându-şi copilăria la Ataki, judeţul Soroca, urmează la o şcoală a unui „filozof" grec în Movilăul de peste Nistru, unde învaţă greceşte.

La 31 Ianuarie 1813 în Chişinău mulţumită intervenţiei mitropolitului Gavriil Banulescu-Bodoni se deschide prima şcoală sub dominaţia rusească şi anume seminarul teologic. Mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni, care cunoştea bine starea lucrurilor din Basarabia, în numărul obiectelor întroduce şi limba română. In raportul său către Sf. Sinod mitropolitul Basarabiei scrie: *„Din limbi să se înveţe în primul rând şi neapărat limba rusească, ca limba predominantă, cea naţională moldovenească cu scopul că cei ce o învaţă să poată propovădui cuvântul lui Dumnezeu şi buna morală, şi cea latină, fiindcă din ea se trage şi se poate îmbogăţi cea naţională"* [1].

Programul seminarului nu era încă bine elaborat, aşa că nu ne putem face o ideie clară despre felul cum se preda limba română. Ştim numai că în cele două clase, care s'au deschis la început, în prima clasă se învăţa citirea şi scrisul, iar în a doua gramatica [2].

Potrivit proectului de program al seminarului, alcătuit de către primul rector al lui P. Cuniţchi şi aprobat la 25 Ianuarie 1813 de către episcopul de Tighina Dimitrie Sulima, în clasa 1 şi a 2-a limba moldovenească se preda de 3 ori pe săptămână câte două ore dearândul; în afară de aceste ore profesorul era obligat să facă de două ori pe săptămână

1) Dosarul No. 224, anul 1812. Arhiva Consistorului din Chişinău, f. 28.

2) I. Пархомовичъ. Духовно-учебныя заведенія Кишиневской епархіи. Труды Бессар. церковно-археологическаго общества. Вып. IX, p. 61.

câte două ore exerciţii în aceiaşi limbă, adică în total în fiecare clasă era câte 10 ore săptămânale de limba românească [1]). Nu ştim, ce manuale se întrebuinţau la început de către elevii seminarului, putem însă presupune, că seminarul din Chişinău se folosea de aceleaşi cărţi de care se folosea şcoala lui Veniamin Costachi dela Socola, adică cărţi tipărite parte în Ardeal, parte în ţările româneşti. Ştim numai, că pentru limba latină şi grecească s'au adus cărţi cu traduceri şi explicaţii din Bucovina [2]).

Desigur, că profesorii seminarului se foloseau de limba românească şi la predarea celorlalte obiecte, întrucât elevii seminarului nu cunoşteau limba rusă, ceea ce se constată şi din faptul, că pentru limba latină, cum am văzut, şi cea grecească se procură cărţi din Bucovina, iar pentru limba rusească se tipăreşte în 1819 cunoscuta *„Scurtă gramatică cu tălmăcire în limba moldovenească pentru ucenicii seminariei Chişinăului şi ale altor şcoale din Basarabia“*. Prin urmare, chiar limba rusească se predă în româneşte în primii ani a funcţionării seminarului.

Ca profesor de limba română la început a fost preotul Ioan, a cărui nume de familie nu s'a păstrat, dar care probabil, că a fost un preot din cei ce au venit cu mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni din Moldova. Preotul Ioan predă limba moldovenească până la 1816, iar dela data aceasta la catedra de limba română se perindează o serie de profesori şi anume: Dimitrie Saviţchi (1816—1819), Iacov Hâncu, cunoscutul autor a crestomaţiei ro-

1) П. А. Лотоцкій. Исторія Кишиневской Духовной Семинаріи. Кишиневъ 1913, p 25.
2) Пархоменчъ. Op. cit., p. 62.

mâneşti, Andrei Timoşevschi (1820—1823)[1]), Glijinschi Avraam (1823—1826), igumenul Antonie (1826—1828)[2]), Mihail Dâdâţchi (1828—1845), Nicolae Danilevschi (1845—1847), Baltaga Teodor (1847—1860), Emilian Ghepeţchi (1860—1867)[3]). Deşi numele de familie a acestor profesori nu sunt româneşti, cei mai mulţi din ei, ca fii de preoţi din Basarabia şi ca absolvenţi ai seminarului teologic din Chişinău, cunoşteau limba românească, unii erau propabil chiar români de origină. Din ei doi, şi anume Ghepeţchi Emilian şi Baltaga Teodor au făcut Academia teologică la Chiev.

Despre spiritul, care domnia la început în seminarul din Chişinău, mărturisesc câteva documente care dovedesc, că limba românescă ocupă un loc foarte onorabil în programul acestei şcoli. In zilele onomastice ale mitropolitului Gavriil, profesorii şi elevii seminarului aduceau, cum era obişnuit şi la seminarul lui Veniamin Costachi dela Socola[4]), elogii arhipăstorului, citind versuri alcătuite ad hoc şi rostind cuvântări ocazionale. Era un fel de concurs, care arată şi succesele obţinute de şcoală. S'au păstrat două carnete cu asemenea poezii şi cuvântări, scrise în câteva limbi, unul din anul 1814 cu poezii şi cuvântări semnate de profesori[5]) şi altul din anul 1817 cu semnătura elevilor seminarului. Cele două cuvântări româneşti, care se gâsesc în aceste carnete sunt fără numele autorilor. Iată cum sună prima cuvântare:

---

1) П. А. Лотоцкій. Op. cit., p. 72.

2) П. А. Лотоцкій. Административный строй Кишиневской Духовной Семинаріи. Кишиневъ. 1913, p. 55.

3) *Ibidem*, p. 74.

4) *Şt. Ciobanu.* Din trecutul şcoalei româneşti. Şcoala Basarabiei. 1921. No. 4, pp. 183—190.

5) Isidor Gherbanovschi, ieromonahul Irinei, Ioan Rodostat.

„Cuvântul.

Inalt Preosfinţite stăpâne, premilostive părinte şi arhipăstorul nostru :

Iată Premilostivul Dumnezeu de al doilea ne învredniceşte pe noi să proslăvim aice milile lor în ziua aceasta, ziua la care el au ales pre tine, că asemenea cu purtătorul de lumină Gavriil să fii iubitei moştenirei sale vestitorul a judecăţăi lui. O zi blagoslovită ! O zi mult dorită ! Mii şi mii de mii s'au îndulcit cu a ta cerească vestire, mii şi mii de mii îşi aduc aminte de aceste bunătăţi, pre care au vărsat preste dânşii prin sfânta mâna ta, premilostivul Dumnezeu. Dar noi în ziua aceasta gustăm adevărată fericire, noi privim pre tine, mare Ierarh, pre tine, care întemeiazi şi pre noi, precum oareşcând întemeiai pre dânşii, pre piatra credinţei lui Hristos. Mai înaltă de cât aceasta fericire nu să află, pentru că ia să izvorăşte dela însuşi Iisus, pentru că ia să varsă spre viaţa ce vecinică. Deci însuşi el, învrednicindu-ne prin tine, premilostivule arhipăstor de milile cele nespuse să te păzească pre tine pentru binele nostru păn la cea mai adâncă veacuire trimiţindu-ţi totdeauna aceste bucurii, care sânt cei ce fac lucrului, cei ce sânt una u Dumnezeu" [1]*.*

A doua cuvântare este ceva mai maestrită, împodobită cu mai multe figuri retorice. Iată cum sună această cuvântare:

„Inalt preosfinţite stăpâne, premilostive părinte şi arhipăstorul nostru.

Plăcut iaste a-şi îndulci vederea ca cu câmpurile pestrite de tot felul de flori; cu bucurie iaste a prăvi la holdele cele împodobite cu spicuri de

---

1) Arhiva Seminarului teologic din Chişinău. Dosarul No. B. X 28 din 13 Iulie 1814.

aur; cu mângăere iaste pentru inimă a vedea vii aproape de coptul lor, pentru acei pe a cărora câmpuri cresc acum flori care au sămănat aceale câmpuri, care au răsădit acele vii: Doară nu deasemenea trebuie și inimă ta să simțească căutând spre noi, care cu mila și purtarea ta de grijă adăpându-ne, creșcem întru înțelepciunea, ca să aducem dulcea roadă spre mângăerea ta, pre îmbunătățitule arhipăstorule, spre mângăerea părinților noștri, spre folosul fraților noștri.

Să-se bucure sufletul tău, de pururea, iară mai vârtos să-se bucure întru aceasta zi, întru care noi fiii tăi proslăvim pre domnul cel ce te-au ales din mijlocul norodului, ca să răsădești, ca să îngrădești, ca să adăpi via Domnului Iisus.

Să trăești dară nedespărțindu-te de noi întru lungime de zile, sănătos și întreg, și noi atuncea ceale mai mari vom vedea, vom vedea cât iaste de bun Domnul, cel ce te-au trimes noao, vom vedea și noi și următorii noștri, cum că toate gândurile și dorințele tale au fost norocirea oamenilor întru Hristos Iisus" [1]*.*

Elevii seminarului teologic din cursul superior erau obligați să alcătuiască predici în limba românească și să le rostească în bisericele din Chișinău,—lucru care se făcea și la seminarul din Socola între anii 1812—1815 [2]. Asemenea „exerciții" erau necesare pentru viitorii preoți a parohiilor moldovenești. In arhiva seminarului din Chișinău s'a păstrat o predică; care poartă data 1823 [3]. Ea are următorul titlu:

1) Arhiva seminarului teologic din Chișinău. Dosarul No. B. X. 19 din anul 1817.

2) *Șt. Ciobanu.* Din trecutul școalei românești. Revista *„Școala Basarabiei"*. 1921. No. 4.

3) Dosarul No. B. X. 43.

„Cuvânt în ziua bunei vestiri. An 1823“.

La sfârşitul cuvântării (6 file in folio) găsim şi numele autorului:

„Sau alcătuit şi sau spus de ucenicul bogosloviei a seminariei Chişinăului Laurentie Cuniţchi“. Este absolventul seminarului teologic din anul 1823, care, cum vom vedea mai jos, fusese la Petersburg pentru a se pregăti pentru şcolile lancasteriene moldoveneşti şi care ulterior a fost profesor la o asemenea şcoală la Bălţi.

Predica lui L. Cuniţchi, probabil o teză la retorică, poartă pecetea cuvântărilor şcolare, *„cu acelaşi stil umflat, nesincer, cu aceleaşi podoabe de figuri poetice luate din lumea abstractă“* [1]), ca şi cuvântările dela seminarul din Socola, alcătuite după modelul cuvântărilor din şcolile polono-ucrainene, după retoricele scolastice dela sfârşitul veacului al XVIII-lea. Predica are ca motto „stihurile“ 47-48, cap. I din evanghelistul Luca şi se începe astfel:

„S'au împlinit vestirea ce au fost către tine prea blagoslovită fecioară! Au căutat Dumnezeu spre smerenia Ta! Tu te-ai învrednicit a fi Maica lui Hristos, Mântuitorului nostru! Fericind pre Fiul Tău, te fericesc şi pre Tine fiii omeneşti; lăudând numele lui, te laudă şi pre Tine cu cântări de bucurie; închinându-se lui, să închină şi să vor închina şi Ţie toate neamurile din veac în veac. Incă în zilele petrecerii Mântuitorului nostru pre pământ să auzi glasuri de lăudări pentru Tine: „fericit iaste pântecele care te-au purtat şi ţîţele care ai supt“, să auze atuncea, să aud şi acuma în biserica credincioşilor.

Şi această zi ce o prăznuim noi astăzi, iaste ziua Măriei tale. Acest hram, ce sau zidit spre

---

1) Şt. Ciobanu, Din trecutul şcoalei româneşti, pag 190.

cinstea preaslăvitei, bunei vestiri, iaste pomenirea lăudării numelui Tău, să mărească sufletul Tău, pre Domnul, că au căutat spre smerenia Ta, iar noi te mărim pre Tine, fericim smerenia Ta, prin care te-ai învrednicit a fi Maica Mântuitorului nostru"...

In genere cuvântarea lui L. Cunițchi, documentată cu citațiuni din sf. scriptură, se deosebește doar prin limbă ceva mai mlădioasă de cuvântările alcătuite de elevii dela seminarul din Socola.

La 1816 în urma cererii boerilor basarabeni pe lângă seminarul din Chișinău se deschide „pensionatul nobilimei", care avea ca scop a pregăti *„pentru regiune oameni capabili și folositori și funcționari, cunoscători fundamentali a limbilor rusești și românești"* [1]). Cu toate că copiii oamenilor laici aveau acces liber în seminar, „pensionatul" a fost prima școală laică în Basarabia, un fel de liceu, subordonat autorităților bisericești, care se deosebea de seminar prin faptul, că în programul lui se dădea mai multă atenție obiectelor umanitare, decât celor religioase. In „pensionatul nobilimei" erau și burse pentru copiii nobililor săraci.

A fost închis la 1831 din cauza neînțelegerilor între autoritățile civile și cele bisericești. Programul limbei românești în această școală nu s'a păstrat, însă dat fiind că chiar scopul acestei școli a fost să dea buni cunoscători și a limbei moldovenești, ne indică că limba românească ocupa și în pensionatul nobilimei primul loc. Limba română

1) И Н. Халиппа. Очеркъ исторіи народнаго образованія въ Бессарабіи въ первой половинѣ XIX вѣка. Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссіи, т. II, p. 123.

la pensionat se preda de profesorii de acelaşi obiect de la seminar.

Am văzut, că gramatica dela 1819 a fost scrisă „pentru ucenicii seminariei Chişinăului şi ale altor şcoale din Basarabia", adică în afară de seminar pe la 1819 mai erau şi alte şcoli în Basarabia. Nu se cunoaşte numărul acestor şcoli, dar se ştie, că conform regulamentului şcoalelor „duhovniceşti" dela 1809 – 14, în oraşele judeţene se puteau înfiinţa şcoli „spirituale" ţinutale şi parohiale, care depindeau de seminar din capitala guvernământului. Primele şcoli după programul lor constitueau cursul inferior al seminarului, care încă nu era despărţit de seminar, aşa cum s'a făcut mai pe urmă. Prin urmare, programul şcolilor ţinutale din Basarabia era acelaşi, ca şi în primele două clase a seminarului, adică în acest program întra şi limba românească. Pe la 1819 găsim asemenea şcoli la Hotin şi Cetatea-Albă [1]), iar ceva mai târziu (1822 1826) se deschid şcoli parohiale civile în Chişinău, Bălţi şi Tighina [2]).

In afară de aceste şcoli, în Basarabia după 1820 se înfiinţează o serie de şcoli după sistemul pedagogului englez Iosif Lancaster, *„şcoli pentru învăţătură reciprocă"*, în care se preda şi limba moldovenească. In urma vizitei Basarabiei de către împăratul Alexandru I, în 1818, comisarul plenipotenţiar al Guvernului în Basarabia generalul Bahmetiev face o adresă mitropolitului Gavriil Banulescu-Bodoni la 17 Martie 1820, în care între altele scrie: *„că în afară de dispoziţiunile prealabile, ce se fac în capitală pentru pregătirea materialului didactic complect în limba moldovenească, este ne-*

1) Ibidem, p. 128.
2) Ibidem, p. 129

cesar ca după avizul și sfatul Inalt Preaosfinției voastre a alege un funcționar de nedejde, care știe limba moldovenească și rusească, și pe lângă el doi tineri, care cunosc în afară de limba moldovenească puțin și cea rusească pentru a-i trimite la St-Petersburg, unde ei vor căpăta cunoștințe în metoda lui Lancaster și se vor ocupa cu corectura tablelor pentru lecții moldovenești, care vor fi tipărite cu litere slavone" [1]). Mitropolitul Gavriil a recomandat trei „studenți" ai seminarului, și anume pe Iacov Hâncu, și ca ajutori pe Laurenție Cunițchi și Teodor Bobeică, care au terminat cursurile dela Petersburg, primul din ei căpătând chiar titlul de *„magistru al metodei de învățătură reciprocă"*. Pentru pregătirea materialului didactic și a cărților necesare în moldovenește a fost însărcinat la 1820 Ștefan Mărgellă [2]), atunci funcționar la ministerul de externe la Petersburg, autorul gramaticei dela 1827. Se vede că guvernul rus de atunci se ocupa foarte mult de chestiunile școalei basarabene și în special a limbei moldovenești în această școală, întrucât pe lângă că ceva mai târziu la 1827 tipărește pe socoteală ministerului instrucției publice gramatica lui Mărgellă, cere din Basarabia prin comisarul guvernului o gramatică, un vocabular și un abecedar moldovenește, pentru a înlesni lucrul traducătorilor [3]).

In Iulie 1820 contele Capodistria scrie mitropolitului Gavriil, cum că *„cărțile și tablele în limba moldovenească, care se întrebuințează în școalele de învățătură reciprocă, sunt deja traduse"* [4]), ru-

1) Ibidem, p. 139.
2) Ibidem, p. 140.
3) Ibidem, p. 141.
4) Ibidem, p. 142.

gându-l totodată să verifice, dacă ele sunt traduse exact.

Pe la sfârşitul anului 1822 materialul didactic pentru şcoalele lancasteriene a fost tipărit, şi arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului Dimitrie Sulima se adresează către eparhie cu următoarea circulară în limba rusă şi moldovenească [1]).

„Smeritul Dimitrie Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului.

Tuturor iubiţilor întru Hristos, celor ce sânt în păstoria noastră duhovniceştilor fii dar şi milă vă cerem dela Domnul Dumnezeu şi Mântuitorul nostru Iisus Hristos, iar dela smerenia noastră arhierească blagoslovenie vă trimetem.

Preabinecredinciosul şi preamilostivul Monarhul nostru, carele cu neadormită priveghiare se îngrijeşte pentru binele Bessarabiei, dorind ca copiii părinţilor celor săraci, atât a înşişi moldovenilor, cât şi a Rosienilor, şi a altor locuitori de aicea, din însăşi copilărie să poată a cunoaşte pre Răscumpăratul şi Dumnezeul său pre Domnul nostru Iisus Hristos şi a împlini sfintele porunci, a lui, aşază în Chişinău şi Benderiu şi pre la alte târguri aceiaşi oblastie, şcoli, întemeindu-le prea sfânta învăţătură a lui Iisus Hristos Dumnezeu. La aceste şcoli copiii se vor învăţa fără de nici o plată pentru învăţătură, şi fără de nici o cheltueală pentru cărţi, pentru hârtie şi pentru alte trebuinţi. Toate pentru dânşii se vor da dela îndurările Monarhului, şi părinţii în toată vremea când vor voi, pot să-şi ea copiii săi dela aceste şcoli pentru ca să-i întrebuinţeze după a lor voie. Şcoalele acestea aşa sânt alcătuite, că copiii foarte lesne, foarte în grabă, cu

1) Ibidem, p. 148—150. Dat fiind importanţă acestei circulări o retipărim.

bună voie și cu bucurie se vor învăța a ceti, a scrie și a învăța în limba Moldovenească și cea a Rossienească, cine după cum va voi. Invățători la iale vor fi drepți moldoveni, carii sănt crescuți la Seminarie de aicea, unde au învățat și limba Rossienească. Purtarea de grijă pentru școalele aceste Impărăteasca sa mărire pune drept asupra de plină împuternicitului Namestnic a oblastiei Bessarabiei și asupra mea, pentru ca cei ce se învață la iale, mai bine și mai cu nădejde să sporească întru învățătură.

Grăbindu-mă a vesti vouă, iubiților fii păstoriei Mele, această nouă milă a Monarhului către noi, eu sânt încredințat, că voi cu evlavie și cu bucurie veți primi-o și dând laudă lui Dumnezeu, întru inimile voastre, veți trimite cu bună voie pre copiii voștri la aceste școli a învățăturii cei fără de plată : însă fiind ca ei la școalele acestea se vor învăța în ceasurile însemnate și după aceea se vor întoarce acasă, ca să mâie: drept aceia voi ca niște iubitori de fii părinți, ce aveți purtare de grijă pentru folosul copiilor voștri, siliți-vă ca ei acasă să nu piarză vremea în zadar, ci îi îndemnați de a se grăbi către însemnatele ceasuri la școale pentru învățătură și voi îi veți întrebuința pre dânșii la trebile caselor voastre.

Trimiteți, zic, trimiteți cu bună voie copiii voștri la aceste școli și vă sâliți ca ei cu sârguință să umble la iale, ei nu vor învăța acolo oarecare basme, ci sfântul cuvânt al lui Dumnezeu.

Părinților ! Ce bucurie veți avea voi, când veți auzi că din gura pruncilor voștri să săvârșește lauda lui Dumnezeu, în vreme când ei vor citi înainte Dumnezeescul cuvânt , ce bucurie veți avea voi, când veți vedea că copiii voștri singuri vor fi în stare de a face în scris trebuincioasele socotele și însemnări la gospo-

dăria voastră, când veţi vedea că învăţătura aceasta îi va povăţui pre ei a face rugăciuni, cereri, făgăduinţi, mulţămiri pentru toţi oamenii, pentru voi părinţi şi rudele voastre, pentru împăratul şi pentru toţi carii sânt în deregătorii, şi cu aceasta nu numai îi va duce pre ei la viaţă lină şi cu odihnă întru toată creştinătatea şi curăţia, ci şi la fericirea cea vecinică în ceriuri".

Cum vedem aceste şcoli aveau ca scop a „învăţa a ceti, a scrie şi a număra în limba Moldovenească şi în cea Rossienească cine după cum va voi". Dacă luăm în seamă raportul contelui Cociubei dela începutul anului 1823 către Alexandru I, în care se cere să se înfiinţeze pe lângă şcoalele lancasteriene câte o secţie „pentru învăţarea cărţii ruseşti pentru copiii ruşilor săraci ce trăesc în Basarabia şi pentru însuşi Moldovenii, precum şi pentru coloniştii bulgari şi alţi străini, cari vor dori să înveţe limba noastră", vedem că aceste şcoli, un fel de şcoli primare, erau şcoli româneşti şi chiar la latitudinea bulgarilor şi a altor „străini" din Basarabia se lasă libertatea de a alege limba, în care doresc a învăţa.

Prima şcoală lancasteriană s'a deschis la Chişinău la 7 Februarie 1824, care a fost condusă de magistrul Hâncu; ceva mai târziu s'a deschis şcoală dela Bălţi, Ismail, Bender şi Hotin.

In şcoalele ţinutale, care aveau trei clase gimnaziale şi care s'au deschis pe la 1828, dintâi la Chişinău (18 Mai 1829), iar mai pe urmă la Cetatea Albă, Bender, Bălţi, Ismail şi Hotin, se preda limba română ca obiect de predare. Nu cunoaştem în ce măsură se preda limba românească în aceste şcoli; ştim numai din adresa Directoratului şcoalelor din Basarabia din 11 Ianuarie 1830 că profesorul de limba română dela şcoala ţinutală din

Bălţi Gavriil Bilevici, bucovinean de origină, a fost găsit de către director „foarte capabil", şi cu consimţimântul lui transferat la şcoala ţinutală din Chişinău, al cărei consiliu profesoral a fost rugat a-i repartiza ore pentru limba română [1]).

La 1833 în Chişinău se deschide liceul regional, actualul liceu No. 1, în care se introduce şi limba română. La început limba română se preda în mod obligatoriu pentru toţi elevii, iar ceva mai târziu elevii aveau dreptul a alege una din cele două limbi, cea germană sau cea românească, şi întrucât pentru a căpăta dreptul de a fi primit la universitate se cerea limba germană, mulţi din elevi erau nevoiţi să renunţe la limba română.

Pe la 1860 şi ceva limba română se preda paralel cu limba grecească [2]). Au fost încercări de a introduce în programul liceului şi un curs de „drept moldovenesc", legile lui Donici şi Armenopulo. Adunarea nobilimei din Basarabia cere încuviinţarea guvernului de a introduce acest obiect, ceia ce s'a aprobat, însă profesorul de drept Popov, declarând, că el nu cunoaşte aceste legi, chestiunea introducerei acestui curs a rămas deschisă. E de notat, că guvernul rus avea o deosebită grijă pentru Basarabia, că la 1848 de către ministerul afacerilor străine se deschide la universitatea din Petersburg o catedră de limba română care a funcţionat până la 27 August 1858. Catedra aceasta avea ca scop pregătirea funcţionarilor pentru instanţele judecătoreşti superioare, care aveau aface cu multe documente scrise în limba moldovenească [3]).

1) Dosarul dela 1820—1830 al şcoalei medii No. 1 din Chişinău.

2) **Н. В. Лашковъ. Кишиневская областная нынѣ первая гимназія. Кишиневъ 1908, p. 22.**

3) Ibidem, p. 34.

La 9 Februarie 1866 consiliul de stat al guvernului rus a luat hotărîrea de a suspenda predarea limbei române în liceul regional din Chişinău pe motivul că elevii *„cunosc această limbă în mod practic, iar predarea ei alte scopuri nu urmărea“* [1]).

La liceul regional din Chişinău au predat limba română următorii profesori: absolventul şcoalei normale superioare din Cernăuţi Gavriil Bilevici 1835—1847, care era şi profesor la şcoala medie ţinutală din Chişinău, fiul lui Gheorghe Bilevici (1847—1852) şi Ioan Doncev, autorul manualelor româneşti din Basarabia (1863—1867). [2]).

Sunt foarte interesante datele în ce priveşte predarea limbei române în Basarabia a profesorului Ioan Doncev. In „precuvântarea“ cărţii lui „Cursul primitiv de limba română“ [3]), cum am văzut, el spune că limba românească, în afară de liceu se mai predă în şcoalele medii ţinutale *„No. 1 și No. 2 din Chișinău, în cele din Orhei, Bălți, Soroca, Hotin, în seminarul din Chișinău, în mai multe școli sătești și aproape pe lângă fiecare parohie din Basarabia“* [4]). Intr'un articol, tipărit în „Buletinul regiunei Basarabiei“ No. 30 din 1865 (*„Câteva cuvinte despre mersul predărei limbei românești în liceul regional din Chișinău“*) I. Doncev cu prilejul suspendărei limbei româneşti în liceu scrie, că la 1812 administraţia întâmpină foarte multe greutăţi din cauză, că nu cunoştea limba română. Având aceasta în vedere, guvernul rus introduce limba românească în seminar, unde se predă, până în

1) Ibidem, p. 85.
2) Ibidem, p. 25.
3) *Ioan Doncev.* Cursul primitiv de limba română. Chişinău, 1865.
4) Ibidem, p. I.

prezent după cărţile bisericeşti şi biblice slavo-româneşti (adică cu litere chirilice) fără mare folos pentru cerinţele locale. Pe urmă se întroduce în şcoalele medii şi în liceu. Intre anii 1840—1850 în liceu se preda limba română câte 21 ore pe săptămână în mod obligatoriu pentru toţi elevii.

Cu toate că lipseau manualele necesare, predarea mergea bine, ceiace se constată din faptul, că absolvenţii liceului cunosc bine limba română. La 1863 limba română a fost declarată neobligatorie, ca şi limba grecească, ceiace a avut ca efect micşorarea numărului elevilor, care fiind supraîncărcaţi cu alte obiecte neglijeau limba română. Predarea acestui obiect întâmpina multe greutăţi şi din partea manualelor, care lipseau, şi elevii învăţau după crestomaţia lui Hâncu şi scoteau note. In urma propunerii curatorului circumscripţiei şcolare dela Odesa Doncev compune manuale, care însă au fost admise numai ca „supliment" la cartea lui Hâncu [1]). Cu sârguinţa nobililor basarabeni şi în special a epitropului liceului, a boerului T. I. Cazimir pentru biblioteca fundamentală s'au cumpărat circa una sută de cărţi româneşti cu caracter istoric, literar şi didactic. Cu aplicarea noului regulament şcolar dela 1864 limba română este scoasă din liceu, dar mulţumită intervenţiei nobilimei la 1865 se întroduce din nou.

Insă din 14 ore de limba română, 8 se făceau după masă; acest fapt a adus la rezultate nu tocmai bune: din 70 de elevi ce s'au înscris abea frecventau 17. Consiliul profesoral s'a adresat adunării nobilimei cu rugămintea de-a interveni pentru schimbarea orarului; nobilimea roagă autorităţile şcolare să se permită ca limba română să-se

1) Desigur pe motivul, că manualele lui Doncev au fost tipărite cu caractere româneşti.

facă dimineaţa, iar profesorul, dacă nu poate fi plătit de către stat să-se permită ca nobilimea să-i plătească din fondurile ei. Dar guvernul n'a satisfăcut această cerere. Aşa a fost scoasă limba română din liceul regional din Chişinău.

In curând catedra de limba română se suspendă şi la seminarul teologic: în urma aplicării regulamentului nou al seminariilor dela 1867 această catedră nu mai figurează la seminar. Cu încetul se scoate limba română şi din celelalte şcoli din Basarabia.

Din articolul lui I. Doncev vedem, că boerimea basarabeană ţinea foarte mult la limba română, că ea era considerată, ca apărătoare a acestei limbi. Dosarul No. 477 a fostei cancelarii a guvernatorului Basarabiei din 28 Septembrie 1841 [1]) ne-a păstrat o corespondenţă întreagă asupra chestiunei predării limbei române şi a atitudinei boerimei faţă de ea. La 25 Sept. 1841 mareşalul nobilimei basarabene I. Sturdza face un raport către general-guvernatorul Basarabiei Feodorov, în care aduce la cunoştinţă, că adunarea nobilimei dela 1 Martie 1841 a încheiat un proces verbal al cărei aliniat al cinçilea sună astfel: *„Incă la 1819 (?) guvernul care are grijă pentru binele supuşilor ruşi de diferite neamuri, a deschis în oblastie trei şcoli primare după metoda lui Lancaster pentru învăţătura reciprocă acomodată la limba moldovenească. Dar de atunci şi până la deschiderea şcolilor medii ţinutale şi a liceului regional din Chişinău a trecut aproximativ zece ani, aşa că tineretul local din toate păturile, care creştea în acest interval, a fost lipsit de mijloace pentru a învăţa fundamental limba rusă şi pentru a se perfecţiona în limba ma-*

1) Н. Н. Халиппа. Op. cit., p.p. 172 - 176.

ternă literară. Dela 1832 s'au deschis școalele de categoria I și II-a, dar școalele ținutale sunt lipsite de profesori de limba moldovenească, de cărți și material didactic pentru acest obiect. Copiii nobilimei basarabene, întrând în liceu, cu toate că în el se predă și limba moldovenească nu se pot încă folosi de ea, 1) fiindcă în școlile primare învățătura nu duce dela cunoscut la necunoscut, așa că ei și n limba rusă și în cea maternă ies slabi, nepregătiți pentru cursul liceal; 2) din cauza lipsei comtîlecte de cărți și manuale didactice în limba mapernă. Cunoscând din experiență acest inconvenient, tagma dvorenilor prin mareșalul ei a întrat deja în corespondență cu această chestiune importantă la D-l Curator al circumscripției școlare dela Odesa. Este util a reînoi acuma cererea și a ruga: A) de a numi profesori de nădejde de limba moldovenească la fiecare școală medie ținutală; B) de a procura din Moldova și Muntenia cantități necesare de cărți didactice după un catalog al edițiilor, văzut prealabil, și înfine—C) dacă autoritățile școlare vor întâmpina greutăți în fixarea sumelor pentru întreținerea învățătorilor și cumpărarea cărților, atunci tagma dvorenilor va lua întreținerea învățătorilor și cumpărarea cărților pe socoteala sumelor obștești, care se vor strânge în fiecare an dela proprietari, în așa fel ca pentru întreținerea numărului învățătorilor în plus pe județe să fie permis a face 10 % reținere pentru instituțiile în deobște folositoare regiunei.

Pentru satisfacerea acestei cereri nobilimea m'a însărcinat pe mine pentru a interveni la Excelența V-ră; ea însăși a ales deputați, care sunt obligați, în caz dacă vor fi chemați de guvern să se ducă unde va trebui pentru a da lămuriri despre toate nevoile dvorenilor.

Din partea mea găsind dorința dvorenilor în totul îndreptățită, îmi iau cinstea prin drepturile pe care le am a ruga Excelența Voastră a primi cererea și a aproba modalitățile pentru ca tineretul local să învețe limba moldovenească, și în conformitate cu adresa Excelenții Voastre No. 4274 adaog, că în chestia aceasta a fost corespondență cu d-l Curator al circumscripției școlare dela Odesa, care în avizul său trimis predecesorului meu din 13 Decembrie 1839 No. 2166 a comunicat, că el pentru predarea limbei moldovenești în școlile medii ținutale și lancasteriene va întra cu raportul său, dacă nobilimea basarabeană va consimți de a găsi pentru aceasta mijloace".

General guvernatorul Basarabiei Feodorov a cerut avizul directorului şcoalelor din Basarabia, care în raportul său găseşte, „*că întrucât în toate școalele regionale de aici în genere toate științele se predau în limba rusească precum și termenul de șaptė ani* (1835—1842) *pentru a primi cereri în limba moldovenească degrabă va expira din care cauză se dă o deosebită atenție predării limbei rusești; dar dacă guvernul ar binevoi să satisfacă cererèa nobililor de aici, predarea limbei moldovenești ar putea fi de folos numai în școlile din Bălți și Hotin și dacă se va deschide școală și în Soroca, fiindcă ea este întrodusă deja în liceul regional și în școala medie ținutală din Chișinău*". In acelaşi sens a hotărît să se satisfacă cererea dvorenilor şi consiliul regional din Basarabia şi anume: „*deocamdată a admite predarea în școalele ținutale din Hotin și Bălți numai a limbei moldovenești ca celei mai trebuincioase tineretului moldovenesc de aici, iar mai pe urmă dacă vor găsi de cuviință autoritățile școlare, se va întroduce în toate*

școalele ținutale a regiunei predarea și a altor limbi străine".

Ministerul de instrucție publică a aprobat părerea consiliului regional din Basarabia. Cum vedem, cererea dvorenilor din Basarabia n'a fost satisfăcută decât numai în parte; autoritățile locale au căutat să deplaseze chestiunea vorbind și de predarea altor limbi străine, pentru întroducerea cărora nu vorbește nimic mareșalul nobilimei.

Nu știm exact, când s'au suprimat catedrele de limba românească în școlile medii ținutale (în liceu la 1866, în seminar la 1867). Se pare că limba românească a fost scoasă din aceste școli ceva mai târziu și anume pe la anul 1880. Ceva mai mult timp se menține cântarea bisericească moldovenească în seminar, dar aceasta se făcea în mod neoficial și pe socoteala sumelor eparhiale.

Prin urmare, dela 1867 încoace învățământul din Basarabia se rusifică complect; și dacă se mai găsea câte un român care citea românește, se datorește tradiției, care trecea din generație în generație, și faptului că câte un cântăreț sau preot bătrân, trecut prin seminarul vechiu, învăța pe unii din copiii țăranilor să citească cărțile vechi bisericești scrise în românește cu literă chirilică.

Revoluția rusească dela 1905 între alte probleme a pus și problema limbei materne în școală. Zemstvele basarabene, congresul eparhial al preoților, congresul învățătorilor, care s'a ținut în Finlanda, unde au luat parte și câțiva învățători basarabeni în frunte cu Mihail Vântu, au început să ceară întroducerea limbei moldovenești în școală. E foarte caracteristic că însăși elevii cereau întroducerea limbei românești în școală. Așa, elevii seminarului din Chișinău în ziua de 20 Noembrie 1906 au declarat grevă și între cele 27 puncte din

petiţia lor găsim şi cererea (p. 7) de a întroduce în mod obligatoriu în programul claselor teologice predarea limbei moldoveneşti şi în mod neobligatoriu a limbei bulgăreşti [1]).

Sinodul rusesc în urma cererii preoţilor şi a intervenţiei arhiepiscopului de Chişinău Vladimir la 31 Octombrie 1906 cu No. 12.066, cum scrie revista *„Luminătorul“* [2]) *„ a poruncit : ne aflând temeiu a desfiinţa catedra de limba evreească în seminarul din Chişinău, de altă parte având în vedere trebuinţele locuitorilor moldoveni aflători în Basarabia într'un număr însemnat (83%₀ sic!), Preasfântul Sinod, unindu-se cu incheerea comitetului de învăţătură, hotărăşte: a lăsa la voia Preosfinţiei voastre a întroduce în clasele 5 şi 6 din seminarul din Chişinău predarea şi învăţarea limbei moldoveneşti, ca obiect neobligat, cu mijloacele eparhiale de pe loc, numai ca să-se facă predarea limbei moldoveneşti în vremea slobodă de uroace (lecţii) neîmpedecând la învăţarea obiectelor obligate din cursul seminarial şi ca sporirile elevilor în limba moldovenească să nu se ieie în samă la trecerea lor dintr'o clasă în alta şi la învrednicirea de loc în rând, după şfârşirea cursului“.*

Ceva mai târziu preoţimea basarabeană cere, ca în seminar să se întroducă cântarea moldovenească şi Sinodul rusesc la 14 Decembrie 1907 a hotărît, că *„luând în samă trebuinţele locuitorilor moldoveni, foarte mulţi la număr în eparhia Chişinăului, Preasfântul Sinod, potrivit încheierei Comitetului de învăţătură, rândueşte: a vă da P. V. dreptul de a pune în clasele 5 şi 6 ale semi-*

1) И. М. Пархомовичъ. Op. cit., p. 132.

2) „Luminătorul“, 1908, No. 1, p. 71. Documentul se tipăreşte în traducerea „Luminătorului“ de atunci.

narului duhovnicesc din Chișinău, cu mijloacele eparhiale de loc, — învățarea cântării bisericești moldovenești, pentru acei care binevoesc, cu aceiași rânduealǎ, după care se învață limba moldovenească în seminariu"[1]).

La catedra de limba română a fost numit la seminar I. Rădulescu, traducătorul „Demonului" lui Lermontov, român din vechiul regat, care a făcut Academia teologică la Chiev, iar în şcoala eparhială de fete unde deasemenea a fost întrodusă limba română după 1905, a predat până la 1917 Gr. Constantinescu tot din regat şi el şi cu aceleaşi studii. Dar, cum vedem, predarea limbei româneşti aşa cum a fost aprobată de către Sinod, nu putea să aducă foloase mari. Autorităţile bisericeşti puneau piedici la fiecare pas, până când profesorul de limba română I. Rădulescu a fost transferat la altă catedră din oficiu, mi-se pare că pe la 1911, la seminarul din Camenița din guvernământul Podoliei.

In celelalte şcoli din Basarabia limba română n'a fost întrodusă deloc după revoluţia dela 1905. La 1910 când s'a ridicat chestiunea limbei materne în şcoală în parlamentul rusesc s'au găsit basarabeni, care susţineau că în Basarabia nu este nevoie de limba maternă în şcoală, cu toate că un deputat basarabean de origine rus a avut curajul să ceară întroducerea limbei moldoveneşti în şcoala primară. Societatea studenţilor moldoveni din Chiev „*Deșteptarea*" a protestat printr'o telegramă trimisă deputatului georgean Ciheidze, care apăra în parlamentul rus şcoalele minorităţilor[2]). Tot în anul

1, *Ibidem*, p. 71.

2) Din această societate făceau parte: D. Ciugureanu, S. Murafa, Şt Berechet, Şt. Ciobanu, A. Mateevici, Mariaşev, etc., iar mai pe urmă Cazacliu, Bogos, Dumitraşcu, Dumbravă, Bocancea şi alţii din generaţia mai tânără.

1910 şi următorii au apărut o serie de articole în chestia necesităţii introducerii limbei moldoveneşti în şcoală, din care remarcăm articolele din No. 208—210 (1912) a ziarului rusesc *„Viaţa Basarabiei“*, semnate de Silvan [1]). Adunarea zemstvei guberniale, care în nenumărate rânduri discută chestiunea introducerii limbei moldoveneşti în şcoală, ridică chestiunea din nou prin d. P. Gore şi alţii la 1912 dar nu reuşeşte.

Insfârşit la 1917 congresul învăţătorilor moldoveni la 25—28 Maiu 1917 susţinut mai pe urmă de diferite congrese şi de zemstve, în urma raportului autorului acestei lucrări, a scos următoarele hotărâri, care au fost introduse în viaţă în toamna anului 1917 [2]):

„1. Dela 1 Septembrie 1917 şcolile din satele moldoveneşti, sau în majoritate moldoveneşti se vor preface în şcoli moldoveneşti.

2. Limba rusească se va învăţa în aceste şcoli ca obiect de învăţământ îndatoritor, începând dela anul al treilea, câte şease ceasuri pe săptămână.

3. In şcolile cu două clase (şease ani) limba rusească se va învăţa tot dela al treilea an câte şease ceasuri pe săptămână.

4. Să se deschidă şcoli moldoveneşti şi la oraşe.

5. Programele şcolare să fie în conformitate cu programele ruseşti.

6. In Chişinău şi în ţinuturile unde moldovenii sunt în majoritate, să se deschidă încă la 1 Septembrie 1917 câte un gimnaziu (liceu) de băeţi şi câte unul de fete.

7. Programele gimnaziilor să fie potrivite cu cele ale gimnaziilor ruseşti, dar limba rusească şi

---

1) Pseudonimul lui Şt. Ciobanu.
2) Revista „Şcoala moldovenească“, anul I No. 2—4 p. 66.

istoria şi literatura rusească să se predea după un program pe care-l va lucra o comisie anume.

8. La universitatea din Odesa şi la cea din Chiev să se deschidă câte o catedră de limba, literatura şi istoria moldovenească, până când se va înfiinţa o universitate la Chişinău".

Tot în urma referatului aceleiaşi persoane la acest congres a fost hotărîtă întroducerea alfabetului latin în cărţile moldoveneşti din Basarabia, cu toate că congresul a întâmpinat şi o mică opoziţie din partea unor persoane cu interese străine neamului.

Cu ajutorul Zemstvei guberniale, comisiunea şcolară moldovenească de pe lângă această Zemstvă, a cărei preşedinte a fost d. P. Gore, iar mai pe urmă d. V. Herţa a reuşit în mare parte să înfăptuiască aceste deziderate, a organizat cursuri de limba română pentru invăţători la care au luat parte aproximativ 800 de învăţători, şi în toamna acestui an, cu toate că vremurile erau tulburi şi bolşevismul se întindea şi asupra Basarabiei, au început să funcţioneze mai multe şcoli în limba românească, fapt care a înlesnit foarte mult naţionalizarea şcoalei româneşti din Basarabia.

Din aceste date reese, că populaţia basarabeană întotdeauna a avut un interes viu faţă de limba română în Basarabia, că ea a apărat'o cât a fost posibil în împrejurările vieţii sociale ruseşti şi când au venit vremuri mai prielnice, şi-a afirmat voinţa de a avea şcoli în limba maternă.

Vom încheia aceste date cu câteva cuvinte despre limba română în şcolile superioare ruseşti. Am văzut, că între anii 1848—1858, înfiinţată de către ministerul afacerilor străine rusesc pe lângă universitatea din Petersburg, funcţionează o catedră de limba română cu scopul de a pregăti funcţio-

nari pentru instanţele superioare judecătoreşti. Ca profesor la această catedră a fost numit Iacob Hâncu, despre care am vorbit mai sus.

Dela 1894 şi până la 1905 a predat limba română la universitatea din Petersburg şi la institutul de limbi orientale P. A. Sârcu, cunoscutul slavist, un fiu de ţăran din comuna Străşeni. Ceva mai târziu în mod neobligatoriu ţine cursuri de limba română la aceiaşi universitate profesorul A. I. Iaţimirschi, care a scris o serie de lucrări în domeniul raporturilor culturale între Ruşi şi Români.

La universitatea din Odesa la 1917 în calitate de profesor de limba română îl vedem pe valorosul profesor dela universitatea din Cernăuţi I. Nistor.

VI.

Teatrul românesc în Basarabia.

Primele reprezentaţii româneşti la Chişinău. Reprezentaţiile lui Teodorini. Trupa lui Nicolae Luchian şi repertoriul ei. Costache Bălănescu în Chişinău. Gr. Manolescu şi Aristiţa Romanescu. Turneurile lui P. Alexandrescu şi Bobescu. Trupele de amatori din Basarabia.

Prima jumătate a veacului al XIX-lea nu ne-a păstrat nici o indicaţie despre vre-o încercare de a organiza în Basarabia reprezentaţii teatrale în limba românească. Posibil că asemenea încercări nici n'au avut loc, dat fiind faptul că chiar Ruşii n'aveau teatru în Chişinău. Din când în când rătăcia, venind dela Odesa câte o trupă ambulantă rusească, de teatru sau de circ, care tulbura liniştea vieţii patriarhale de sat din Chişinău. Aşa, de exemplu, la anul 1841 a vizitat Chişinăul o trupă de operetă germană a unui oarecare Frisch, care supune piesele cenzurei autorităţilor[1]. In schimb

1) Arhivele statului din Chişinău. Cancelaria guvernatorului Basarabiei. Dosarul No. 784.

nici o petrecere, nici o nuntă în Basarabia nu se făcea fără lăutarii tradiționali, care erau singura distracție a vechei boerimi moldovenești din Basarabia. Tradiția ne-a păstrat numele vestitului lăutar Lemiș dela Bălți, care era purtat dela un capăt al Basarabiei la altul pe la nunțile și petrecerile boerești. Vioara și vocea lui fermeca lumea, o făcea să plângă și să râdă. Se spune că acest Lemiș a fost ovrei, amorezat de cântecele și doinele românești, de „Steluța“ lui V. Alexandri, cărora le dădea o interpretare care stârnea admirația tuturor și trezea în sufletul românilor basarabeni doruri nu tocmai plăcute guvernului rus Se știe că pe la 1870 și ceva guvernul rus s'a hotărât să ia măsuri împotriva acestui lăutar periculos și l-a expulzat din Basarabia.

Bătrânul naționalist basarabean A. I. Botezat, născut pe la 1845, povestește că pe la Chișinău a fost cu trupa sa vestitul Matei Millo, fapt care se confirmă și de alții.

Cu toate că nu s'a păstrat nici un document în această privință, această știre pare a fi adevărată, întrucât boerimea basarabeană pela 1850 încă păstra legăturile de rudenie cu cea de peste Prut, unii din boeri aveau moșii și de o parte și de alta a Prutului, și nu puteau să nu-l cunoască pe M. Millo și să nu-l invite și prin Basarabia, cum invitau mai târziu alte. trupe. Prima știre despre reprezentații teatrale românești în Basarabia ne-o dă Ioan Doncev, cunoscutul autor al cărților didactice românești din Basarabia. In precuvântarea cărții de citire, care a apărut la 1865, I. Doncev între altele spune:

„După câteva reprezentații românești (cu scopuri de binefacere) pe scena teatrului din Chișinău, executate cu mare succes dintâi de către elevii li-

ceului din Chișinău, pe urmă de către unii amatori din persoane din cercul local înalt și însfârșit de către trupa de artiști moldoveni din Iași, care a venit pentru un timp oarecare sub conducerea d-lui Teodorini [1]*), basarabenii s'au convins că și în limba românească se găsește mult propriu național și atrăgător interesant"* [2]*).*

Din această notiță reesă, că înainte de 1865 pe scena teatrului din Chişinău s'au jucat piese româneşti dintâi de către elevii liceului, mai pe urmă de către amatori. Reprezentaţii şcolare româneşti probabil că au fost cu mult înaintea anului 1865, întrucât în şcolile medii ţinutale precum şi în liceul regional din Chişinău se preda limba română.

Aceste încercări de a organiza reprezentaţii în limba românească de către basarabeni probabil că au avut imbold în vre-o trupă românească, venită la Chişinău înaintea trupei lui Teodorini.

Au contribuit la organizaţia reprezentaţiilor româneşti şi unii din basarabeni trecuţi peste Prut, unde au învăţat arta teatrală. „Smeritul scriitor şi singur socinitor" (autor, alcătuitor) Gheorghe Păun, un poet basarabean necunoscut [3]), în tinereţă a fost artist, jucând într'o trupă de dincolo de Prut şi întorcându-se în Basarabia pe la 1860. Petre S. Alexandrescu, artistul teatrului naţional din Iaşi, basarabean şi el, dela 1868 şi până la 1912 a jucat nu odată în Basarabia, organizând, cum vom vedea mai jos, reprezentaţii şi din basarabeni, cum făcea şi fostul artist al teatrului naţional diu Bucureşti Gh. Madan.

1) Desigur că e vorba de cunoscutul artist Th. Teodorini.

2) *I Doncev.* Cursul primitiv de limba română. Chişinău, 1865, p. II—III.

3) V. articolul nostru „Pagini îngălbenite" din „Renaşterea Moldovei". No. 1, 1920.

In tot cazul Teodorini, cunoscutul artist ieşan, organizatorul teatrului naţional din Craiova [1]), a fost primul artist de dincolo de Prut, despre care găsim date precise, că a jucat la Chişinău pe la anul 1862—1863 [2]). Nu avem nici o informaţie în privinţa repertorului jucat de el, dar probabil că pe scena Chişinăului s'au jucat piesele lui V. Alexandri, ale cărui interpretator a fost Teodorini [3]).

La anul 1868 vine la Chişinău trupa artistului ieşan Nicolae Luchian, care după mai multe greutăţi întîmpinate cu obţinerea permisiunii de la guvernul rus, dă la teatrul Grosman o serie de reprezentaţii teatrale româneşti. Stagiunea a început la 20 Noembrie 1868 şi a ţinut până la 15 Martie 1869, dând peste 40 de spectacole [4]). Trupa lui Luchian a fost compusă din cunoscuţii actori ieşeni şi anume din artiştii: A. Evolschi, Mihail Popovici, Gheorghe Boţez, Petru S. Alexandrescu, I. Iancu-lescu, I. Constantinescu, d-nele Gabriela Luchian, Apostoleanu, Maria Vasilescu, Filaret, Constantinescu şi alţii, iar ca şef al orchestrei a fost Lemiş, lăutarul bălţean, despre care am vorbit mai sus.

E de notat că în corul acestei trupe au luat parte şi basarabeni, elevii seminarului din Chişinău, care mai pe urmă complectau şi corurile trupei lui P. Alexandrescu şi Bobescu. In trupa lui Luchian a jucat şi un elev al seminarului Bălţătescu, care fiind pe urmă preot în jud. Tighina, cu mândrie îşi amintea despre acest eveniment din viaţa sa.

Repertorul trupei lui Luchian a fost compus în

---

1) *Mihail Belador*. Istoria teatrului român. Craiova, p. 94.

2) *Ibidem*.

3) *Ibidem*.

4) *T. T. Burada*. Teatrul în Moldova. *Arhiva* Societăţii istorico-filologice din Iaşi. 1911, No. 1, p. 20-22. Aceste date sunt complectate cu ştiri, pe care le-am obţinut dela P. S. Alexandrescu şi Gh. Madan.

mare parte din piese din viaţa poporului şi în special din V. Alexandri. S'au jucat piesele: *„Cinel Cinel", „Fluerul fermecat", „Urâta satului", „Florin și Florica", „Scara mâței", „Banul—ochiul dracului", „Cucoana Chirița", „Nunta țărănească" „Piatra din casă", „Sora lui Jocris", „Pupinul" „Madame Lefebre", „Iorgu dela Sadagura", „Jianu", „Baba Hârca", „Lipitorile satelor", „Vlăduțul mamei" și altele* [1]).

„Trupa era primită", povesteşte istoricul teatrului din Moldova T. T. Burada, *„cu mare entuziasm, daruri și buchete de flori erau la fiecare reprezentație. Artista Maria Vasilescu care avea o voce frumoasă și simpatică era serbătorită de întregul Chișinău. Piesa „Fluerul fermecat" a fost jucată pentru beneficiul actriței Maria Vasilescu în travesti rolul lui Niță Ciobanașul. La întrarea ei în scenă, pe care o făcea căntând „Doina", toată sala s'a ridicat în picioare aplaudând și strigând ura! era un adevărat entuziasm și o mare manifestație adusă actriței romånce"* [2]).

„Costumul pitoresc al țaranului român", scrie artistul ieşan Mihail Belador, *„gingășia muzicei naționale și armonioasa limbă a patriei, redeșteaptă amintiri nu tocmai vechi și scoase un moment din amorțială pe Românii basarabeni de sub jugul despotic al țarismului.*

La reprezentațiunea piesei „Cinel Cinel", succesul fu așa de mare, astfel că după versurile:

La Moldova cea frumoasă
Viața-i dulce și voioasă
La'l Moldovei dulce soare
Crește floare lângă floare!...

1) *T. T. Burada.* Op. cit., p. 21.
2) *Ibidem.*

versuri sterse de cenzură, dar zise de actor, stârni un entuziasm ne mai pomenit printre Românii din Chişinău. Incidentul trecu neobservat de poliţie.

La a treia sară de spectacol pe când se reprezenta piesele: „Piatra din casă" şi „Craiu nou", Luchian împărţi în public fotografii de ale poetului Alexandri, făcând cunoscută figură acelui pe care toţi din nume îl ştieau şi ale cărui piese se reprezentau. Gangardt, guvernatorul Basarabiei [1]*, precum şi familia Catargiu, organizară petreceri în onoarea actorilor români. Luchian în semn de mulţumire pentru onorurile şi buna primire ce i se făcu lui şi trupei sale, dădu o reprezentaţie în folosul populaţiunei sărace din Chişinău, reprezentaţie ce produse mai mult de 1500 ruble. Luchian înmână produsul seratei guvernatorului, care dădu ordine a se pomeni în biserica catedrală numele donatorului"* [2]*.*

Cu acelaşi succes şi moral şi material a jucat ceva mai târziu şi trupa lui Costache Bălănescu, a cunoscutului comic, care în postul mare din anul 1885 a dat 30 de reprezentaţii româneşti în localul circului Truţi [3]. In această trupă au jucat artiştii Ionescu, Hasnaş, Dimitrescu, d-nele Arceleanu, Galuşcă, Arionescu şi alţii. S'au jucat piese cu acelaşi caracter: *„Florin şi Florica", „Nunta ţărănească", „Cinel Cinel", Barbu lăutaru", „Herşcu Boccigiu"* ş. a.

La începutul anului 1887 pe scena teatrului Adunării nobilimei (Blagorodnoe Sobranie) joacă trupa fraţilor Vlădicescu cu Fani Tardini în frunte,

1). I. E. Gangardt a fost guvernator al Basarabiei în anii 1867—1871.

2) *M. Belador* Istoria teatrului român. Craiova, pp. 103—104.

2) *Ibidem*, p. 97. Aceste date, precum şi unele de mai jos, ni le-a pus la dispoziţie D-l Gh. Madan

iar ceva mai târziu în acelaşi an vine la Chişinău vestitul Gr. Manolescu cu Aristiţa Romanescu [1]), care joacă şi câteva piese din Shackespeare şi anume *„Romeo şi Julieta"*, *„Hamlet"*, *„Regele Lear"*, dar succesul material al acestei trupe n'a fost mare, întrucât limba literară în care erau traduse aceste piese era cu greu înţeleasă de Moldovenii din Chişinău; din punct de vedere moral însă succesul trupei fu atât de mare, încât jocul actorilor români era admirat şi de Ruşi, care nu cunoşteau limba română.

O adevărată epocă în istoria teatrului românesc din Basarabia face P. S. Alexandrescu. Basarabean de origină, cum am notat mai sus, el vine pentru prima dată cu trupa lui N. Luchian la 1868 şi de atunci aproape în fiecare an colindă oraşele Basarabiei trecând Nistru, jucând la Movilău, ajungând chiar la Odesa. Impreună cu Bobescu el joacă aproape exclusiv piesele lui V. Alexandri şi se bucură de o simpatie mare din partea basarabenilor. Trupa lui este primită pretutindeni bine, cu mare entuziazm din partea publicului românesc. Ultima dată P. Alexandrescu a jucat la 1912, când a fost serbătorit de către comitetul pentru organizaţia unei serbări româneşti.

Pe lângă trupele româneşti, care treceau Prutul, în Basarabia şi mai târziu au fost încercări de a organiza reprezentaţii româneşti de către basarabeni. După revoluţia rusească dela 1905 chiar în unele sate se încearcă a se juca piese româneşti. Aşa la 1906 în satul Bacioiu de lângă Chişinău regretatul profesor V. Hartia cu câţiva intelectuali joacă în faţa ţăranilor *„Cinel Cinel"*, iar învăţătorul V.

1) *Ibidem*, p. 72.

Graur joacă aceiaşi piesă şi *„Baba Hârca“* în satul Ialoveni.

Pe la 1908 în Chişinău se organizează o trupă de amatori în frunte cu D-l Gh. Madan, şi cu sprijinul boerilor basarabeni P. Dicescu, Suruceanu, Cononovici şi a altor joacă câte-va piese din V. Alexandri şi I. Negruţi în Chişinău şi Orhei.

In *„Neamul românesc“* din 15 Februarie 1908 (p. 314) sub titlu *„O serbare românească în Basarabia“*, găsim descrierea unei reprezentaţii organizate de această trupă de amatori:

„In ziua de 4 Februar a fost în Chişinău o reprezentaţie şi un bal, aranjate de către societatea de binefacere Bessarabeţ.

De către d-re şi tineri s'a jucat frumosul vodevil al d-lui V. Alexandri „Cinel Cinel“. Rolul lui Graur l'a jucat d. Madan, iar al Floricăi d-ra Sîrbu. Au mai luat parte în vodevil d-rele A. Dicescu, I. Dicescu, T. Suruceanu, N. Semigradov, Savoischi ş. a. şi tinerii Popa, Razu, Suruceanu, Popescu, Andronovici, Gumalica ş. a. O mulţime de ofiţeri şi funcţionari ruşi, guvernatorul Basarabiei, generali ş. a., au luat parte cu familiile lor.

Când s'a ridicat cortina, lumea era parcă fermecată de priveliştea uimitoare: porturi naţionale, graiu românesc, tablouri cam uitate, dar scumpe sufletului nostru. Artiştii amatori cu mult drag jucau rolurile lor. Mai cu deosebire d. Madan în Graur a arătat un adevărat talent de artist. S'au cântat mai multe cântece bine aranjate şi executate perfect... Aplauzele îndelungate ale publicului a fost cea mai dreaptă şi mai bună răsplată pentru tinerii artişti“.

In ziua de 31 Ianuarie 1909 se dă o nouă reprezentaţie despre care ziarul ieşan *„Evenimentul“* scrie:

„O frumoasă reprezentație teatrală și un grandios bal au avut loc astăzi în teatrul „Blagorodnoe Sobranie“ dat de boerii moldoveni din Chișinău.

D-na Elena Cononovici și comitetul organizator telegrafic a învitat pe d. P. S. Alexandrescu să binevoiască a lua parte la reprezentația teatrală în rolul lui Colivescu din „Florin și Florica“.

Sala era mai mult ca plină, căci lumea era nevoită să stea și prin sălile de întrare...

D-ra Serbova-Sârbu în rolul Floricăi era încântătoare, interpretarea dată era uimitoare, gingășia jocului a fost fascinătoare, nenumărate aplauze și rechemări au fost răsplata din partea publicului.

D. Madan în Florin a fost adevărat actor, schimbările ce impune rolul, au fost redate cu mult talent, despre d. P. S. Alexandrescu în rolul lui Colivescu e de prisos să vorbim, căci e prea cunoscut în Chișinău ca artist de valoare, aplauzele în tot timpul actului erau nesfârșite ca și rechemările. La finele piesei s'au dansat hora, frumușica și Mureșeanca de către toate domnișoarele și domnii care luaseră parte“...

La 20 Ianuarie 1910 această trupă joacă la Orhei în sala zemstvei *„Florin și Florica“*, iar la 9 Februarie 1912 în teatrul din Chişinău *„Blagorodnoe Sobranie“* această trupă joacă piesa lui I. Negruţi *„Doi țărani și cinci cârlani“*. In ziarul *„Mișcarea“* un oarecare Rinaldo sub titlu *„Impresii“* scrie următoarele despre această serbare:

„Se dădea o serbare moldovenească pentru mărirea averii orfelinatului din Chișinău. Lume multă —elită—și mare însuflețire. Se juca o piesă românească „Doi țărani și cinci cârlani“ de Iacob Negruți. Rolurile de femei au fost susținute de două d-re din elita Chișinăului, iar rolurile bărba-

ților de d-l Madan, cunoscutul ziarist, și de d-l Petre Alexandrescu — pensionar al teatrului din Iași—poftit pentru a le da concursul.

Vodevilul lui Negruți, departe de a avea vre-o valoare dramatică, are totuși vorbe de spirit și unele situații nimerite. Publicul a râs mult și a aplaudat des

Se juca „moldovenește“ și publicul român a fost entuziasmat“.

După ce se descrie jocul actorilor, autorul adaogă: *„Vodevilul „Doi țarani și cinci cârlani“ a fost primit cu entuziasta bunăvoință, ceiace nu se întâmplă acum pe scenele din Regat. Nimerit ar fi să se joace mai des piese românești, nevoia se simte și va fi asigurată izbânda inițiatorului. Aplauzele, ce ridicau cortina de atâtea ori, îmi trezeau în suflet o caldă dar stânjenită înduioșare“.*

Din aceste date reesă, că cu toată asprimea regimului străin în Basarabia, au fost și începuturi de teatru românesc. Aceste reprezentații aveau un caracter mai mult sau mai puțin accidental, dar felul cum erau primite reprezentațiile românești în Basarabia, căldura cu care publicul primea aceste reprezentații, dovedeau că și pe acest teren domnea un spirit, care tindea spre organizarea unei vieți naționale.

VII.

Scriitorii basarabeni.

Consideraţiuni generale. Teodor Vârnav. Ioan Sârbu. Alexis Nacco. Gheorghe Păun. Matei Donici. Tudose Roman. Alexie Mateevici.

Din toate provinciile româneşti, robite de vecini, Basarabia a fost cea mai săracă în manifestările ei literare.

Pe când Ardealul a lăsat o urmă adâncă în istoria literaturii româneşti, iar Bucovina, dacă n'a contribuit în aceiaşi măsură la desvoltarea literaturii naţionale în genere, cel puţin a avut o literatură, care satisfăcea cerinţele sufleteşti ale românilor bucovineni, Basarabia în lunga noapte de înstrăinare a rămas stearpă pe ogorul literar. Acei câţiva scriitori basarabeni, care au trecut Prutul şi şi-au dat talentul pentru cultura întregului neam românesc, pentru literatura lui, legaţi cu Basarabia, i-au fost aproape străini: geniul lor n'a luminat sufletele basarabenilor, n'a creat o tradiţie literară, din care să răsară talente nouă, legate cu suferin-

ţele şi aspiraţiunile poporului românesc din Basarabia. Este adevărat, că aproape toţi aceşti scriitori au întrodus o notă nouă în literatura românească, o notă specific basarabeană influenţa literaturii ruseşti, fapt care se remarcă îndeosebi la C. Stamati şi A. Donici. Acest curent era însă străin masselor poporului basarabean şi arată numai mediul cultural în care trăia pătura boerească din Basarabia.

Şi totuşi în Basarabia au fost încercări de literatură românească în sensul adevărat al acestui cuvânt, au fost câţiva scriitori izolaţi, care s'au desvoltat în mediul basarabean, în împrejurările culturale dintre Prut şi Nistru. Necunoscuţi şi ei masselor largi ale basarabenilor, ei reprezintă tipul scriitorului în care s'au ciocnit cele două curente culturale, sub influenţa cărora a trăit Basarabia mai bine de o sută de ani, — cel băştinaş, românesc şi cel artificial rusesc. Ei nu s'au ridicat la nivelul adevărat al nici uneia din aceste culturi, şi de aceia valoarea lor literară este mai mult decât mediocră. Dar din punct de vedere al istoriei literaturei, ca o manifestare a spiritului, a limbei româneşti în Basarabia, aceşti poeţi basarabeni merită să fie cunoscuţi mai de aproape. Atunci când cultura românească veche era ameninţată să se stingă în Basarabia sub înrâurirea altei culturi, care dispunea de toate mijloacele unei culturi moderne şi totodată imperialiste, aceşti scriitori modeşti par ca un sâmbure, care a adus poporul basarabean la renaştere.

I.

Generaţia veche a basarabenilor, care astăzi dispare, îşi aminteşte adeseaori despre un boer mol-

dovean, anume Vârnav, care era cunoscut în toate cercurile lor, ca un mare filoromân. Se zice, că la primele reprezentaţii teatrale româneşti în Basarabia, pe la 1860 şi ceva, Vârnav, entuziasmat de piesele româneşti, de jocul actorilor români, arunca pungi cu bani pe scenă, câte o pungă pentru fiecare artist, ceiace a atras atenţia poliţiei ruseşti [1]).

Era Teodor Vârnav, autorul *„Istoriei vieţii mele“* [2]). Este unul din cei mai vechi scriitori ai Basarabiei, care merită să ocupe un loc în istoria literaturii româneşti nu numai prin faptul, că este basarabean şi a scris când Basarabia era subjugată, dar prin însăşi valoarea operei lui.

„Maica mea“, povesteşte T. Vârnav în *„Istoria vieţii mele“*, autobiografie scrisă la 1845, *„Mărioara Vârnav, au fost fiica dvoreaninului Dumitrachi Kiruş (fiul pitarului Kiruş), carele au trăit în ţinutul Sorocii şi au avut şi casă în târgul Sorocii“* [3]). Măritată a doua oară cu Costachi Vârnav, *„care avea aşezarea lui în ţara de jos, la satul Floreşti în ţinutul Tecuciului“* [4]), dar care avea rude şi în Basarabia, ea a trecut în acel ţinut, unde la 1801 a dat naştere unui fiu şi anume Teodor, viitorul scriitor. Copilăria lui Teodor Vârnav s'a petrecut parte peste Prut, parte la Otaci în Basarabia, în judeţul Soroca, de unde pe la 1812 a fost dat la un „filozof“ grec la Movilău peste Nistru să înveţe greceşte, iar cunoştinţele de carte şi le-a complectat la Bucureşti la o şcoală grecească. Pe

---

1) Acest lucru îl povesteşte şi bătrânul actor ieşan P. Alexandrescu, care a făcut mai multe turneuri în Basarabia în timpul Ruşilor.

2) *Teodor Vârnav*. Istoria vieţii mele. Bucureşti. 1908. Ediţia bibliotecii Minervei.

3) *Ibidem* p. 9.

4) *Ibidem*, p [illegible]

la 1818 a trecut definitiv în Basarabia, unde la 1819 a întrat „ca scriitor de limba moldovenească“ la judecătoria din Hotin. După trei ani demisionează, ocupându-se cu gospodăria şi cumpărând trei moşii în judeţul Hotin şi Iaşi (în Basarabia), unde se stabileşte pentru totdeauna în satul Pocembeni.

Autobiografia lui Teodor Vârnav, pe lângă faptul că este un izvor nesecat de informaţiuni cu privire la viaţa boerilor moldoveni din prima jumătate a veacului XIX-lea, încât din această autobiografie am putea face mai multe deducţii asupra societăţii româneşti din acele vremuri, este şi o operă literară.

Autobiografia este unul din cele mai simpatice genuri literare, dar foarte puţine autobiografii pot fi citite cu interes. Şi aceasta se explică prin faptul, că dela o autobiografie, mai mult decât de la orişice gen literar, se cere un ton sincer, intim, o expunere senină şi simplă. Iar omul întotdeauna vrea să apară în faţa lumii altfel decât este. De aceia este foarte greu de scris o autobiografie.

Citeşti paginile lui T. Vârnav şi te simţi cuprins de o atmosferă sinceră, prietenoasă a unui om simplu, dar plin de înţelepciune, de practicismul real al vieţii. Cele mai intime lucruri din viaţa lui el le povesteşte cu o sinceritate rară.

„Safta ţiganca“, povesteşte el, *„era cel mai iubit predmet (obiect) al meu în casa Ciurii, şi pe dânsa o ascultam ori şi ce mă povăţuia a face, adică a fura ouă din poeţi, oţet din balerci, bani de prin buzunarile rudeniilor ce venea la Ciurea, şi altele“* [1]).

Ori:

„O slăbiciune firească numai nu puteam încă a o stăpâni, adică bună plecare asupra neamului

1) *Ibidem*, p. 21.

Evei... din care pricină câte odată eram silit a mai împuţina din zapasul (rezerva) copeicilor ce strângeam în ladă, şi a mă învrăjbi încă şi cu mătuşa mea Sevastiţa" [1]).

Aceste mărturisiri, amintindu-mi prin simplicitatea lor autobiografia scriitorului rus Axacov, prin sinceritatea lor fără păreche se apropie de destăinurile intime ale marelui Tolstoi, iar umorul simpatic cu care este întreţesută povestirea lui, te face să râzi şi să te gândeşti la contrazicerile vieţii noastre de toate zilele. „Stilul lui Vârnav este o icoană vie a gândirii şi a graiului unui moldovan cuminte de pe vremuri. Când vorbeşte despre lucruri vesele, râzi cu poftă şi te înduioşezi când istoriseşte suferinţele pe care el însuşi le-a îndurat" [2]). Intr'o limbă plină de arhaisme şi de cuvinte ruseşti, aşa cum vorbesc încă şi astăzi Românii basarabeni, Vârnav descrie limpede şi obiectiv „starea societăţii noastre cu o sută de ani în urmă" [3]), viaţa familiară a boerilor moldoveni şi în deosebi educaţia pe care o primeau ei dela „filozofii" greci, pripăşiţi în ţările noastre, cu metodele vechi de educaţie. Sunt interesante amintirile lui T. Vârnav cu privire la boerii moldoveni din Basarabia după 1812 încoace. Iată cum descrie el preocupările obşteşti ale boerilor de atunci:

„Prezident la judecătoria din Hotin, în acea vreme, era pomeşcicul (proprietarul) Iordachi Dimitriu, şi pentrucă ceilalţi doi ai lui tovarăşi: Chiruş şi Proca, se îndeletniceau mai mult cu gospodăria lor pe la sate, de cât căutau de slujbă, apoi el ocârmuia toată judecătoria după cum voia, şi tovarăşii lui veneau numai de iscăleau de formă

1) *Ibidem*, p. 77.
2) *Ibidem*, p. 5.
3) *Ibidem*. Prefaţa de Artur Gorovei, p. 7.

jurnalele și opredeleniile (rezoluțiile); pentru acel sfârșit și eu, întru ce se atingea de îndatoririle slujbii mele, atârnam numai dela însuș Dimitriu. Acesta văzând istețimea și râvna ce aveam la slujbă, mă iubea, iar când se întâmpla de puteam alcătui vre-o rezoluție, ce el la casa lui mi-o spunea numai slovesno (verbal), și mă trimitea la cancelarie să o scriu pe curat, apoi se afla în voshișcenie (era încântat) și se lăuda către boerii ce se întâmpla atunci la dânsul, că este foarte mulțămit cu slujba mea, și că cunoaște că cu vreme am să fiu om al trebii. După acestea și alte a mele stăruinți mi-au mărit leafa, și de odată m'au rânduit stolonacialnic (șef de biurou), dându-mi cu aceasta mai bun prilej a înmulți zapasul capeicilor.

In vara anului 1819 toate cilenurile (membrii) judecătoriei din poronca nacelstvii, au fost chemate la orașul Chișinău, spre închegarea unui obștesc așezământ, unde a zăbovit mai bine de o lună, și au rămas la judecătorie numai secretarul de atuncea Iordachi Mîrzacu și vre-o doi scriitori...“ [1])

O mulțime de date prețioase despre unele familii boerești d'n Basarabia veche, o serie de notițe caracteristice pentru viața boerimei de atunci, mai multe detalii cu privire la trecerea armatelor rusești prin Basarabia la anul 1828, complectează amintirile intime ale boerului basarabean Vârnav, sărac la început și îmbogățit pe urmă prin cumințenie, muncă cinstită și economii. Povestirea lui străbătută de înțelepciunea unui om practic, de filozofia reală și simplă a vieții, este povestirea unui om cu un simț sănătos al realității. Autobiografia lui T. Vârnav este o lucrare unică în felul ei în întreaga literatură românească.

---

1) *Ibidem* pp. 77—79.

Teodor Vârnav, cum afirmă d. Artur Gorovei, care a scos la lumină scrierea lui, a scris şi poezii, „un volum de poezii, care cuprindea o mulţime de satire la adresa persoanelor care jucau oarecare roluri în societate, pe timpul când trăia Vârnav“ [1]). Dar acest volum nu s'a găsit, şi ar fi păcat dacă s'ar pierde, întrucât spiritul de observaţie al lui T. Vârnav, umorul, prin prisma căruia el vede lucrurile, denotă în autorul „Istoriei vieţii mele“ un talent satiric destul de puternic.

2.

Dacă trecem cu vederea vre-o trei poezii ale unui basarabean, supus, cum spune el pe marginea paginilor unei cărţi, „al împărăţiei Angliterii“ [2]), poezii scrise la 1846, a căror provenienţă deocamdată nu am putut-o stabili, al doilea scriitor basarabean este Ion Sârbu.

Proprietar basarabean, Ion Sârbu s'a născut la anul 1808, se pare că în satul Maşcăuţi, judeţul Orhei. După cât se ştie, el n'a urmat nici o şcoală, ci a învăţat carte acasă, poate că la vre-un dascal, cum se obişnuia în familiile boereşti de pe atunci.

---

1) *Ibidem*, p. 6.

2) Pe paginile crestomaţiei româneşti de I. Hâncu: Собраніе сочиненій и переводовъ въ прозѣ и стихахъ для упражненій въ валахо-молдавскомъ языкѣ. Я. Гинкуловъ. С. Петербургъ 1840. Inceputul acestor poezii:

1) *„Din ceasul ce te-am văzut,*
La inimă mi-ai căzut“ .. p. 93

2) *„Frunzuliţă cea din sus*
La ce stare am agiuns“... p. 89.

3) *„Iată vremea vine şi eu plec, mă duc,*
Te las strălucită şi eu mă usuc“... p. 145.

Posibil că sunt copii, modificate de autor. In aceiaşi carte găsim o poezie rusească scrisă cu aceiaşi mână, ceiace ne face să afirmăm, că „supusul Angliterii“ este un basarabean, aruncat de voia soartei în Anglia.

Din scrierile lui se vede însă că el a citit mult şi avea cunoştinţe destul de largi, mai cu seamă în literatură. Din viaţa lui cunoaştem, că el se ocupa cu gospodăria în satul Maşcăuţi şi Jăvreni, era un foarte bun gospodar, n'a ocupat nici o funcţie în administraţie şi a murit la anul 1883, fiind înmormântat în biserica din Maşcăuţi, a cărui ctitor era [1]).

Cele două cărticele, pe care ni le-a lăsat I. Sârbu, una cu fabule şi alta cu poezii [2]), cărticele editate la Chişinău cu o deosebită îngrijire, sunt unicele cărţi de literatură originală românească propriu zisă, care au apărut în Basarabia sub dominaţia rusească. In *„înainte cuvântarea"* fabulelor lui, autorul făcând câteva observaţii asupra înţelesului cuvântului *„nemurire"*, ne explică motivele, care l-au determinat să scrie în româneşte:

„Deci și eu, bunule cetitor, nu că asămănându-mă lor, dar nici acelui grec Erostrat, carele au ars templul Artemidei din Efes, ce era pus în numărul celor șapte minuni ai vechimei, numai ca să-și lasă numele său nemuritor, nu, ci pătruns fiind de scânteia dragostei, carele sau ațițat în sufletul meu câtră fiii Românești, mai vârtos, văzând că limba aceasta, fiind mai fiică a slăvitei și vechei mume latine, ar fi de trebuință a o mai înzăstra, atunci, când asemenea lucru să află tălmăcit în multe limbi; eu nu m'am lenevit a le urma lor, și a traduce aceste fabule în limba Moldovenească, care socot că îți vor fi de folos, și cred, că de ai ave cea mai mică picătură de sânge Ro-

1) Aceste date le-am deţinut dela nepotul lui I. Sârbu D-l Valerian Sârbu prin D-l A. P. Cazacu.

2) „Fabule alcătuite în limba moldovenească de d Ioan Sirbu". Chişinău. In tipografia lui Popov. 1851. 81 de pag. in 8⁰.

„Alcătuirile d. Ioan Sirbu. Poezie. Chişinău. In tipografia lui Popov. 1852. 98 pag. in 8⁰.

mân, ai sălta văzând în mânile tale această cărticică...

Drept aceia aduc în jitnița patriotismului acel mic grăunte, carele încă ce (de?) întâiaoară ar pute sluji de dovadă și semn a dragostei mele" [1]).

Conștiința unității naționale a Românilor basarabeni din pătura cultă cu cei de peste Prut, conștiința de Român, era, se vede, atât de puternică pe la jumătatea veacului XIX-lea, încât în vremurile celui mai negru reacționarism al domniei lui Nicolae I, făcea posibilă apariția unei cărți, cenzurate la Odesa, în care se vorbea despre patriotism nu în sensul rusesc al cuvântului și despre o limbă, care nu era cea rusească.

Nu încape nici o îndoială, că I. Sârbu era în curent cu literatura românească de peste Prut. Intelectualii români din Basarabia făceau de obiceiu cunoștință cu literatura românească în școlile medii ținutale și în liceul regional din Chișinău, unde se preda facultativ limba română după manualele lui Ștefan Margellă și Iacov Hâncu. In cartea acestuia din urmă se găsesc mai multe bucăți din literatura românească până la anul 1840.

Dar I. Sârbu cunoștea limba și literatura românească nu numai din manualele apărute în Basarabia.

Intre boerimea basarabeană și cea de peste Prut în vremurile acelea, cum am văzut, se păstrau încă legăturile de rudenie, mulți din ei aveau moșii și de o parte a Prutului și de alta, așa că ușor se poate presupune, că în Basarabia pătrundeau scrierile românești de atunci, cu care a făcut cunoștință și I. Sârbu. Mulțimea de neologisme și cuvinte, care nu se întrebuințau în Basarabia (*„mărinimie"*, *„aten-*

---

1) Fabule, p. II—V.

ţie“, „ager“, „ghente“—neamuri, „vopsea“, „pretutindene“, „protie“, „elefant“, „fabulă“ etc., etc.), dovedesc, că I. Sârbu cunoştea destul de bine limba literară românească de atunci. Insă influenţa literaturii româneşti asupra scrierilor lui I. Sârbu este atât de slabă, încât se manifestă doar numai în faptul că a scris în româneşte, pentru dragostea „către fiii româneşti“, că a simţit româneşte, fără să fi fost apucat de curentele literare româneşti, fără să se fi adăpat din izvorul de inspiraţie al scriitorilor români contimporani. I. Sârbu nu putea să nu cunoască literatura plină de avânt patriotic şi de speranţe a renaşterei dela 1848, nu putea să nu cunoască începuturile strălucite ale poeziei lui V. Alecsandri. Dar împrejurările din Basarabia erau de aşa natură, încât l'au făcut pe I. Sârbu să se îndeletnicească pe cât îi permiteau mijloacele reduse ale talentului lui cu traducerea şi transpunerea unor fabule şi poezii cu caracter didactic, din literatura rusă, inocente din toate punctele de vedere.

E ceva caracteristic, că aproape toţi fabuliştii români, în afară de Gh. Alexandrescu, au fost influenţaţi de literatura popoarelor slave. Donici şi Stamati au tradus aproape în întregime pe Crâlov, fabulistul rus, modificându-l şi localizându-l puţin. Scriitorul basarabean Nacco, despre care vom vorbi mai jos, traduce din acelaşi Crâlov, Ţichindeal scrie sub influenţa fabulistului sârb Dositei Obradovici.

Prima cărticică a lui I. Sârbu („Fabule“ 1851) conţine cincizeci de fabule, traduse, cum spune el însuşi din ruseşte. In precuvântarea pe care am citat-o mai sus, I. Sârbu îl pune pe Crâlov între cei care „şi-au câştigat nemuritori nume“ prin scrierile lui. Şi aproape toate fabulele din cartea I

I. Sârbu sunt traduceri din Crâlov, traduceri mai mult sau mai puțin exacte, în cele mai multe cazuri chiar a titlului fabulelor. Numai unele din ele sunt puțin modificate, localizate până la oarecare măsură.

Din Crâlov sunt traduse următoarele fabule:
„Bătrânul și trei tineri" (pp. 186 - 188), [1]
„Elefantul și coteiul" (pp. 137—174),
„Momița" (pp. 175—176),
„Momița și Ochilarii" (pp. 133 - 134),
„Broasca și boul" (p. 120),
„Cioara și vulpea" (pp. 115 —116),
„Bucătarul și motanul" (pp. 178—179).
„Momița și oglinda" (pp. 226 227),
„Busuiocul" (pp. 124 126),
„Lupul și vulpea" (pp. 199—200),
„Zmăul de hârtie" (p. 200),
„Vulturul și cârtița" (pp. 195—196),
„Copaciul" (pp. 188—189),
„Porcul" (p. 190),
„Frunzele și rădăcinile" (pp. 198—199),
„Musca și drumeții" (pp. 191 - 192),
„Stiglețul" (pp. 201—202),
„Florile" (pp. 208—209),
„Iubitul de prăvire" (p. 211),
„Omul și șarpele" (pp. 209—210),
„Oamenii și părăul" (p. 214),
„Vulpea cea bună" (pp. 215—216),
„Șoarcele și guzganul" (pp. 219—220),
„Piatra și vermile" (p. 225),
„Bătrânul și moartea" (p. 228),
„Omul și toporul" (p. 230),

---

1) Numărul paginilor indică originalul din operele complecte ale lui Crâlov, ediția lui *V. Callaș*, v. IV. И. А. Крыловъ. Полное собраніе сочиненій. Изд. В. Каллаша. Петроградъ. т. IV.

„Leul și lupul“ (p. 231),
„Omul și umbra“ (p. 230),
„Păstorul și țințarul“ (p, 227),
„Vânătorul“ (pp. 253—254),
„Ursul stăpânitoriu pe prisacă“ (pp. 225—226),
„Lupul și cocostârcul“ (p. 256),
„Ursul și pustnicul“ (pp. 206—208),
„Doi copii“ (pp. 326—327),
„Stiuca și motanul“ (pp. 161—162),
„Dunărea și părăuțul“ (pp. 202—203).

Celelalte fabule au fost traduse de către Sârbu din alți fabuliști ruși și ce este curios din cei mai învechiți chiar pentru timpurile lui Sârbu. Așa din fabulistul rus Hemnițer (1745—1784) este tradusă prima fabulă din cartea lui Sârbu *„Bogatul și saracul“* [1]) și *„Preprocopsitul copil“* [2]).

Dar să vedem cum traduce Sârbu fabulele lui Crâlov. Este lucru bine constatat, că și Stamati și Donici au scris sub influența lui Crâlov, și primul din ei se ține mai aproape de textul originalului, iar al doilea le dă o traducere mai mult sau mai puțin liberă. Dar aceasta nu scade valoarea literară a fabulelor lui Stamati și Donici, mai cu seamă a acestuia din urmă. Fabula este unul din cele mai vechi genuri literare și unul din cele, care a evoluat în desvoltarea lui ca formă poate mai puțin decât celelalte genuri literare și care astăzi este amenințat să dispară. Cel mai mare fabulist modern a fost La-Fontaine, care a influențat literatura fabulistă aproape a tuturor popoarelor moderne, dar care la rândul său s'a folosit de fabulele lui Esop. Sunt subiecte de fabule, care se

1) Сочиненія Хемницера. Изданіе Смирдина. С.-Петербургъ. 1852, p. 59.
2) *Ibidem*, p. 162.

repetă la toate popoarele şi care au interes pentru fiecare din ele. Principalul este felul cum este redat subiectul, forma fabulei, şi ideia pe care o urmăreşte autorul şi care corespunde necesităţilor timpului şi împrejurărilor fiecărui popor.

Sârbu n'a ştiut şi nici n'a avut putinţă să dea fabulelor lui o formă mai frumoasă, mai literară, şi nici n'a ştiut să le localizeze, să le lege cu viaţa poporului basarabean, pentru care el le-a scris. Găsim o singură fabulă în care el fără îndoială face aluzie la starea Românilor basarabeni sub jugul străin, şi nu ştiu dacă această fabulă nu este chiar originală, întrucât asemenea fabulă nu găsim nici la Crâlov, nici la Hemniţer, nici la Izmailov, deşi asemenea subiecte se găsesc în literatura rusă. Este fabula *„Străina floricică“*, care sună astfel:

„O crinule! Ce-ai păţit?
Dece aşa te-ai veştejit,
Unde 'ţi-i mirozna, frate;
Au doar nu plouă de agiuns?
„Aleu!“ Crinul au răspuns:
Sânt în străinătate“.

Păcatul lui Sârbu este că el s'a ţinut prea aproape de original. Până şi titlurile fabulelor aproape totdeauna sunt traduse exact, uneori chiar în dauna limbei. Aşa, de exemplu, cuvântul rusesc *„liubopâtnâi“*, ceiace înseamnă curiosul, doritorul de a cunoaşte, îl traduce: *„iubitorul de prăvire“*. Este adevărat, că Sârbu uneori omite sau modifică unele noţiuni, unele imagini, dar structura generală a fabulei, naraţiunea şi morala, rămân aceleaşi. Iată cum traduce el una din cele mai caracteristice fabule „Momiţa“:

„Cum vreĭ tu să te trudești;
Insă să nu gândești
Că-i câștiga vr'o slavă sau mulțămire,
Când din osteneala ta nu iesă vr'o folosire.
On om de dimineață sau sculat,
Și cu sapa de prășit sau apucat;
S'atât bietu creștin sau ostenit,
Că sudorile de pe el curgea cumplit.
Și cu așa fel de hărnicie lucra,
Că cine pe lângă el n'ar fi trecut,
De la toți laude lua;
Iar momița de ciudă sau umplut
Și fiind că laudele lingoșesc,
Și toți pe iale le doresc,
Apoi și momița mea s'au pus să-se tru-
dească
Și pi icea pe cole on butuc ea au găsit"
etc.

Ori cum traduce Sârbu *„Bogatûl și Săracul"* din Hemnițer:

„Această lume îi așa, că cine sânt bogați,
Au pretutindenia cunoscuți și frați.
Macar să n'aibă nici rang, nici vrednicie,
Macar să fie din neamul prost;

---

1) *La Crâlov.* Cum vrai, muncește tu;
Dar nu gândi să agonisești
Nici mulțumire, nici onoare,
Când nu este în munca ta nici folos, nici mângăere.
Țăranul din zori cu soha (plug de lemn)
Pe ogorul său muncea:
Țăranul meu muncea așa,
Încât părău sudorile-i curgeau.
Săteanul lucrător a fost adevărat.
De aceia cine nu trecea
Toți lui mulțumiri îi aduceau.
Aceasta trezește în momiță invidia:
Laudele sunt atrăgătoare—cum să nu le dorești!
Și momița s'a gândit să-se trudească,
Găsește un butuc și hai cu el să-se căznească"

Şi cine el n'ar fi fost,
Fieşte care îi dă protie.
Iar săracul fie măcar din neam de domn
Filosofească ca Platon,
Aibă îngerească minte
Cu tot darul înzăstrat
Nimi nu-i dă cinste,
Precum la bogaţi s'arată..." [1])

Prima fabulă Sârbu încearcă s'o localizeze puţin, înlocuind noţiunea de *„soha"*, necunoscută în Basarabia (un pluguşor de lemn, pentru un cal, cu care se ară în Rusia), cu cunoscutul cuvânt *„sapă"*, ceiace apropie desigur fabula de viaţa Românului. Modifică ceva şi în a doua fabulă, dar aceste modificări sunt atât de neînsemnate, încât nu schimbă fondul fabulei. Acelaşi lucru se observă şi în traducerea celorlalte fabule: aceleaşi încercări de localizare pe alocurea (fabula *„Iazul şi râul"* o traduce — *„Dunărea şi pârăul"*), aceiaşi tendinţă de a le apropia de înţelesul poporului, scrisă în aceiaşi limbă plină de urme ale graiului basarabean. E de remarcat, că Sârbu n'a ştiut să aleagă pentru traducerile sale cele mai frumoase fabule ale lui Crâlov, ceiace denotă poate tendinţa lui de a scoate la iveală anumite neajunsuri

---

1) *La Hemniţer*: „Aşa e lumea asta, că cine e bogat
La toţi le este prieten şi frate.
Măcar n'aibă el nici merite, nici grade,
Chiar fie el de neam de rândaş de grajd.
Şi orr şi cine ai fi tu —
Vei fi băiat bun, ca un băiat.
Iar săracul fie el chiar neam de prinţ,
Măcar aibă o minte îngerească
Şi toate calităţile celor mai demni oameni —
Nu poate să se aştepte la acea cinste,
Pe care o are dela toţi cel bogat"...
Fabula aceasta a fost tradusă şi de către C. Stamati.

ale societăţii de atunci, de a trage anumite concluzii moralizătoare.

Cu un an mai târziu Sârbu tipăreşte *„Alcătuirile“* sale, volumul său de poezii. Chiar prin titlul acestei cărţi autorul ne dă să înţelegem, că aceste poezii sunt originale.

АЛКЪТȢІРЕЛЕ

Д. ІОАН СІРБȢ.

Поезіе.

КІШІНЕȢ.

Тіпографіа лȢі Попов.

1852.

Titlul „Alcătuirilor“ lui I. Sârbu.

In prima poezie, întitulată *„Moldova“*, autorul își exprimă iubirea sa față de țară, față de Basarabia, pe care o consideră ca Moldova,

„Pentru care adeverează
..rul acestei țări,
..e de stemă luciează
Acuma sute de veri“.

Poezia se începe cu următoarea strofă:

„Moldovo, țară frumoasă!
Pământ bun și 'nbelșugat
Cu păduri multe și deasă
Și cu izvoară bogat“.

Autorul arată că Moldova are ceva atrăgător pentru străini, care vin și se așează pe pământul ei:

„Deși nu ești așa mare
Cu cuprinderea în sine,
Dar ești foarte priimitoare
De multe neamuri străine“.

E interesant că Sârbu, enumerând neamurile ce trăesc în Moldova, nimic nu pomenește despre Ruși. Obiceiul de a cânta Moldova „frumoasă“, cu apele ei „dulci“, cu pădurile „măgulitoare“, era un obiceiu foarte răspândit între scriitorii renașterii noastre naționale, și probabil că această poezie stângace, dar plină de iubire față de țară, a fost scrisă de Sârbu sub influența poeziei lui V. Alexandri *„Adio Moldovei“*, de unde Sârbu împrumută chiar câteva epitete.

Cele mai multe din poeziile sau mai bine zis versificările lui Sârbu au fost scrise sub influența literaturii rusești. Și lucru ciudat, pe când pe la anul 1850 literatura rusă ajunsese la un grad foarte înalt de desvoltare, când avusese scriitori de valoarea lui Pușchin și Lermontov, I. Sârbu este stăpânit de influența scriitorilor ruși învechiți și ca formă, și ca idei și sentimente; el aparține cu-

rentului literar rusesc dela sfârşitul veacului XVIII-lea, epocei pseudoclasicismului în decădere, când acest curent localizat în Rusia, păstrând nu tocmai consecvent terminologia bombastică a pseudoclasicismului, personificarea unor noţiuni abstracte, se apropie de viaţă, exprimă uneori sentimente adevărate, biciueşte neajunsurile societăţii.

Chiar titlurile poeziilor lui Sârbu dovedesc legăturile lui cu acest curent: *„Către dreptate“*, *„Faptă ră și faptă bună“*, *„Către bucurie“*, *„Câtre moarte“* sunt personificări la care recurgeau pseudoclasicii ruşi (şi străini, bine înţeles). Sau începutul poeziilor lui Sârbu:

„O dreptate, o dreptate!“ („Cătră dreptate“),
„O crivăț, plin de îngrozire“ („faptă ră și faptă bună“),
„O bucurie, bucurie!“ („Cătră bucurie“),
„O moarte, moarte, auz cumplit“ („Cătră moarte“),
„O firească datorie!“ („Pentru însoțire“) etc.

Aşa începeau numai poeţii pseudoclacismului răsuflat rusesc. Iar unele imagini din lumea clasică, pe care le întrebuinţează el, ca *„Minerva“*, *„Venera“*, *„Febus“*, *„Filomela“* şi unele comparaţii denotă şi mai mult legăturile lui Sârbu cu aceşti poeţi ruşi.

Cea mai mare influenţă a avut'o asupra lui Sârbu poetul rus G. Derjavin (1743—1816). Poezia lui Sârbu *„Visul“* („Viderea Minervei“) este o prelucrare a poeziei lui Derjavin *„Felița“*. Poetului rus îi apare „Feliţa“ sub numele căreia se ascunde împărăteasa Ecaterina, şi poetul o roagă să-i dea sfaturi, cum să trăiască, cum să fie fericit pe lume, preamărind calităţile ei şi mai cu seamă simplicitatea ei şi comparând aceste calităţi cu neajunsurile lui, ale poetului, care fumează, joacă cărţi,

doarme mult, adică face ceia ce face toată lumea. Poetul când visează răsboae, când mănâncă bine, când scrie poezii, când se plimbă cu vre-o amantă etc. Se termină cu ideia că Feliţa aduce pace pe pământ. Şi în poezia lui Sârbu, poetul adormit pe vârful unui munte, visează, cum în faţa lui se iveşte o *„femee împodobită c'o faţă prea liniştită"*, către care un glas bine cunoscut poetutului se adresează cu cuvinte în care arată calităţile ei frumoase şi simplicitatea ei:

„Minervo! vină de mă sfătueşte,
Cum în lume să trăesc;
Vin de mă povăţueşte,
Ca eu să mă folosesc",

cuvinte care la Derjavin sună astfel:

„Dă-mi, Feliţo, sfaturi,
Cum să trăesc bine şi cu dreptate,
Cum sa-mi potolesc patimile
Şi cum să fiu fericit în lume" [1]).

Şi în poezia lui Sârbu se arată neajunsurile omeneşti, patimile, de care este cuprinsă lumea, şi însfârşit Minevra îl sfătueşte pe prietenul poetului să-şi petreacă viaţa *„cu liniştire"*.

Derjavin a prelucrat poezia lui Horaţiu *„Monumentum"* („Exegi monumentum aere perenius"), şi această poezie a lui Derjaviu a înfluenţat poezia lui Sârbu:

„Eu mi-am făcut o casă mare",

casă, pe care

„Cutremurul n'o îngrozeşte,
Ea stă tare, ne clătită;
Furtuna n'o năvăleşte,
Ea stă foarte liniştită"

etc.

---

1) Г. И. Державинъ. Сочиненія, т. I р 84. С. Петербургъ. 1868.

Şi mai mult se vede izvorul inspiraţiei lui Sârbu în poezia *„Cătră moarte“*, care este o compunere foarte apropiată a poeziei lui Derjavin *„La moartea principelui Meşcerschi“*. Să comparăm vre-o două pasage:

SÂRBU:

„O moarte, moarte! Auz cumplit
Glasul tău mă'nfricoşază;
Mă strigă necontenit,
Şi la mormânt m'apropiază.
Abia cât văd această lume,
De acum şi tu din dinţi scrâşneşti!
Prin tun coasa'ţi străluceşti,
Şi pe viaţa-m să supune...

. . . .

Ah! de braţul tău cel uscat,
Nime aici nu s'au ascuns:
Sărac, bogat şi împărat,
De o potrivă 'ţi e supus...

. . . .

Viaţa este cerească clipalnică dăruire;
Să-mi întăresc sufletul spre liniştire.
Şi cu o puţină picătură,
Să binecuvântez a soartei lovitură.“

DERJAVIN:

„Cuvântul vremurilor! Sunetul metalului!
Glasul tău cel straşnic mă înfricoşează,
Mă chiamă, mă chiamă al tău gemet,
Mă chiamă, şi mă apropie de mormânt.
Abia am văzut această lume,
Deja moartea scrîşneşte din dinţi,
Ca fulgerul cu coasa străluceşte
Şi zilele mi le tae, ca pe iarbă...

. . . .

Nimic nici o creaţiune
Nu fuge de ghiarele tale fatale...
Suveran şi deţinut—hrana viermilor,
A elementelor furie sicriile mănâncă...

. . . .

Viaţa este darul momentan al cerului,
Aranjază-ţi-o spre liniştea ta,
Şi cu sufletul tău curat
Binecuvântează loviturile soartei[1].

[1] *Op. cit.* 54—56.

Sârbu omite unele rânduri din poezia ocazională a lui Derjavin, schimbă ordinea strofelor, dar fondul poeziei scriitorului rus rămâne acelaşi. Sârbu traduce, cum am văzut, bucăţi întregi din această poezie. Poeziile lui Derjavin, pline de arhaisme ruseşti, sunt foarte greu de înţeles chiar în limba rusă, cu atât mai mult te miri de gustul literar a lui Sârbu.

Intre poeziile lui I. Sârbu găsim şi o poezie tradusă din Puşchin. Este poezia *„Florile cele târzie“*, scrisă după gingaşa poezie a lui Puşchin *„Florile târzii*[1]*“*. Iată cum traduce Sârbu această poezie :

SÂRBU:

„Florile cele târzie,

Mai degrabă ne mângâie,

Decât cele întăi ivite,
Care frumos înfloresc :
Căci cugetile măhnite,

Mai degrabă în noi trezesc,
Şi mai degrabă aduc aminte
De zilele de mai 'nainte.
Aşa şi ceasul dispărţirei,
Câte odată ni s'arată
Mai bun decât a întâlnirei“.

PUŞCHIN:

„Ultimele flori sunt mai drăgălaşe
Decât trufandalele luxoase ale câmpurilor.
Ele visurile întristate
Le trezesc mai viu în noi :
Aşa câte odată ceasul despărţirii
E mai viu decât însăşi întâlnirea“.

Celelalte poezii ale lui I. Sârbu sunt mai mult sau mai puţin originale. Autorul, nemulţumit, decepţionat, caută să-şi concretizeze sentimentele sale

1) А. С. Пушкинъ. Сочиненія. Изд. П. Ѳ. Морозова. С.-Петербургъ, т. II-й, p. 18.

în poezie. Dar el este un om foarte serios: nu-l preocupă aproape de loc chestiunile vieţii intime, cu ce se ocupă de obiceiu poeţii, în el sunt foarte desvoltate sentimentele obşteşti; pe el îl preocupă neajunsurile societăţii şi problemele mai mari, de natură filozofică, ca „fericirea“, „dreptatea“, „moartea“ etc. Tendinţa moralizătoare a autorului se vede la fiecare pas. Şi aici se vede influenţa scriitorilor ruşi, care au trăit cu câteva decenii înainte de Sârbu, se vede didactismul şi decepţionismul acestor poeţi, influenţaţi la rândul lor de poezia decepţionistă apuseană de după revoluţia din Franţa. Felul de a alege poeziile din scriitorii ruşi, de a urma scrierilor învechite denotă gustul puţin desvoltat al autorului. In versificările lui cetitorul nu va găsi aproape nimic ce aminteşte poezia: ca limbă, ca formă ele sunt foarte slabe. Dar I. Sârbu a avut intenţii bune şi nu este el poate de vină, dacă nu le-a putut înfăptui.

3.

Scrierile lui I. Sârbu, cum am avut ocazie să arăt, au fost unicele scrieri pur literare, care au văzut lumina tiparului în Basarabia. Dar Basarabia a mai avut scriitorii ei, care însă au rămas necunoscuţi atât poporului basarabean, cât şi celor ce se ocupă de istoria literaturii româneşti. Cu atât mai interesanţi sunt aceşti poeţi pentru noi; un obiect de nimic, o jucărie copilărească, care ne aminteşte nouă trecutul nostru, uitată şi găsită ocazional în timpul maturităţii noastre, este mai scump pentru noi, ca ori şi ce obiect de artă, dobândit mai pe urmă.

Nu ştiu căror împrejurări se datoreşte faptul, că după o pauză de vre-o cincisprezece ani, deodată răsar trei poeţi, care scriu în româneşte între anii

1866—1869. Este aceasta o coincidență ocazională sau un fenomen, care poate avea explicație în împrejurările survenite în timpul marilor reforme sociale și al unor oarecari libertăți de sub domnia împăratului Alexandru al II-lea, — e greu de făcut vre-o presupunere. Fapt este că de pe la 1860 și ceva și până la războiul ruso-româno-turc, dela 1877—1878, Românii basarabeni se bucurau, cum se vede, de mai multe libertăți. In acest răstimp au apărut manualele lui I. Doncev, s'au jucat mai multe piese de către trupele românești etc.

Primul loc între acești poeți necunoscuți îl ocupă Alexie Nacco [1]).

Poate că va rămânea o enigmă pentru istoria culturală a neamului nostru, ceia ce a fost A. Nacco, ceia ce s'a petrecut în sufletul lui sbuciumat [2]). Aproape autodidact, A. Nacco își înzestrează mintea cu o mulțime de cunoștințe, care fac din el unul din cei mai buni cunoscători ai trecutului Basarabiei. El scrie, pe lângă alte lucrări cu caracter istoric, cea mai completă *istorie a Basarabiei* [3]) și totodată cea mai tendențioasă în concluziile ei. A. Nacco caută să dovedească, înfruntând adevărul,

---

1) V. articolul nostru: *„Poeziile lui A. Nacco"*. Rev. *„Renașterea Moldovei"* 1921, No. 1, pp. 1—5.

2) A. Nacco a lăsat și o autobiografie în manuscris, care a fost cumpărat de un bibliofil, N. Moghileanschi. Biblioteca acestuia din urmă, plecat în Rusia, se păstrează în biblioteca primăriei orașului Chișinău, dar întrucât încă nu este tranșată chestiunea predării acestei biblioteci primăriei, pentru care ea este cumpărată de un proprietar basarabean, nu ne-am putut folosi de acest prețios manuscris.

3) 1) „Istoria Basarabiei din timpurile cele mai vechi". 1873, în rusește în 4 volume. A mai scris: 2) O „Schiță despre administrația civilă în Basarabia, Moldova și Valahia în timpul războiului ruso-turc 1806—1812. In Memoriile societății de istorie și antichități dela Odesa. Vol, XI. 3) „Antichitățile Basarabiei" 1884. 4) O „recenzie asupra cărții lui Batiușcov". 5) D-l Gore posedă un manuscris al lui A. Nacco: „Regiunea Basarabiei de la alipirea ei la Rusia după tratatul dela București din punct de vedere economic, statistic și istoric. 1871".

caracterul slav al Basarabiei, drepturile străinilor asupra acestui pământ, pune la îndoială latinitatea Românilor. Şi te miri că el, care cunoştea atât de bine istoria ţărilor româneşti, cronicele noastre, care ştia limba şi literatura românească scrie aceste lucruri.

Din „Statul personal" [1]) al lui A. Nacco precum şi din dosarul „administraţiei guberniale" No. 408 din 1893, se vede că el s'a născut în anul 1832, într'o familie de boeri moldoveni („dvoreni"), pro-

Alexis Nacco.

babil nu tocmai bogaţi [2]). Studiile le face în „regimentul nobililor" din Petersburg, transformat pe urmă în şcoală de artilerie, unde de obiceiu îşi făceau studiile dvorenii de mâna a doua în Rusia

1) „Statul personal" al lui A. Nacco se găseşte la autorul acestei lucrări.

2) După moartea mamei lui, A. Nacco a moştenit vre-o trei sute desetini de pământ în jud. Sorocei şi Orheiului.

La anul 1850 devine ofiţer de artilerie în armata rusă, iar la 1853 trece cu un detaşament rusesc Prutul, unde îl găsim până în August 1854 în armata rusească, care avea de gând să treacă Dunărea. Probabil că atunci A. Nacco face cunoştinţă cu literatura românească. La anul 1858 el părăseşte „din motive familiare“ serviciul militar, şi după oarecare încercări de a ocupa alte posturi, îl vedem ca funcţionar „cu însărcinări speciale“ în cancelaria guvernatorului Basarabiei, iar mai pe urmă (1879) ocupă postul de „ispravnic“ (prefect de poliţie de judeţ) al jud. Tighina, îl supleneşte în câteva rânduri pe vice-guvernatorul Basarabiei, conduce partea neoficială a ziarului „Buletinul guvernamântului Basarabiei“ şi însfârşit ocupă postul de consilier superior al administraţiei guberniale din Basarabia. A luat concediu în câteva rânduri pentru a pleca în străinătate, când probabil a fost şi prin România. La anul 1892 se retrage din serviciul statului. A murit acum în timpul războiului mondial în luna Ianuarie 1915 la Odesa, unde a fost înmormântat la cimitirul Nou [1]).

Din dosarele oficiale, pe care le avem la îndemână, nimic nu transpiră din ceia ce a fost A. Nacco: „a fost un funcţionar bun şi cinstit“, şi nimic mai mult, nimic din preocupările lui ştiinţifice şi literare, care constituiau fondul sufletului lui, preocupările vieţii lui întregi.

Pe lângă lucrările lui ştiinţifice cu caracter istoric, scrise toate în ruseşte, dela A. Nacco ne-au rămas 10 caiete şi trei foi separate cu poezii şi

1) Soţia lui A. Nacco, Olga Nacco, Româncă şi ea, a fost o scriitoare destul de bine apreciată în literatura rusă, şi poate singura scriitoare, care ne-a lăsat mai multe nuvele cu colorit local, basarabean, în care se descrie viaţa basarabenilor. A lăsat două volume de nuvele.

traduceri scrise în româneşte cu litere latine între anii 1866—1869. Unele din ele sunt în două—trei redacţii şi poartă semnele micilor schimbări. Sunt indicaţii, că A. Nacco a pregătit traducerile şi poeziile sale pentru tipar: *„Demon. Poemă orientală. Tradusă de pe rusască de Alexis Nacco. Ediţia I. 1867. Frăteştii de sus"*. Însă poeziile lui A. Nacco au rămas în manuscris. Cele mai multe din scrierile lui A. Nacco sunt traduceri din literatura rusă. Am relevat faptul, că dintre scriitorii ruşi, care au fost transpuşi în româneşte, cel mai cunoscut a fos bulistul I. A. Crâlov. Poate că aceasta se datoreşte pe lângă condiţiunile de viaţă ale basarab faptului, că acest scriitor a ştiut să facă din fabulă prin puterea lui descriptivă, prin stilul lui lapidar şi prin zugrăvirea vieţii locale, o adevărată operă literară. Poate că aceasta se datoreşte şi simplicităţii fabulei din punct de vedere al formei, ceiace în deosebi se remarcă la Crâlov.

Cu toate că A. Nacco avea o pregătire literară cu mult mai înaintată decât a lui I. Sârbu, cu toate că pentru societatea rusească, care trecea prin epoca „marelor reforme" şi prin materialismul şi scepticismul literar, Crâlov era mort, A. Nacco traduce din Crâlov următoarele 15 fabule:

1. *„Momiţa şi oglinda"* (Crâlov, op. cit, vol. IV, pp. 226—227),
2. *„Doi câni"* (pp. 293—294),
3. *„Ţaranul şi şerpele"* (pp. 278—279),
4. *„Porcul şi stejarul"* (p. 279),
5. *„Vulpea şi ţistarul"* (pp. 154—155),
6. *„Un zmău de hârtie"* (p. 200),
7. *„Lebăda, racul şi ştiuca"* (p. 201),
8. *„Sartucul lui Trişca"* (p. 204),
9. *„Şerpile şi clevetitorul"* (pp. 238—239),

10. *„Lupul şi ciobanii"* (p. 247),
11. *„Vulpea şi poama"* (pp. 261—262),
12. *„Sgârcitul"* (pp. 288—289),
13. *„Magarul şi privighetoarea"* (p. 168),
14. *„Cvartetul"* (pp. 197—198),
15. *„Sacul"* (pp. 176—178).

A. Nacco alege din fabulistul rus cele mai frumoase bucăţi, pe care reuşeşte să le redea în româneşte într'o formă destul de accesibilă după vremurile de atunci. Ca şi I. Sârbu, el traduce aproape in extenso, păstrând pe alocurea chiar măsura versului lui Crâlov. Insă sub pana lui A. Nacco versurile viguroase ale lui Crâlov capătă o interpretare românească destul de bună; unele din fabulele lui A. Nacco şi astăzi ar putea fi citite, mulţumită limbei lor, uneori mai mlădioase, chiar decât a lui Donici şi Stamati. Să vedem cum traduce A. Nacco fabula *„Şerpele şi clevetitorul"*, pe care o cunoaştem şi din traducerea lui C. Stamati:

A. NACCO:	CRÂLOV:[1]
De draci degiaba tot vorbesc,	*In zadar despre draci se bârfeşte,*
Că ei dreptatea n'o preţeluesc.	*Că nu cunosc de loc dreptatea,*
Dar adevărul şi ei adeseoarea îl păzesc:	*Insă ei păzesc adesea adevărul,*
Eu şi-o pildă pot s'aduc spre 'ncredinţare.	*Aduc aici dovadă despre aceasta.*
In iad — nu ştiu la ce 'ntâmplare	*Printr'o întâmplare, în iad,*
Un şarpi c'un clevetitor la un ţeremonial de serbătoare	*Şarpele cu pismăreţul se întâlnesc la o serbare*

1) Traducerea lui Al. Iepure din *„Scriitorii basarabeni"* de P. Haneş, p. 239.

A se 'mpăca de locuri n'o putut
Ş'a se sfădi chiar o 'nceput,
Cui iar şide mai bine se meargă înainte?
Ştiut că 'n iad acela are şi mai multă cinste
Care-o făcut aproapelui beleli mai multe" etc.

Nu vrură să lase înaintatea unul altuia
Şi se luară la ceartă:
Căruia dintre ei se cuvine a merge înainte?
Dar in iad întâietatea în adevăr acela o ţine
Care a făcut mai mult rău aproapelui" etc.

Ceva cu mai multă libertate A. Nacco traduce fabula *„Sgârcitul"*.

A. NACCO:

O stafie păzea odată o comoară
Ascunsă bine sub pământ:
Deodată de la Vielzevul îi vine ei cuvânt,
Peste treizeci de ţări, pe-o vreme lungă e să sboare.
Cu slujba nu poţi şugui:
Porunca ce-ai primit-o s'o 'mplineşti.
Stă stafia me şi se gândeşte —
Cum fără ea comoara s'a păzi,
Cine-a putea-o străjui?"...

CRÂLOV:

O stafie oarecare păzea comoară bogată,
Ingropată sub pământ: şi iată că pe neaşteptate îi vine ordin
De la şeful demonilor —
Să sboare pentru mai mulţi ani peste treizeci de ţări;
Serviciul e aşa: eşti bucuros sau nu
Trebue să îndeplineşti ordinul.
Stafia mea e într'o încurcătură mare,
Cum în lipsa ei să se păzească comoara?
Cine s'o păzească?

A. Nacco ştie să redea pe alocurea chiar maniera lui Crâlov de a imita graiul poporului, de a se apropia de înţelesul lui, de a vulgariza unele situaţii şi personaje în fabulele sale. Iată cât de bine traduce el fabula *„Porcul şi stejarul"*:

„Un porc sub un stejar bătrân şi 'nalt
S'o îndopat de ghindă păn'nu-o mai putut,

După mâncare a dormit în voie cât a vrut;
Pe urmă ochii a crăpat și s'o sculat
Și-a stejarului rădăcină să râme cu a lui rât
s'o apucat"...

Cum am văzut, A. Nacco, ca și I. Sârbu, traduce cuvânt cu cuvânt fabulele lui A. Crâlov, fără de a avea chiar tendința de a le localiza, așa cum face I. Sârbu; o singură fabulă *„Țăranul și șarpele"* este tradusă fără morală.

A. Nacco mai traduce și unele scrieri din M. I. Lermontov. Soarta tragică a acestui poet talentat, omorît la un duel în vrâsta fragedă a tinereții, precum și operele pătrunse de acel pesimism frumos al tinereții, de acel decepționism atrăgător și de un protest plin de avânt și îndrăzneală, — note caracteristice literaturii rusești din prima jumătate a veacului al XIX-lea, în special a curentului „byronist" rusesc, — au făcut că M. Lermontov a devenit cel mai iubit poet al tineretului. Poeziile lui gingașe, pline de energie, delicioase erau cunoscute de întreaga lume intelectuală rusească: ele se citau, se rosteau la serbări, se aranjau pentru muzică.

Poeziile lui M. Lermontov n'au pătruns în literatura românească, în afară de mica poezie tradusă de C. Stamati (*„Hăulitul închisului"*) și de poema *„Demonul"*, redată în românește cu atâta talent de către răposatul I. Rădulescu acum câțiva ani în urmă.

A. Nacco ne-a lăsat următoarele traduceri din Lermontov:

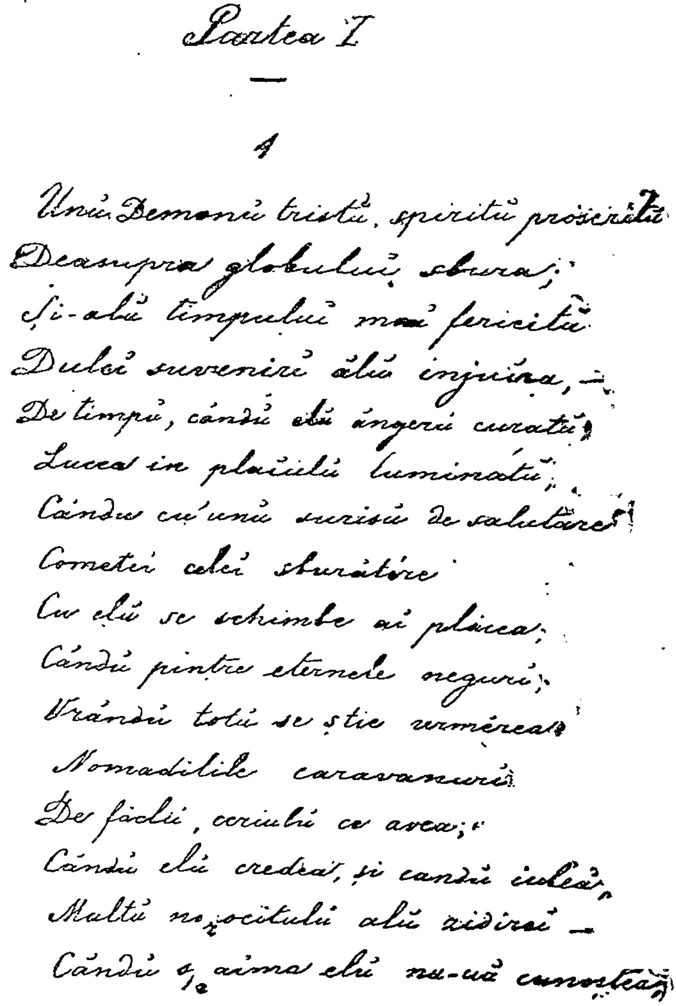
1. *„Demonul poemă orientală"* (M. I. Lermontov. Opere complete. Ediția A. S. Marx, vol II, pp. 16—46),

2. *„Melodia ebraică"* (vol. I, p. 6),

3. *„Rugăciunea“* (vol. I, p. 21),
4. *„Singur es la drum“* (vol. I, p. 74),
5. *„Îngerul“* (vol. I, p. 3),
6. *„Visul“* (vol. I, pp. 68—69),
7. *„Nu râde de a mea profetică durere* (vol, I, p. 64),
8. *„Profetul“* (v. I, p. 76),
9. *„Trei palmi“* (v. I, pp. 21—23),
10. *„Darurile Terecului“* (v. I, pp. 23 — 26),
11. *„O corabie-nălucă“ (aereană)* (v.. I, pp. 37—39).
12. *„Copilului“* (v. I, pp. 30—31),
13. *„Trist și urât“* (v. I, p. 39),
14. *„Lăcașul final“* (v. I, pp. 57—59),
15. *„Testamentul“* (v. I, pp. 55—56),
16. *„Cântec căzăcesc de leagăn“* (v. I, pp. 31—32),
17. *„Borodino“* (v. I, pp. 14—16),
18. *„Dorința“* (v. I, p. 8),
19. *„Gladiatorul murind“* (v. I, p. 7),
20. *„Pentru ce“* (v. I, p. 39),
21. *„La portretul contesei Vorontova—Dașcova* (v. I, pp. 43—44),
22. *„Nu's byron eu“* (v. I, p. 248),
23. *„Un munte“* („O stâncă) (v. I, p. 69),
24. *„Oamenii și undele“* (v. I, p. 199),
25. *„Privesc“* (v. I, p. 9),
26. *„La generația de acu cu o jale mare“* (v. I, p. 20),
27. *„Nu, nu pe tine eu te-ador așa 'nfocat“* (v. I, p. 74).

Traducerile lui A. Nacco din Lermontov sunt ceva mai libere decât acele din Crâlov; lucrul acesta se explică ușor prin faptul, că a traduce o poezie, a reda toate nuanțele sentimentului poetului, ale ideilor lui în altă limbă nu se poate ad lit-

teram. Traducătorul trebue să fie el însuşi poet, trebue să fie un profund cunoscător al poeziei, tre-

Partea I

1

Unŭ Demonŭ tristŭ, spiritŭ proscrisŭ
Deasupra globuluĭ sbura;
Şi-alŭ timpuluĭ maĭ fericitŭ
Dulcĭ suvenirĭ ălŭ înşira, —
De timpŭ, cândŭ elŭ îngerŭ curatŭ,
Lucea în plaĭulŭ luminatŭ;
Cândŭ cu unŭ surisŭ de salutare
Cometeĭ celeĭ sburătóre
Cu elŭ se schimbe aĭ plăcea;
Cândŭ printre eternele negurĭ,
Vrândŭ totŭ se ştie urmărea
Nomadilile caravanurĭ
De făclĭĭ, ceriulŭ ce avea;
Cândŭ elŭ credea, şi cândŭ iubea,
Maltŭ norocitulŭ alŭ zidireĭ —
Cândŭ o aima elŭ nu-ŭ cunoştea

Autograful lui A. Nacco.

bue să fie inspirat de aceleaşi idei şi sentimente, de care a fost pătruns autorul, ca să poată da altă haină poeziei.

A. Nacco ştie să traducă poeziile lui Lermontov, fără ca ele să-se altereze, fără ca să-şi scimbe fondul, cu toate că versul lui nu-i întotdeauna la înălţime, cu toate că tehnica acestui vers lasă mult de dorit. In privinţa aceasta A. Nacco traduce poeziile lui Lermontov cu mai mult succes, decât fabulele lui Crâlov.

Poema lui Lermontov *„Demonul“*, o capodoperă a nefericitului poet, a fost tradusă cu atâta maiestrie, încât dacă s'ar netezi unele locuri, dacă s'ar coordona măsura unor versuri, şi astăzi s'ar putea citi cu interes. Nu ne vom încerca să traducem din Lermontov, ci ne v'om folosi de traducerea lui I. Rădulescu ca să facem comporaţie:

A. NACCO:

Un demon trist, spirit proscrit·
Deasupra globului sbura,
Şi al timpului mai fericit
Dulci suveniri îl înjura (sic)—
De timp, când el înger curat,
Lucea în plaiul luminat,
Când c'un surâs de salutare,
Cometei celei sburătoare
Cu el să schimbe îi plăcea,
Când printre eternele neguri
Vrând tot să ştie urmărea
Nomadilele caruvanuri
De făclii, ceriul ce avea;

Când el credea şi când iubea,

I. RĂDULESCU: [1])

Scârbitul demon, duh de goană,
Deasupra relei lumi sbura,
Şi a timpului trecut icoană
Inalta-i frunte noura —
Acel trecut când în lumină,

Curat ca înger el lucea;
Când printre sori, în fuga-i plină,
Pe bolta cerului senină,
Cometa 'n cale-i surâdea
Şi când prin spaţiuri albastre
El urmărea, setos de ştiri,
Convoaiele de mii de astre
Zvârlite'n largi nemărginiri;
Când el credinţă şi iubire

1) *„Demonul“*, trad. de I. Rădulescu. Ed. „Viaţa Românească“, 1920. Iaşi.

A. NACCO:

Mult norocitul al zidirei,
Când spaima el n'o cunoaştea
Căci era îngerul iubirii,
Şi sufletu-i nu se 'ngrozea

D'a seclelor sececitate,

Şi multe, multe... şi de toate
Ş'aducă-aminte nu putea

. . . .

X

P'un cal voinic, dar obosit,

La nuntă către asfinţit

Grăbeşte mirele 'ngrijit.

Pe maluri verzi Araguei line
El ajunsese acu cu bine;

In urma lui foarte încet
D'abia, d'abia urma păşind,
De daruri scumpe încărcate
Un şir lung de cămile 'nalte
Se vede 'ntins pe drum mergând;
A lor mici clopote sunau.

El singur domn de Sinodală,
Duce bogata caravană.

. . . .

I. RĂDULESCU:

Avea, ca cea dintâi făptură,
Când nu ştia 'ndoeli şi ură
Şi mintea nu-i ameninţau
Atâtea veacuri reci şi goale...
Şi multe... multe-i deşteptau
Acum în suflet gând de jale

. . . .

X.

La nunta lui, cam într'amurg,
Pe calu-i credincios şi murg,
Aleargă acum grăbitul mire.
Păn'la Aragva 'n fericire

Călcat-a drumuri fel de fel.
Subt grele sarcini, după el,
Deabia-şi trag paşii gâfâind,
Cămile 'n şiruri pe subt tei
Se duc pe drum şi strălucind,
La gât le sună clopoţei...

Lăsindu-şi ţara — Sinodalul
Convoiul prinţu'l conducea.

. . . .

A. NACCO:

XI.

Şi iată o capelă 'n drum;

Aici de mult zace adormit

Nu ştiu ce prinţ, ce e acum
D'o mână rea pus în pământ.
D'atunci la ospăţ, sau la luptă
Ori careva de se grăbea,
Zeloasa pururea molitvă

Lângă capelă el făcea;
Şi-acea molitvă îl păzea
D'a duşmanului mână rea.

Dar junul mire a călcat
Vechi obiceiu de buni lăsat,
Ca o iluzie streină
Pe dânsu demonu-l cerca;

In gând subt umbra nopţii
El pe mireas'o săruta.
D'îndată 'n preajmă-i doi trecură...
Ba şi mai mult... o'mpuşcătură."

I. RĂDULESCU:

XI.

Un paraclis pe deal străluce
Demult aici, subt sfânta cruce
In Domnul doarme - un prinţ slăvit,
De mână de vrăjmaş pierit.

De-atunci, la nuntă, sau bătaie,
Ori care călător trecea
Spre Domnul ruga-i în văpaie
Să 'nalţe-aici obişnuia —
Şi ruga îl ţerea în cale
De-a Musulmanilor pumnale.
Dar mirele îndrăzneţ trecu,
Ca moşii cruce nu-şi făcu,
La visuri rele, necurate,
Vicleanul Demon l'îndemna;
In ceaţa nopţii 'ntunecate,
Miresei gura-i săruta...
Deodată 'n cale- doi... se pare?...
Mai mulţi! trag focuri... ce e oare"?

Cum vedem şi A. Nacco şi I. Rădulescu traduc păstrând chiar măsura versului lui Lermontov. A. Nacco traduce ceva mai aproape de textul lui Lermontov, decât Rădulescu, unele versuri sunt mai greoaie, dar dacă luăm în consideraţie epoca în care a tradus A. Nacco, trebue să recunoaştem, că traducerea este făcută nu fără oarecare talent. Tot aşa sunt traduse şi celelalte poezii. Cităm vre-o două-trei bucăţi:

Din *„Melodia ebraică"*.

„Inima-mi e tristă. Grăbește-te cântător,
Din harpa asta aurită,
Cu-a tale degete, ce lunecă ușor,
Să scoți melodia dorită.
Și de vor fi încă speranți în fundul ei,
Tu 'n cântător le vei trezi,
S'o lacrimă de s'a găsi în ochii mei
S'a scurge ea... m'a răcori...
Dar fie cântecul tău grav și liniștit,
Să nu respire desfătare.
Eu vreu să plâng, cântător. Sau pieptu-mi chinuit
Mi s'a sdrobi de supărare....."

Poezia *„Nu ride"*.

„Nu ride de a mea profetică durere,
Căci eu știeam ce-mi pregătește sorțul meu;
Știeam, că capul ce-l iubeai cu mângăere,
De pe al tău sân va trece la călău.
Eu îți spuneam iubit'o: că'n lume n'oi găsi
Glorie, noroc. Când ora crudă a sosi
Eu voi cădea,—și-a vrajbii glumă
Va înegri, zimbind, un geniu neiflorit, —
Și eu m'oi stânge fără urmă,
D'a mele dulci speranțe și munci ce-am suferit...
Dar eu fără de spaimă sfârșitul mi-l aștept;
E timp demult să schimb această viață,
Las lumea să fărâme cununa-mi de poet,
Cununa mea de spini, făr de speranțe".

Din poezia *„Privesc"*.

„Privesc în viitor înspăimântat,
Privesc trecutul cu durere,

Şi ca un om la moarte condamnat
În jur eu caut mângâere.
La ce mă pregăteşte soarta mea?
La ce amar să 'mpotriveşte ea
Speranţelor juniei mele?
Veni-va oare solul dreptăţii
Să-mi spuie mie scopul vieţii?...“

Cu mult talent este tradusă poezia lui Lermontov *„Cântec căzăcesc de leagăn“*, localizând-o prin schimbarea refrenului rusesc *„baiuşchi baiu“* prin naturalul *„puiuşorul meu“* şi întroducând imaginea *„fătului frumos“* din basmele româneşti.

„Dormi, copile, făt frumos,
Puiuşorul meu.
Luna caută voios în leagănul tău.
Eu poveşti ţi-oi povesti,
Ţi-oi cânta mereu;
Dar tu dulce vei dormi,
Puiuşorul meu.
Terec fuge 'nfuriat,
Valu-i e turbat,
Rău cecen se fură 'ncet
Către malul 'nalt.
Dar viteaz vechi şi vestit
Fostau tatăl tău.
Dormi, drăguţă, liniştit,
Puiuşorul meu.
Traiul vitejesc curând
Singur l'ăi afla;
Şi pe cal încălecând
Puşca vei lua.
Şeaua ţi-oi împodobi
Cu mătăsuri eu...
Ear tu dormi, nu te trezi,
Puiuşorul meu.

La privire-i fi voinic,
Toţi te-or lăuda;
Când à fi să te petrec -
Tu din mână-i da...
Câte lacrime de dor
O-i se vărs cu greu!
Dormi, copile, 'ncetişor,
Puiuşorul meu.
Foarte am se mă măhnesc
Şi te-oi aştepta;
Noaptea am să te vrăjesc,
Ziua m'oi ruga;
Oi gândi că tu urăşti
Şi că-ţi este rău...
Dormi păn' îngrijit tu eşti,
Puiuşorul meu.
Iconiţa din chivot
Eu de drum ţi-oi da:
Când vei fi tu întristat,
La ea te-i ruga.
Şi-n războiul sângeros
Să fii ca un lèu.
Dormi, copile, făt frumos,
Puiuşorul meu".

E de prisos să ne mai oprim şi asupra celorlalte poezii, cu toate că ar merita să fie publicate şi ele. In aceste poezii cititorul va găsi aceleaşi lipsuri în ce priveşte forma, tehnica versului, pe alocurea greşeli stilistice, dar va găsi şi unele strofe în care cât se poate de bine este redată frumuseţa energicului vers al lui M. Lermontov.

A. Nacco a scris şi câte-va bucăţi originale: o *„Poemă dedicată la acei cari au de gând să facă voiajuri prin ţări străine în anul 1867"*, o altă poemă fără titlu, cu următoarea dedicaţie: *„Prea iu-*

bitului meu prieten închin această poemă cu iubire și recunoștință. Alexis Nacco. Spre aducere aminte. Ediția I. Bessarabia, 1866" și câteva poezioare mai mici.

Am văzut din traducerile lui A. Nacco, că el cunoștea destul de bine limba literară românească, că el întrebuințează o mulțime de neologisme, ce nu erau obișnuite în limba care se vorbea în Basarabia, că el scriea cu slovă latină. Totodată am constatat, că A. Nacco a avut ocazia să cunoască literatura românească în anul 1853—1854, când a stat în țările românești și poate că a trecut prin România și în călătoriile sale prin străinătate. Din scriitorii Români din vremurile acelea A. Nacco îl cunoaște mai bine pe V. Alexandri. El traduce din românește în rusește *„Adio Moldovei"*, care s'a păstrat într'un manuscris, singura traducere din V. Alexandri în versuri, el dă titlul frumos de *„Lăcrămioare"* a lui V. Alexandri la două carnete cu traduceri din rusește; pe o foaie volantă găsim transcrisă poezia lui V. Alexandri *„Adio"* („Adio! ah, nici odată")[1]), fără strofa a treia și fără partea a doua din strofele a patra și a cincea, și poate tot sub influența lui V. Alexandri el culege și vre-o două poezii populare. Iată cum îl imitează A. Nacco pe V. Alexandri:

1.

Floare albă a primaverei,
Ce ai născut din suc de flori,
Zefir dulce tu al serei,
Aurora fără nori;

V. Alexandri. Opere complecte, București 1901, p. 90—91.

Azi te pierde a me vedere,
Ia se stinge, eu te las,
Pe alte țărmuri soarta cere
S'arunc astăzi al meu pas.
Sclavăi frunza care zboară
P'al capriciului vânt,
Frunza cade, sclavul moare
Și el n'are un mormânt.
Eu te las, te las ferice,
Uită chiar de am trăit,
Și suspinul îți va zice —
Am fost sclav, dar te-am iubit.

2.

Rămâi sănătoasă,
Scumpa mea iubită,
Peptul mă apasă,
Viața mi-i sdrobită.
De voi muri poate,
Departe de tine,
Peptul meu va bate,
Plângând pentru tine".

Cum vedem, structura versului este a lui Alexandri; A. Nacco repetă chiar un rând din *„Adio Moldovei"* („Eu te las, te las ferice").

Și în „poemele" lui A. Nacco se simte influența cântărețului dela Mircești. *„Poema dedicată la aceia care au gând să facă voiajuri prin țări străine în anul 1867"*, este scrisă probabil sub impresia călătorirei în străinătate, pe care el a făcut'o cu un an înainte. De fapt această scriere a lui A. Nacco nu este „poemă", cum o numește el, ci o descriere pe alocurea destul de hazlie a Franței, a Parisului, cu oarecare reflexii asupra anului

nou. Poetul spune, că „anul vechi, cel păcătos“ în zadar se luptă cu „valul vârtos“ al morții, că el se „duce 'n vecinicie, unde mulți din ani s'au dus“ și se va plânge de necazurile, ce le-a avut pe pământ:

„N'a putea să tăinuească
El urgia omenească,
Care l'o îmbătrânit
Și în groapă l'o vârât“.

El va povesti, cum

„Noi petrecem a noastră viață
Și c'o inimă de ghiață
Zilele noi omorîm,
Și la moartea lor privim“
etc.

Dar iată că se arată și anul nou, și poetul esclamă:

„Hai cu toții să-l hăim,
Hai cu toți să-l întâlnim,
Să ne fie 'n ajutor
El în timpul viitor.
Hai să dăm mână cu mână
Și cu dânsul dimpreună,
Să trecem plaiul vieții
Plaiul dulce a tinereții.
Căci al nostru cer ferice
Ni-o trimis pe noi aice,
Impreună să trăim,
Și între noi să ne iubim,
Ca doi frați de la o mamă
De-o faptură și de-o samă,
Amândoi numai c'un nume
Amândoi c'o soartă 'n lume.

Haide dar să ne grăbim
Viața noastră s'o trăim,
Cu o gingașe simțire
In amor, în fericire,
In petreceri, în cântări
In voiajuri, în primblări,
Pe la țărmuri departate
De toți oameni admirate;
Haide să ne răcorim,
Haide să călătorim,
Intr'o țară 'ncântătoare,
Cum nu-i alta pe sub soare,
Hai la Franța 'mpodobită
Și cu flori acoperită,
Să vedem orașul lumii
Plin de toate a ei minuni".

Urmează descrierea „minunelor" din Franța, din Paris.

„Ca Parisul alt oraș,
Mare, mândru și poznaș
Toată lumea de-i umbla,
Nu-i vedea nici nu-i afla:
Casele's cu șapte rânduri,
Tot de piatră și de ziduri,
Cu frontoane 'mpodobite,
Cu balcoane dinainte"
etc.

Poetul descrie toate, ce

„In Paris sunt adunate
Ca să fie admirate
De Francez și de străin,
Fie Turc, fie creștin.

. . . .

Multe lucruri am văzut
In plimbarea ce-am făcut
Prin orașul mult vestit,
De minuni împodobit.
Iar din toate-i mai frumoasă
Parisiana grațioasă
Cu-a ei sprintenă mișcare
Și tiurniură 'ncântătoare".

A. Nacco cu o abundență de amănunte se oprește asupra „parizienelor", asupra frumuseței lor, asupra „făpturei lor grațioase" și „inimei miloase":

Pentru partea bărbătească
Ele 's gata să jertvească,
Datorie, cinste, nume,
Locul care-l țin în lume;
Și într'aceasta au dreptate,
Pentru că sânt înzestrate
Chiar de singur Ziditor
De un sân plin de dulce amor"...

După e descrie baletul francez, A. Nacco termină, recomandând nevestelor să nu îngăduie barbaților

„Să se ducă numai ei
Intr'acele 'mpărății,
Unde-s fetele frumoase,
Unde-s doinele duioase,
Că mai mult nu-i veți vedea,
Și atunci veți rămânea,
Ca la țara cea grecească
Fără partea bărbătească,
Și 'n zadar vă veți boci,
Inapoi ei n'or veni;
Ca de vreți să-m'ascultați,
Voi de dânșii v'aninați,

La un loc călătoriți,
Iar din frâu tot țepeniți ;
Cum ceva îți observa,
Pe loc frâul îți scurta,
Ș'atunci cred că veți întoarce
Cu barbați și'n bună pace".

Am subliniat unele rânduri, chiar unele strofe, care în întregime au fost împrumutate dela V. Alexandri („*Hora unirii*" „*Dridri*"). Pe lângă faptul că în „poema" lui A. Nacco cu toate defectele de stil și de vers, se simte ritmul, cadența, măsura versului lui V. Alexandri, se repetă chiar unele epitete ; în această „poemă" simțim maniera de a descrie a lui V. Alexandri, felul lui de a vedea lucrurile, optimismul lui, iubirea lui față de viață.

A doua poemă fără titlu dedicată unui prieten „spre aducere aminte", scrisă la 1866 este un pamflet destul de răutăcios la adresa, probabil, a vre unui boer basarabean. Se începe cu promisiunea poetului de a descrie „portretul" „unui boer în lume" cu condiție, că cititorul îl va săruta, îl va iubi ; A. Nacco spune că se va feri a arăta „a lui prostie", că va căuta să-l scalde „în miroazne".

„Și pe urmă vi l'oi da
Ca să-l sărutați în gură,
Care este ca o șură".

După acest „prolog" se începe descrierea în cinci capitole a „prietenului" lui A. Nacco :

La o curte domnitoare,
Din părinți de viță mare
Scump odorul s'au născut
Și de Vodă a fost crescut.
Deodată șapte manci
Și pe urmă cinci dadaci,

Pruncul nostru a avut,
Când la curte a șezut.
Pentru aceia a eșit
El c'un nas nemărginit,
Pentru aceia a lui gură
Este mare ca o șură,
Pentru aceia capul lui
Samănă cu-a porcului,
Pentru aceia-i urechilă
Și-i buzat ca o mândrilă".

Până la douzeci de ani a crescut *„între slugi și între țigani"* şi s'a făcut „ca un bivol". Eroul lui A. Nacco a învăţat şi carte,

Și de aceia-i crăcănat,
Căci îi foarte învățat".

După ce şi-a făcut studiile , „prietenul" lui A. Nacco a fost prezentat lui Vodă, unde a făcut cu modul lui de a se purta o impresie foarte rea, şi unde a fost numit într'o demnitate nu tocmai onorabilă. Autorul nu cruţă mijloace, ca să-l înjosească pe „eroul" său, poate un adversar personal al lui, el trece adeseaori în descrierea lui peste marginile îngăduite, întrebuinţează chiar expresii care nu cadrează cu moravurile obicinuite în literatură. După ce eroul şi-a adunat o avere mare, vânzând mai multe lucruri din curte, el vine la Vodă şi cere să-i dea voie să-se ducă dela curtea domnească

„La o șatră țigănească,
Că mii dor de neamul meu
Și de scumpul meu ilău,
Care eu l'am lepădat,
Când în slujbă am intrat".

Vodă îi primeşte demisia şi „copilul" trece în Basarabia, care eveniment A. Nacco îl descrie, fo-

losindu-se de o poezie populară cunoscută în Basarabia :

„Frunză verde de sulcină,
Trecu-i Prutul apă lină
Și 'ntr'un codru 'ntunecat
Dragul mamei s'o aflat.
Acolo într'un bordei
S'o ascuns cu-a lui vițel
Și-o trăit vr-o zece ani,
Zi și noapte făcând bani,
Mâncând ghindă de stejar
Și pelin de cel amar".

Sub îndemnul mamei sale, o țigancă „vrăjitoare", prietenul lui A. Nacco caută să-se căsătorească, dar nimeni nu vroia să meargă după el și

„Atunci mama 'n ajutor
Ii descântă de amor
Și vrăjește-o biată fată,
Ca să-l îndrăgiască 'n dată.
Iar pe dânsul l'o schimbat,
In ficior de împărat
Și i-o dat un talisman,
Să nu pară gogoman".

Urmează mai departe descrierea nunții:

La o curte de 'mpărat
Nuntă așa nu s'a 'ntâmplat,
Căci atuncea un ținut
Zi și noapte-o petrecut;
Au băut, au ospătat,
Iar țiganii au cântat
Doine dulci de iubire,
De omor de fericire.
Copiliță mândră floare,
C'un sân plin de lăcrămioare

Pare veselă ușoară,
Ca o zi de primăvar

Numai după nunță au observat toți cine e mirele, „că în loc de împărat, l'au văzut pe-al meu mintios". In „epilog" autorul descrie, cum „prietenul" lui trăia retras, uitat de toți, adunând bani, de o sgârcenie atât de mare, încât i-a murit femeia de foame.

Ne-am oprit cu intenție asupra conținutului „poemei" lui A. Nacco, în care fără îndoială se descrie viața vre-unui boer basarabean, care a jucat un oarecare rol în societatea basarabeană de atunci. Scrierea este pătrunsă de un subiectivism, de o ură personală a autorului, care cum am văzut, adeseaori îl face să treacă peste formele obicinuite, cu toate, că și acest manuscris a fost destinat pentru tipar [1]). Din punct de vedere al formei, al limbei această „poemă", este inferioară descrierei de mai sus a călătoriei la Paris; în ea mai puțin se simpte influența lui V. Alexandri.

Am notat mai sus, că A. Nacco a adunat și câteva poezii populare din Basarabia, din care s'au păstrat numai trei. Ele au un caracter pur basarabean. Redăm textul uneia din ele, care poartă titlul *„Cântecul flăcăilor"*.

„Frunză verde alunică,
La mormântul lui Culică
Este-o floare răsădită,
Ce nu crește să 'nflorească,
Ce crește să veștezască
Și'n pământ să putrezască.
La moșie s'au cerut,
Din Chișinău l-au pornit.

1) Pe coperta colorată a carnetului citim nota: *„Ediția I"*

Și din trubă l'au jelit;
La rogatcă au venit,
Doisprezece flăcăi l'au intâlnit
Toți călări pe cai au fost,
Cu cai înșălați, frumoși.
La stăpân s'au închinat
Prinprejurul lui au stat,
Si așa l'au petrecut
De stăpân nerăzlețit,
La moșie au sosit,
Cazacii l'au întâlnit,
Toți cu săbiile scoase
Și cu lacrimi toți pe față;
Nărodul cu mare jeli
L'au luat ei pe năsăli
Și prin sat că l'au primblat
Și din trubă au căntat,
La biserică l'au dus
Sus pe scaune că l'au pus,
Să-l jălească mic și mare
Pe alor stăpân ce-au fost.
Dimineață ne-am sculat
La Culică ne-am adunat
Și din trubă că-au trubit,
Cazacii s'au adunat,
La Culică s'au grăbit;
Șepte popi l'au prohodit,
Că Culica a murit
Și în groapă l'au așezat
Ziua bună ne-am luat".

Poezia aceasta, ca și celelalte două poezii, denotă, că A. Nacco se interesa de poezia populară, că el chiar în poema din urmă întrebuințează în unele cazuri forma acestei poezii (în trei cazuri), și că poate aceasta se datorește tot influenței lui V. Alexandri.

Cum vedem, activitatea literară a lui A. Nacco este foarte variată. El traduce din ruseşte, din Crâlov şi Lermontov, mai multe bucăţi, el adună câteva poezii populare, el scrie două poezii şi două poeme originale, în care se simte influenţa lui V. Alexandri.

A. Nacco este cel mai tipic reprezentant al scriitorului basarabean, care nu s'a ridicat la nivelul nici al culturii ruseşti, nici al celei româneşti. Totuşi A. Nacco cunoştea bine şi literatura rusă şi cea românească. El ştie să aleagă cele mai frumoase fabule din Crâlov şi cele mai gingaşe poezii din Lermontov, pe de altă parte el traduce în ruseşte una din cele mai patriotice poezii a lui V. Alexandri *„Adio Moldovei"* şi se foloseşte de mijloacele poetice ale lui V. Alexandri în poeziile şi „poemele" lui originale. La A. Nacco nu găsim însă nici o notă patriotică românească, cum vedem la I. Sârbu, nu găsim nimic din viaţa Românilor basarabeni, din suferinţele lor, nimic despre situaţia lor sub stăpânirea rusească.

A. Nacco lasă prea timpuriu scrisul în româneşte. Au fost de vină împrejurările, sau poate că titlurile şi situaţiile pe care i-le-a oferit guvernul rus au adormit în el dorul de a scrie în limba strămoşească,—nu ştim. Faptul este, că ceva mai târziu el scrie o serie de lucrări istorice în ruseşte, nu tocmai favorabile chestiunei româneşti în Basarabia. Dar încercările lui de a scrie în româneşte vor rămânea ca un fapt istoric, care ne va face să uităm o parte din greşelile lui ulterioare.

4.

Dacă I. Sârbu şi A. Nacco au avut o oarecare cultură literară, dacă ei cunoşteau mai mult sau mai

puțin literatura rusă și ceva din literatura românească, Gheorghe Păun, un alt scriitor basarabean necunoscut, este poetul eșit din sânul poporului românesc din Basarabia, legat cu massele largi ale acestui popor, străin, ca și acest popor de cultura rusă. El a avut ocazie, cum vom vedeà mai jos, să cunoască puțin și literatura românească, în special poeziile lui V. Alexandri, dar aceste cunoștințe s'au răsfrânt în poeziile lui, cum se resfrânge în imaginația copilului povestea celor mari: el imitează, pe alocurea reproduce, în întregime cele auzite și citite de el, dar o face aceasta cu acea sinceritate și inocență copilărească, cu acea credință, că el este autorul celor reproduse, care ne fac și pe noi să credem în inocența lui.

Gh. Păun s'a născut la anul 1848 în Aprilie, în târgușorul Fălești din județul Iași (Bălți). Părinții lui aveau intenția să-l facă preot, dar ca țărani ei n'aveau posibilitate de a-și da copiii la școala spirituală și ei își trimit băiatul la mânăstirea Frumoasa, unde învață carte, cântarea, tipicul etc. Inzestrat cu o voce frumoasă, Gh. Păun trece la Chișinău, unde cântă în corul catedralei și unde ia parte pe la anul 1865 ca actor într'o trupă românească. Intre anii 1867—69 Gh. Păun se înrolează ca actor într'o trupă românească cu care trece Prutul, cutreerând orașele Moldovei și suportând toate mizeriile unui actor provincial. Se vede că Gh. Păun avea succes, întrucât părinții cu mare greutate au putut să-l convingă să-și lase cariera de actor și să vină acasă. La anul 1870 căsătorindu-se, el devine cântăreț întâi în satul Obreja, jud. Iași (Bălți), iar mai pe urmă în satul său natal Fălești.

Dar și în calitatea de față bisericească, el continuă să rămâie același actor: n'a fost o nuntă moldovenească, o petrecere din jurul Făleștilor, la

care să nu fi luat parte Gh. Păun, unde să nu fi răsunat vocea lui frumoasă, unde să nu fi cântat doine moldoveneşti. Faima cântăreţului dela Făleşti trecuse departe de graniţele ţinutului Iaşi. Dar viaţa obositoare de actor şi poate şi mizeriile pe care le îndura în împrejurările, în care nu era înţeles, i-au zdruncinat sănătatea, şi după o boală îndelungată, moare în floarea vârstei la 1875, lăsând soţia cu doi copii mici [1]). Părinţii lui înduraţi au ars cărţile şi manuscrisele, ce au rămas după el, considerând, că ele au fost cauza morţii lui timpurie.

Gheorghe Păun.

Dela Gh. Păun ne-a rămas un carnet cu 166 de poezii şi două „acrostihuri“. Câteva file din carnet lipsesc, aşa că din numărul de poezii arătat mai sus unele lipsesc complect, iar din altele s'au păstrat numai fragmente. Pe ultimele două pagini găsimi următoarea notiţă scrisă cu slovă chirilică veche, ca şi întregul carnet:

1) Aceste date ni le-a procurat fiul lui Gh. Păun, Mihail, Directorul şcoalei normale din Hotin.

„Cartea aceasta este a smeritului scriitor și singur socinitor [1]) *Gheorghe Feodorov Păun. 1868".*

In aceste cuvinte se oglindeşte, ca într'o picătură de apă, talentul modest al „scriitorului" Gh. Păun.

Poeziele rămase dela el denotă iubirea lui nemărginită faţă de poezia populară, pe care el o imitează, pe care el o crează, ca să treacă în gura poporului. Gh Păun este tipul poetului poporan, care crează pentru popor şi este înţeles de el, este tipul „lăutarului" român, anonim, necunoscut, dar apropiat de popor, tipul cântăreţului colectiv. Chiar poeziile lui V. Alexandri, pe care el le copiază, le imitează sunt poezii populare, adunate de poetul român. In carnetul lui Gh. Păun găsim următoarele poezii din V. Alexandri: *„Doina doiniță", „Doina iubirii", „Când eram la maica fată", „Cântec haiducesc", „Oltule Oltuțule", „Frunză verde baraboi", „Fiică de birău", „Turturica", „Baba cloanța", „Ciobanul", „Adio Moldovei", „Hora"* şi *„Ciocoiul"*. Unele din aceste poezii sunt copii din V. Alexandri cu foarte mici modificări potrivit graiului basarabean, iar altele se depărtează foarte mult de original.

Iată, de exemplu, *„Turturica"* lui Gh. Păun:

„Amărîta turturică
Când rămâne singurică
Și când soția își răpune,
Nu vra să se mai îmbune.
Și zboară în pustie adâncă,
Nici nu bea, nici nu mănâncă.
Unde este apă rece,
Nici nu vede și o trece,
Unde vede apă rea

[1]) Alcătuitor, autor. Carnetul cu poeziile lui Gh. Păun se găseşte la autorul acestei lucrări.

O turbură și o bea.
Unde vede apă bună
Ea trece ca o nebună.
Când auzi cucul cântând
Și merluța șuerând
Nu mă știu om pe pământ,
Nici nu mă știu unde sânt.
La vârfușor, sus pe nuc
Cântă dușmanul de cuc,
Dar mai jos pe-o rămurea,
Cântă și o turturea,
Cântă și nu se jelește,
Că soția nu-și găsește
Și-și rîșchiră penele,
Ca mândra sprincenile".

Cum vedem, începutul acestei poezii seamănă cu „Turturica" lui Enăchiţă Văcărescu, iar sfârşitul ei se apropie de varianta acestei poezii culesă de V. Alexandri. Ceiace este mai interesant, este faptul că aci găsim motive (versurile *„La vârfușor sus pe nuc")* din colecţia de doine populare a lui S. Marian („Cântecul despărţirii". Inceputul: *„Colo'n jos între hotare este un nuc cu frunză rară"*), cântec a cărui variantă se cântă şi astăzi în Basarabia (se începe: *„Ici în vale la izvoare, crește-un nuc cu frunza rară"* etc.)

Gh. Păun desigur cunoştea poeziile lui V. Alexandri, dar este greu de presupus, că el a cunoscut şi varianta lui E. Văcărescu. Ear motivul dela sfârşitul poeziei, după cât ni se pare, nu a fost publicat până la 1868, ceiace ne-ar da indicaţie să credem, că sau Gh. Păun a cules această poezie din gura poporului, sau a modificat poezia lui V. Alexandri, întroducând motive auzite de el dela popor.

In poezia *„Adio Moldovei“*, cum am avut ocazia să constat, Gh. Păun modifică întregul conţinut al acestei poezii, păstrând numai câteva versuri dela început [1]). De asemenea schimbă mai multe versuri din poezia *„Fată de birău“*, adăugând câteva comparaţii noui[2]). In poezia *„Oltul“* Gh. Păun schimbă numai câte un cuvânt în unele versuri, aşa rândul

„Oltule, râu blestemat“

din poezia lui V. Alexandri la Gh. Păun sună:

„Of, Oltule, râu supărat“

sau:

„De'mi opreşti pe Niţul meu“,

la Gh. Păun:

„Şi-mi opreşti iubitul meu“. etc.

Ca să putem compara cum schimbă Gh. Păun unele din poeziile lui V. Alexandri, confruntăm poezia lui V. Alexandri *„Ciocoiul“* cu varianta aceleiaşi poezii a lui Gh. Păun:

V. ALEXANDRI:

Frunză verde baraboi,
Mă 'ntâlnii cu un ciocoi:
—„Bună cale, măi Române,
—Mulţumim ciocoi de câne.
—Măi, mojice, tu eşti beat.
—Latre, ciocoi gulerat,
Că eu astăzi n'am mâncat.
—Măi, mojice, mojic rău,
Las'că mi te-oi drege eu
Când o veni birul greu.

—Alelei! pui de ciocoi!
De te-aşi prinde la zăvoi,
Să-ţi dau măciuci, să te moi,

GH. PĂUN:

Frunză verde baraboi,
Pe drumul lui Dorohoi,
Merge-un car cu şase boi
Incărcat cu popuşoi,
Şi-l ajunge un ciocoi.
—„Bună cale, măi Române,
—Mulţămim ciocoi bătrâne,
—Măi, Române, tu eşti bat,
—Latri, ciocoi gulerat,
Că eu de trei zile n'am
mâncat,
Nici boii n'am adăpat,
Şi tu mă faci că sânt bat.
Dar ciocoiul dracului

1) V articolul nostru *„Vasile Alexandri şi Basarabia“*. In rev. „Viaţa Românească“. 1922, N. 4.

1) *Ibidem.*

V. ALEXANDRI:	GH. PĂUN:
De pele să te despoi. Ca să-'mbrac cu pelea ta Pistoalele şi flinta, Vântul să nu le pălească, Ploi să nu le ruginească Ochiul să nu le zărească".	*Ştiind harul calului, Vârâi mâna supt o brâncă, Şi scoate un bici rotund Şi-i da vo una-două. Dar biciu se frânge-n două; Iar Românul dracului, Ştiid harul carului, Vârâ mâna supt o scoarţă Şi scoate o nuea groasă, 'Jumătate ciotoroasă, Şi-i dă vo şapte-nouă, Şi pe deasupra vo două. Dar ciocoiul dracului, Dând călcâe calului Aleargă la satul lui, Satul lui crâşmarului. — „Măi Ioane, măi crâş-mare, Aprinde-mi o lumânare Măcar de două parale, Şi rachiu de trei parale Şi să mă ungi pe spinare, Că m'am bătut cu ţăranii".*

Cum vedem din aceste poezii, Gh. Păun schimbă, amplifică poeziile lui V. Alexandri, folosindu-se de imagini noui, pe care el desigur le împumută din poezia populară. Tot sub influenţa lui V. Alexandri, a poeziilor lui populare, Gh. Păun compune o mulţime de poezii populare în stilul celor adunate de V. Alexandri sau poate le adună din gura poporului, modificându-le puţin, cum le modifica şi V. Alexandri. Gh. Păun se foloseşte de toate mijloacele poeziei populare în ce priveşte forma şi conţinutul, de aceleaşi comparaţii, paralelisme, de aceleaş epitete, aliteraţii, de care se foloseşte poezia populară, având ca izvor natura, ce-l înconjură pe Român. Iată începutul majorităţii poeziilor lui Gh.

Păun: *„Frunză verde garofiță“, „Frunză verde asomie“, „Frunză verde toporaș“, „Frunză verde teișor“, „Frunză verde chiparos“, „Frunză verde trei masline“, „Frunză verde de mohor“, „Frunză verde pui de tei“, „Frunză verde trei gărnate“, „Frunză verde trei alune“, „Frunză verde de sulcină“, „Frunză verde somnoroase“, „Frunză verde de săcară“, „Frunză verde poamă neagră“, „Frunză verde leuștean“, „Frunză verde de prăsade“, „Frunză verde arnăut“.* Iată una din aceste poezii:

„Frunză verde pelinită,
Mai gătește-mă, măicuță,
De-un cal bun și de-o suliță
C'oi să mă duc la graniță,
La granița Turcului,
Unde-i greu voinicului
Cât e pasul Turcului.
Busuioc verde pe masă,
Rămâi, maică, sănătoasă
Dacă n'ai fost bucuroasă
Să-ți aduc o noră 'n casă
Să șezi cu nepoți la masă“.

Sau:

„Frunză verde poamă neagră,
Gândul meu pe unde-aleargă,
Nu-i pasere să-l întreacă
Și voinic să mai petreacă,
De vei vrea a cerceta
Și de mine-a întreba
Eu singur îți voi spune:
Eu totdeauna-s la primblare,
Ca să-mi mai treacă de jale“...
etc.

In poeziile lui Gh. Păun, ca și în ale lui A.

Nacco, nu găsim nimică, ce ne-ar aminti de starea lucrurilor de atunci în Basarabia. Sunt însă vre-o două-trei poezii, care fac aluzie la unele evenimente istorice, la trecut. Aşa, de exemplu, în poezia *„Frunză verde trei gărnate“* se vorbeşte despre Napoleon, după ce au luat Ruşii Parisul. Iată cum sună începutul acestei poeziii, care ar fi o prelucrare a unui cântec răspândit în Țările româneşti în prima jumătate al sec. XIX-lea [1]).

„Frunză verde trei gărnate,
Napoleon Bonaparte,
Stând în pământ de departe,
La marea Apusului,
In preajma Parisului
Ochii în sus au ridicat,
Spre Franța sau uitat,
Şi din gură aşa zicea:
— Să trăiască țara mea,
Țară bună şi blajină,
Tu de Rus nu ai hodină,
Țara bună voinicească.
Cine-au fost s'o stăpânească?
Rusul din țara rusască.
Aluxandru împarat
Multă oaste au adunat“ etc.

In altă poezie este vorba de eteria de la 1821, de Ipsilanti,

„Care cu mare fericire,
Să pornise cu oştire,
Ca el să dezrobească
Patria țara grecească“ etc.

In această poezie se ridiculizează aventura lui

1) *V. C. Bobulescu.* Lăutarii noştri. Bucureşti, 1922, p 79.

Ipsilanti, care avea în capul oştirii *„comandiri mai mari, plăcintari și covrigari“*.

Majoritatea poeziilor lui Gh. Păun se referă la iubire, la dragoste, la deziluziile amorului, la trădarea femeei [1]).

„In oraș para se varsă
Din inima mea cea arsă.
Focul acest tulburat
La toți este vederat.
Și nimeni nu se îndură
S'astâmpere a mea arsură,
Căci tot felul de durere
Are leac și mângâiere;
Dar durerea de oftare
Nici un leac în lume n'are.
Nu-i durere mai amară,
Nici mai arzătoare pară,
De cât focul de amor,
Când s'aprinde vrai să mori.

Acest „foc de amor“, care s'a aprins în sufletul poetului, îl face să-şi reverse durerea în poezie, îl face să exclame cu desnădejde:

„Că nici un minut nu trece
Din adânc să nu suspin“.

In cele mai multe din poeziile lui Păun, de aceleaşi motive, se zugrăveşte iubirea femeei, suferinţele ei din cauza tradării din partea iubitului, se cântă tristeţea despărţirei. Iată câteva rânduri dintr'o poezie de aşa fel:

„Rămâi sănătoasă,
Mi-a zis și s'a dus;

1) Aceste consideraţiuni le-am expus în orticolul nostru „Pagini îngălbenite“. Renaşterea Moldovei“. No. 1, 1920.

Pieptul mi-s'apasă
Pacea mi-a răpus.
Mi-am pierdut vederea,
Lacrimile-mi curg
Și îmi pierd simțirea—
Unde, vai, să fug.
Acum n'am zi bună
Dragul m'a lăsat,
Sânt ca și-o nebună,
Doamne, ce păcat,
Inima mă doare,
Capul mi-este greu,
Pieptul de suspinuri
Se bate mereu".

Dar după dragostea poetică cu suspinuri, cu aşteptări „în zadar", (poezia „*In zadar alerg pământul*"), cu întâlniri pline de poezie, vine şi proza vieţii, şi poetul nostru, ca şi toţi poeţii, se deziluzionează şi iată cum îşi exprimă sentimentele:

„Maică sfântă milostivă,
Ce scapi pe toți de otravă,
De muerea cea bețivă,
Rea, 'ndrăcită, guralivă.
Eu le auzeam aceste,
Că este între neveste,
Și nu puteam crede că este.
Ci gândeam că-i o poveste;
Dar acum cu însuratul,
Văz că m'o dus păcatul
Să dau peste necuratul,
Să eu munci ca vinovatul,
Imi părea ca niște glume
Când auzeam din guri bune,
Că o veste ții în lume
Cu șaptesprezece nume:

Viespe, viperă, omidă,
Strechii, vidră și aspidă ;
De-ași sta toate a le scrie
N'am cerneală și hârtie
Câte mi le face mie
Draga scumpa mea soție,
Că de când îi mie dată
Totdeauna-i tulburată".

Şi poeziile de iubire au ca isvor de inspiraţie poezia populară. „Turturica", „cucuşorul", „păsăruica", „puica", „luna", „stelele" sunt imaginile poetice la care recurge Gh. Păun.

Gh. Păun nu este un simplu culegător al poeziei populare, nici un imitator a poeziilor lui V. Alexandri, ci este poetul poparan prin spiritul căruia trec poeziile poporului, pe care le colorează, le individualizează, poate uneori chiar le crează. Poeziile lui, pline de o naivitate inocentă a omului simplu fără multă carte, scrise în limba poporului, uneori fără rimă şi fără ritm, nu ne pot interesa pe noi astăzi. Dar ele, probabil, că au fost gustate de vechea Basarabie la nunţile, la petrecerile, la care le rostea şi le cânta Gh. Păun. Ele vor rămânea ca o amintire istorică din viaţa culturală a Basarabiei, ele ne vor aminti de firea poetică a unui om mic, a unui poet eşit din popor şi cultivat de el.

5.

Acei care au avut prilejul să viziteze biserica suburbiei Chişinăului „Râşcani", au putut observa la stânga dela intrare, în dosul bisericii, câteva monumente ale familiei Donici.

Sunt mormintele numeroasei familii în Basarabia de altă dată, o veche familie boerească, care acum aproape s'a stâns.

Unele din aceste morminte datează din primele decenii ale veacului XIX-lea, altele-s mai noui, iar unele sunt chiar din zilele noastre, din anii dinaintea războiului mondial. Şi ceia ce te surprinde este faptul, că toate inscripţiile de pe aceste monumente sunt scrise în româneşte.

„Aici odihneşte robul lui Dumnezeu . . . . Donici“.

In ciuda vremurilor şi a împrejurărilor şi ca o mustrare tăcută a acelor familii din boerii moldoveni, înmormîntate alături de Donici, care n'au ştiut să-şi stimeze limba strămoşească, un veac întreg au apelat zădarnic la sentimentul de dreptate al trecătorului grăbit, au vestit că ultima dorinţă a acelor care au trăit şi simţit a fost, ca şi amintirea despre cea mai mare taină a vieţii să fie păstrată în haina, pe care o iubeau.

Familia Donici a fost una din puţinele familii boereşti în Basarabia, care în decursul întregului veac de oblăduire străină, şi-o păstrat caracterul său naţional. Alexandru Donici, al cărui nume va rămânea pururea în literatura română, a fost cea mai bună dovadă a acestei afirmaţiuni. Una din ultimele vlăstare ale acestei familii, Elena Donici, care şi-a făcut studiile la Iaşi, sub regimul rusesc, şi s'a stabilit pe urmă definitiv la Paris, a apărat cauza Basarabiei la conferinţa păcii din 1919 - 1920. Ea este nepoata lui Matei Donici, a poetului basarabean necunoscut.

Acei care au luat parte la mişcarea naţională din 1917, puteau vedea uneori pe la redacţia „Cuvântului moldovenesc“, un moşneag bătrân, cu o barbă lungă, în uniformă de general rus. Era generalul Matei Donici. Nimeni nu ştiea însă, ca acest fost general în armata rusă a scris poezii în tinereţă. Născut la anul 1847 în comuna *Brăneşti*

din judeţul Bălţi, unde familia Donici pe vremuri avea moşie, pe care o stăpânise bunicul poetului *„Stolnicul Matei Donici“* [1]), viitorul general întră în liceul regional din Chişinău, pe care însă nu l'a terminat [2]). Ceva mai pe urmă Matei Donici urmează şcoala tehnică din Moscova, dar se vede că şi aici nu i-a mers, întrucât pe la anul 1868 fu nevoit să părăsească şi această şcoală.

Pe la 1869, după cum se vede şi din poeziile lui, îl vedem la Odesa, la un unchiu a lui, iar ceva mai târziu în acelaşi an, se găseşte la moşia părinţilor lui la Brăneşti, uneori la rudele lui din Turceni. Pe la 1870 intră în şcoala militară de cavalerie din Tveri, după terminarea căreia la 1874 a luat parte ca voluntar în războiul sârbo-turc, iar la 1877-1878 în războiul ruso-româno-turc. După războiul ruso-japonez, la care a luat parte Donici ca general şi în care a fost şi capturat, el a eşit la pensie, stabilindu-se în Tighina. A murit la 26 Septemvrie 1921 [3]). Până la bătrâneţe Matei Donici şi-a păstrat sentimentele româneşti din tinereţe, luând parte, când avea peste 70 de ani, la mişcarea naţională din 1917 şi mai pe urmă, fapt care a fost remarcat şi de către presa română cu ocazia morţii lui.

Cele câteva poezii şi fragmente din lucrările mai mari a lui Matei Donici s'au păstrat la nepoata lui, Elena, căreia probabil i-le-a încredinţat poetul, când ea îşi făcea studiile la Iaşi şi care a făcut o

---

1) И. Н. Халиппа. Роспись землевладѣнія и сословнаго строя населенія Бессарабіи по даннымъ переписи 1817 года. Труды Бессарабской ученой архивной комиссіи, т. III p. 135.

2) Н. В. Лашковъ. Кишиневская областная, нынѣ первая гимназія. Кишиневъ 1908, p 161.

3) Aproape toate informaţiile le-am căpătat dela fratele generalului Donici, Vasilie Donici, căruia îi aducem mulţumiri.

copie pentru d. I. Pelivan, iar acest din urmă a avut bunătatea să-mi îngăduie să le reproduc.

Poeziile au fost scrise cu caractere noui românești, care se întrebuințeau la 1869.

Matei Donici.

Poate că nici într'o scriere apărută în Basarabia sub Ruși nota protestului împotriva regimului străin n'a fost așa de bine pronunțată, așa de viguroasă, ca in poeziile lui Matei Donici, poate că nici un scriitor basarabean n'a avut o conștiință națională așa de limpede, cum o vedem la el. Posibil, că unirea principatelor și viața nouă care s'a început la Românii de peste Prut a trezit speranțe noui în sufletul intelectualilor basarabeni.

Prima poezie, scrisă la Odesa în August 1869 este întitulată *„Soarta“* și sună astfel:

„Noi șidem pe roata vieții,
Și cu frică 'n sine bieții

Tot gândim, gâcim întăi,
Ce soartă v'om găsi pe căi.
Dar cât omul n'a gâci
La fantazmă n'a reci,
Şi gândirea s'a lăţi
Tot el alta a păţi.
Iar pre bine el ar face,
Când s'ar alina în pace;
Când el viaţa s'ar încrede
In calea ce se vede.
Bună oară eu cândva gândit-am
Se pat vr'o dată ce păţit-am.
Of! ce zile am agiuns,
Să fiu de soartă rău împuns.
Căci soarta me a prepus
Să mă fac pe-aicea Rus,
Să mă fac eu porcotină
Şi de-a Rusului scatină.
Mă iertaţi, la noi grăesc,
Tot în graiul ţărănesc.
Ruşii dau scatina nume,
Cari-i dobitoc în lume.
Şi gâcitam eu cândva
Astfel soartă a lua?
A lua un jug în spate
Să port zile pre sarate.
Să port numele de Rus
Şi să fiu avan supus
La poporul ista crud,
Ce năbuşit'au până la Prut
Şi n'am putut eu suferi
De-asupra a peri,
Şi rupt de vatra părintească,
Am răsărit în ţara cea rusască".

Odesa. August 1869".

Numai cine cunoaşte împrejurările, în care au trăit basarabenii, condiţiunile de viaţă socială şi politică, poate să-şi dea seama de îndrăzneala autorului, al cărui versuri, chiar dacă ar fi fost găsite în manuscris, puteau să atragă după sine în cazul cel mai bun câţiva ani de muncă silnică şi pe urmă Siberia. Matei Donici desigur că simţea acest lucru, căci în altă poezie, datată 17 August 1869 şi intitulată „*Cugetul*", el scrie:

„Şezând odată de urât,
Ce mic mi s'a părut
De a scri versuri româneşte;
Ei, unde gândul meu loveşte!
De a scri versuri, foarte bine!
Zic eu în sine;
Dar să mă păzesc,
Căci ruşine să nu păţesc.
Aşa pe când muza vâzâeşte
Şi fantazma iute creşte,
Luatam eu de coardă harpa,
Ca se cânt de Iancu şi de Safta.
O, Pronie, îndurătoare!
Să mi dai inimă cântătoare,
Ca să cânt de heroi,
Tot de mare soi.
In toate să văd spori
Şi să rup la flori,
La flori mult mirositoare
De subt a nostrul soare.
Din pământul românesc
Din locaşul strămoşesc."

. . . .

. . . .

Ultimele două rânduri omise de autor, probabil că se refereau la Ruşi.

Şi Matei Donici în altă poezie, o idilă, care poartă titlul *„Satul nou ori Pepeneşti“* ia „de coardă harpa“ şi cântă despre „pământul românesc“, pe care-l iubea atât de tare. Această poezie este dedicată lui Pavel Roseti, unui proprietar din judeţul Bălţi, după cum se spune, poet şi el, dar dela care nu s'a păstrat nici o scriere. In epigraful pus în fruntea poeziei *„Satul nou ori Pepeneşti“* găsim şi ceva date care se referă la Matei Donici. Aici citim:

„Satul lui M. Donici
Ii frumos şi mare,
Locuitorii Români vo(i)nici
Şi mult pământ el are.
In scurt eu să vă spui
Că 'n scris el este
Dar în fiinţă nu-i
Şi nu-i poveste“.

Insăşi „idila“ se începe cu descrierea vieţii ţărăneşti din Basarabia. Şi aici Matei Donici nu scapă ocazia să-şi manifeste sentimentele lui faţă de chestiunea Basarabiei:

„Intr'o ţară mult frumoasă,
Ce se trage pân' în Reut
Este un sat de multe case
Cu biserică şi preot.
Căci poporul creştinesc
Poartă nume românesc
Şi-i în ţara Bessarabă,
Ce de Ruşi făcută roabă.
In satul ist sunt multe
Mori de apă, mori de vânt,
Căsuţe albe vr'o două sute —
Tot s'aşterne pe pământ.
Şi cât cu ochii vezi
Tot grădini şi livezi;

Aici în flori și verdeață
Dulce-i vara viața“.

Arătând bogățiile, viața întreagă a satului, care curge „drept, încet și țărănește“, cârdurile de „viței și porci“, „olanii“ (băeții), care se joacă „ca iezii“, Matei Donici scrie:

„Crâșma i-le parlament,
Unde mult s'adună
Tot sărbalnic element,
Unde păharele și limba sună.
Răcnind vorbesc de toate
Ce lor li se poate,
Și grăesc mult, ferbinte
De ce-l ajunge minte.
Prezidentul lor crâșmarul
Ce-i știut de cap pre mare
Ii vestit de mult tălhariu,
Că inimă nu are:
Strânge dăjdie; jupoaie,
Pe Român, ca pe oaie
Și numai nu-ăl înțelege
De ce dumnealui lege“.

In acest „parlament“, care este frecventat de țărănime, a cărei „viața doarme 'n letarghie“, țăranii vorbesc:

„De Dumnezeu, de împaratul,
Și mai multe hotăresc,
De boeri și de tot satul.
Aici în pre mare societate
Găsesc și remezii și sănătate
Și de urât zilele 'ș petrec
La rachiu avan mai frec“.

Și cu toate că parlamentul satului nu se aseamănă cu „cel libru englezesc“, poetul se împacă

cu el, întrucât el, cum zice Matei Donici, este „în stilul ţării mele".

Urmează descrierea curţii boereşti, cu florărie, cu „acareturi", cu cerdacul moldovenesc în care boerul:

„Şede, cască şi priveşte
La nişte raţe pe cel lac,
Şi soarele îi asfinţeşte.
O, ce privelişte, ce armonie!
Pe orizont, ce nouri aurii!
Ce landşafturi maestoase!
Ce locaşuri scumpe şi frumoase!
Dela deal Rumâni, Rumânce,
Vin încet de jale cânt;
Se resună în văi, în stânce
Plin de dor al lor cuvânt;
Şi se văd ii ostiniţi,
La obraze mult pârliţi;
Şi li-i dulce foare traiul,
Şi li-i scump a lor tot plaiul".

Indrăgostit în viaţa simplă a ţăranului basarabean, inspirat de tablourile scumpe sufletului său, Matei Donici, cum vedem, arată şi unele neajunsuri ale vieţii Românului basarabean, care trezesc în sufletul lui sentimentul de compătimire, şi pe care el le iubeşte, ca şi calităţile, ca şi părţile pozitive ale vieţii ţăranului.

Aceleaşi sentimente de dragoste faţă de Românul basarabean, faţă de viaţa lui, aceleaşi tablouri din natura Basarabiei cu văile şi dealurile ei, cu pădurile şi Reutul, pe malul căruia a scris poezia de sus, le găsim şi într'un fragment dintr'o poemă care poartă titlul: *„Intreruptul din poema: Un holtei de 70 ani, dedicată lui Victor Donici"*, desigur vre-o rudă apropiată a poetului.

Inceputul acestui fragment din poema lui Matei Donici este consacrat descrierii drumurilor, care duc spre păduri şi câmpii, spre lanuri de grâu şi care se aseamănă cu căile vieţii omeneşti. Descrierea unui sat moldovenesc din valea Reutului Matei Donici aici o face în următorul mod:

„Multe case grămădite
Tot cu stuh acoperite.
Dar biserica-i frumoasă,
Curtea naltă și voioasă.
După curte o grădină
Ce cu apele s'imbină
Cum s'imbină doi iubiți“ etc.

Reutul este descris de către Matei Donici în următorul fel:

Și apa Răutul e pură,
De departe 'n Nistru cură,
Cuprinzând de deal o coastă,
Ca colanul pe nevastă.
Și 'n apa lui se oglindesc
Viața, traiul rumănesc:
Cum Rumânca spală rufe,
Cum copleșul joacă 'n tufe,
Cum vițeii pe toloacă
Orfanica-i duc săracă,
Cum purceii dela scroafă
Zmulg o vatră de garoafă,
Cum o fată din pădure
Duce-o strachină de mure,
Dar flăcăul după ea
S'o sărute parcă vrea;
Ca când vrea ca s'o cuprindă,
Se întinde ca s'o prindă
Dar e iute se zmuncește
Și de mamă îi grăiește
Multe, multe rumânește“.

Matei Donici a scris şi poezii în alt gen. Aşa în poezia *„Sătea“* găsim motive de dragoste, de amor, şi ceiace este interesant, că această poezie este scrisă ca formă sub influenţa poeziei populare. Redăm în întregime textul acestei poezii destul de drăgălaşe, cu toate neajunsurile ei de limbă:

„Ce frunze verde viorică,
Unde pleci tu, bre Florică?...
Ce pleci tu 'ngrabă la izvor?
— Sătea me eu se obor
De adorare și amor.
Ce frunze verde toporaș,
Badea cântă 'n flueraș,
Căci bând apă la izvor
A scăpat atunci de dor
De adorare și amor.
Ce frunză verde lăcrămioară,
Văzând badea o Mărioară
La poiana lui Bujor,
N'a putut scăpa ușor
De adorare și amor“.

Aceleaşi motive de dragoste vedem și în poezia *„Pentru alta“.*

„Ai iubit și tu în lume,
Dar de mult à fi deatunci,
Ș'acu scumpul a ei nume
In uitare îl arunci;
Pentru alta care-ți face
Farmecă de tulburat,
Pentru alta, care-ți place
Care mintea ți-o furat“.

Poeziile lui Matei Donici sau mai bine zis versificările lui, fac parte din categoria scrierilor poeţilor basarabeni, despre care am vorbit mai sus. Au scris în acelaş timp, în aceleaşi împrejurări, s'au

desvoltat în mediul basarabean, în atmosfera culturală din Basarabia. Dar ele au şi o mare deosebire faţă de scrierile celorlalţi poeţi.

Gh. Păun, cum am văzut, om aproape fără carte, imitează poeziile lui V. Alexandri şi cele populare, le imitează cu atâta primitivitate, cu atâtă naivitate copilărească, încât se pare că este acel poet necunoscut al masselor, care trăeşte cu interesele lor şi crèază pentru ele. Prin haina greoaie a poeziilor lui adeseaori străbate sentimentul cald al adevăratului poet, mai cu seamă acolo, unde el vorbeşte de bucuriile şi deziluziile amorului.

A. Nacco un cunoscător destul de bun al literaturii ruseşti şi al celei româneşti, are un gust literar mai fin, mai desvoltat, are şi o putere imaginară mai mare.

Matei Donici păstrând ceva din primitivitatea lui Gh. Păun şi având şi cultura şi puterea de imaginaţie a lui A. Nacco, are şi sentimentul adânc de comunitate de neam, are şi nota puternică de protest împotriva regimului şi iubirea nemărginită faţă de ţara lui, de poporul lui, în special faţă de pătura de jos. Limba lui „ţărănească“, cum spune el, curată limbă moldovenească, nu se prea mlădie pentru a cuprinde într'o formă mai frumoasă gândul, imaginile poetului, dar pe alocurea îşi rupe ghiaţă şi curge domol, ca apa Reutului, pe care-l cântă.

Şi acest poet, ca şi A. Nacco şi Gh. Păun, n'a pătruns în massele largi ale poporului, a rămas singur, izolat, poate neînţeles, poate suferind din cauza mizeriei culturale, în care trăia poporul, pe care el îl iubea atât de mult. Dar poeziile lui Matei Donici ca şi ale poeţilor precedenţi vor rămânea ca o faptă frumoasă, ca un moment istoric în viaţa culturală a Românilor basarabeni.

6.

Am văzut, că pe la anul 1870 în Basarabia au fost câteva încercări modeste de poezie românească, care la prima vedere par izolate, fără nici o legătură cu viaţa de atunci, dar care oglindesc situaţia Românilor basarabeni [1]), mentalitatea lor, care se sbătea între cele două culturi, acea naţională veche, înăbuşită, şi cea străină, care încă nu reuşise să copleşească sufletele intelectualilor basarabeni. Dela această dată nu cunoaştem nici un poet, până în timpurile revoluţiei dela 1905. Dar aceasta nu ar însemna că interesul faţă de literatura românescă lipsea cu desevârşire, că n'au fost poate noui încercări de literatură locală. Că unele cercuri basarabene se interesau de literatura română, dovedeşte şi faptul că pe la anul 1900 apar câteva nuvele româneşti, din Vlahuţă şi alţi scriitori, în limba rusă în revista *„Bessarabeţ"*, traduceri datorite d-lui Paul Gore. Suntem informaţi, că fiul lui Costachi Stamati, octogenarul Nicolae Stamati, care şi astăzi locueşte în Bălţi, are un număr însemnat de poezii, pe care nu le-a publicat şi despre care noi ştieam încă pe vremurile ţarismului.

Revoluţia „şcolarilor", cum a fost botezată revoluţia rusească din anul 1905, nu s'a manifestat aproape prin nimic în Basarabia, dar a trezit un

1) Ca o dovadă că până pe la anul 1870 între basarabeni se manifestă un interes viu faţă de literatura română poate servi şi un carnet cu poezii româneşti, care se găseşte la D-l Pant. Halippa. Carnetul are următorul titlu:

„DORUL
Suvenire, anul 1867 D-rei Gavriliţei. A lui D. E. Bogos". Carnetul (338 pag.) conţine un număr de 175 poezii, scrise cu litere latine, copii din poeţii români V. Alexandri, Bolintineanu, Gh. Sion, M. Zamfirescu, I. Gianoglu, Gr Alexandrescu, C. Negruţi, etc. Este interesant, că cele mai multe din aceste poezii au un caracter patriotic.

oarecare interes față de limba românească, a format un curent naționalist între tineretul școlar de origine românească, curent, care nu s'a stâns până în momentul unirii. După această revoluție apar unul după altul câteva ziare, o revistă bisericească, încep să apare și cărți didactice. Această mișcare a scos la iveală și câțiva poeți. Nu ne vom opri asupra poeziilor d-lui P. Halippa, a căror valoare literară este recunoscută, nu este locul să vorbim aici și despre poeziile d-lui I. Buzdugan — talentul ambilor poeți este în creștere — ne vom ocupa în linii generale de activitatea literară a doi poeți basarabeni dispăruți. Unul din acești poeți este Tudose Roman.

Acei care au participat la mișcarea națională din anul 1917 își reamintesc figura tragică a poetului—țăran, orb, dus de mână de un copil al lui, figură, care se putea vedea la toate întrunirile cu caracter național și în special la redacția „Cuvântului moldovenesc". O boală nemiloasă i-a răpit vederea, dar n'a stâns în sufletul lui dragostea de neam și de poezie: el își dicta poeziile sale colaboratorilor dela „Cuvânt moldovenesc". Din autobiografia lui, care a rămas nepublicată [1]), aflăm că Tudose Roman s'a născut la 5 Ianuarie 1887, *„în satul Chipercenii de sus din ținutul Orheiului; părinții mei,* „povestește el mai departe", *mazâli, plugari sărmani, văzând cât e de greu să trăești fără ca să știi carte, când eram de șapte ani, m'au dat la școala din sat, unde în curgere de opt ani de zile am învățat cu greu două clase* [1]) *în limba rusească"*. După ce a terminat școala a rămas pe lângă părinți ajutându-i la mica lor gospodărie, iar *în anul 1905,*

1) Această autobiografie, scrisă la anul 1917, se află în posesiunea noastră.

1) Școlile așa zise cu două clase aveau de fapt șase clase.

citind cel dintâi număr al gazetei moldovenești „Basarabia“ nu-mi credeam ochilor, că citesc în limba mea“, şi tânărul Tudose Roman îşi părăseşte casa părintească şi vine la redacția *„Basarabiei“*, unde a stat mai mult timp şi unde a aflat *„de unde se trage neamul nostru“* şi unde s'a *„deprins a citi românește“*. Aici şi-a tipărit şi cele dintâi poezii ale sale. A fost pe urmă invitat la redacția *„Cuvântului moldovenesc“*, unde şi-a tipărit cele mai multe din poeziile sale. In anul 1915 devine orb din cauza tifosului exantematic, iar în toamna anului 1921 moare la Chipercenii lui, între țarani, a căror viață a cântat'o în poeziile sale.

O bună parte din poeziile lui Tudose Roman au fost adunate într'un volumaş mic (în total 30 de poezii), care a apărut în anul 1919 cu litere chirilice în editura „Societății de gospodărie modernă şi cultură națională Propăşirea“. Cărticica poartă titlul *„Cântecul plugarului“*,[1]) care corespunde admirabil conținutului acestui volumaş şi care caracterizează foarte bine talentul nefericitului poet.

Țăran aproape fără nici o cultură, Tudose Roman îşi petrece viața între țărani, împarte cu ei munca şi nevoile vieții, sufere de aceleaşi mizerii, şi în poeziile lui se răsfrânge această viață țărănească, aceste dureri nemângâiate. In poezia *„Soarta plugarului“*, poetul zugrăveşte această viață în următoarele cuvinte:

„Vai de omul cel din țară,
Care câmpurile ară,
Dela zori de dimineață
Cu sudorile pe față.
El lucrează în greu mare,
Dar folos tot nu mai are,

1) Тудос Роман, Кынтекул плугарулуй 1919 Кишинэу

Câci averi altora strânge
Păn şi oasele îşi frânge.
Drepturile-i sunt călcate,
Silnicite, dărâmate,
Cârmuirea cea de sus
Traiul i-a făcut nespus.
Toţi străinii de prin lume
Fără patrie şi nume,
Negustori fără ruşine —
Când numai le vine bine
Pe ţăran îl tot înşală
La cântari, la socoteală,
Şi pe zi ce trece urcă
Dătoria şi-l încurcă.
Ei trăesc la noi în sate,
Ca tăunii pe-alui spate,
Stau şi storc a lui putere,
Grămădindu-şi lor avere.
De-l şi văd că bietul moare
De el nimeni milă n'are,
Şi îl lasă ca să piară
In al sărăciei ghiare".

In altă poezie („*Cântecul plugarului*") T. Roman, crede că ţăranul „uitat de Dumnezeu" va scăpa „din chinurile grele" numai prin carte.

„Ea ţi-va da ţie putinţa
Unui trai mai priitor
Şi te-a face domn pe ţară
Şi stăpân pe viitor".

Un strigăt disperat în acelaşi sens vedem în altă poezie, scrisă în vremea ţarismului:

„Daţi lumină, daţi lumină,
Voi cârmaşi pe-acest popor,
Că zăcem în întuneric
Toţi în somn omorâtor!

Fost-am noi dați la peire
Și uitați de Dumnezeu,
Nu știm carte, n'avem parte
Și trăim amar și greu....
Dați științ' adevărată,
Nu povești cu logofăți
Și acelea 'n limbi străine
A nevoie să le 'nveți.
Dați în școală limba noastră,
Limba dulce din popor
Limba cea moldovenească
Să 'nvățăm și noi ușor".

Revoluția dela anul 1917 a găsit în T. Roman un cântăreț al năzuinților Românilor dintre Prut și Nistru, al suferințelor trecutului lor, un poet, care-i îndeamnă la luptă pe țărani pentru dreptate (*„Spre dreptate"):*

„Voi țărani, copii ai țării,
Milioane de bărbați,
Din Hotin la malul mării
Glasul vostru ridicați.
Cereți drepturile sfinte,
Ce de-un veac vi s'au răpit,
Ca de-acuma înainte
Să trăim mai fericiți.
Astă-zi lumea să răzbună
Pe țarismul vechi și rău
Și la viață dreaptă, bună
Pleacă toți cu Dumnezeu.
Deci și voi, frați dela țară,
Pentru drepturi vă luptați,
După viața cea amară
Fericire să aflați.
Și pământ, și libertate
Voi, Români, veți căpăta

Dacă toți pentru dreptate
In unire veți lupta!“

In poezia *„Sub a țarului domnie“* T. Roman descrie situația în care se găseau Românii basarabeni sub regimul rusesc:

„Sub a țarului domnie
Am trăit ca vai de noi,
In nespusă sărăcie ,
Asupriți, flămânzi și goi!
C' au domnit la noi în țară
Venetici, călăi, tirani,
Și 'n robie sub povară
Ne-au ținut atițea ani.
Doamne sfinte, 'n țara mamă
Parcă-am fost niște străini,
Am trăit de bună seamă,
Ca o floare printre spini.
Chiar și mila 'mpărătească
Numai rele ni-a voit,
Căci și limba strămoșească
Să vorbim ni s'a oprit.
Am trăit la noi în țară
Fară drepturi și cuvânt,
Indurând numai ocară
Pe al strămoșilor pământ“.

Când a intrat oastea românească în Basarabia și a sosit momentul unirii, T. Roman să adresează ostașilor cu următoarele cuvinte *(„Către ostași)“ :*

„Frați ostași, cu arma 'n mână
Apărați țara română,
De dușmanii din afară
Și de cei ce sânt în țară,
Cari vor să mai domnească
Pe moșia strămoșească,

Și pe noi în grea robie
Au de gând să ne mai ție.
Sămănând la noi în țară
Ură, vrajbă, foc și pară,
Căci n'au dânșii bucurie
Neamul nostru se reînvie...".

Dar țăranul poet, care în mai multe poezii (*„Moldova"*, *„Craiul dac"*, *„Țării mele"* etc.) cântă durerea și dorințele poporului român din Basarabia, iubește ca toți țăranii natura, în mijlocul cărei trăește, și în poeziile lui se vede această iubire nemijlocită, naivă (*„In luna lui Mai"*, *„Chemarea primăverei"*, *„Iarna"*). In mijlocul naturii țăranul uită de necazurile vieții, natura este izvorul energiei lui, aici el găsește liniștea sufletească. Iată cum exprimă Tudose Roman această legătură între el și natură:

„Drag mi-a fost în câmpul verde
Liniștit să viețuesc,
Departat de-amarul vieții
Și de răul omenesc.
Acolo 'n singurătate
Cucul să-l aud cântând
Și pe biata ciocârlie
Sus în aer ciripind.
Aer dulce cu mirezme
De pe câmpul înflorit
Mi-a fost drag să mă dezmierde,
Când mă aflu obosit.
Și pe șes în umbra sălcii
Pe covorul de chirău
Mi-a fost drag murmurul apii
Să-mi îngâne gândul meu".

In poeziile lui Tudose Roman se găsesc și note religioase: credință în Dumnezeu este o altă

notă caracteristică mentalităţii poporului de jos. Şi această credinţă se vede în poezia *„Venirea lui Iisus Hristos“* şi *„În noaptea învierii“*. De un adânc lirizm este pătrunsă poezia *„Gânduri negre“*, în care se oglindeşte starea sufletească a poetului orb. Cităm această poezie în întregime:

„Bate vântul ne'ncetat
Tot mai iute și 'ndesat,
Nouri suri plutesc pe cer,
Soare n'am văzut de ieri.
Inima-mi s'a tulburat
Și se sbate 'mpedecat;
Cine-mi știe jalea mea,
Și de unde vine ea?
Gânduri negre vin mereu
Și să 'ndeasă 'n capul meu,
Vin ca vântul și se duc,
Eu de ele mă usuc“.

Intre poeziile lui Tudose Roman găsim şi poezii de dragoste (*„Aduceri aminte“*, *„Dorul“*, *„Cântec“* etc.).

Dar ele nu sunt caracteristice pentru talentul lui T. Roman, deşi şi în ele găsim note de sentiment poate uneori naiv, dar adânc. In poezia *„Cântec de leagăn“*, poezie scrisă sub influenţa poeziei româneşti din partea dreaptă a Prutului, T. Roman zugrăveşte dragostea mamei pentru copil:

„Dormi, copile, 'n legănaș,
Dragul mamei copilaș,
Dormi în somnul tău duios
Dragul mamei, făt frumos.
Luna, stelele lucesc
Oamenii se odihnesc,
Numai eu de dragul tău
Legănându-te mereu,

Stau cu tine de veghez
Şi din ochi des lăcremezi.
Dormi, cu Domnul eu te las
Dormi, şi fă-te un viteaz.
Fii un Grue — grozovan
Să ai suflet de Roman,
Groaznic pentru cei haini,
Luptător cu cei străini.
Viaţa ta, al mamei pui
Pentru ţară tu s'o pui".

Tudose Roman, acest Colţov al Basarabiei, a cântat viaţa ţăranului, nevoile lui; în poezia lui se oglindeşte şi epoca renaşterii poporului românesc din Basarabia, revoluţia naţională din anul 1917. Aşa, cum au fost scrise aceste poezii, în limba poporului, fără multă artă şi fără înfluenţe din afară, vor rămânea ca mărturii adevărate ale sentimentelor şi gândirii ţăranului basarabean în timpul revoluţiei şi înainte de ea.

Mai puţin interesante sunt poeziile lui Ion Bour-Cazâu, ţăran din. com. Gânceşti jud. Chişinău, mort în răboiul de la 1914-1918, care a lăsat un carnet cu o mulţime de poezii populare, probabil, compuse de el, sub titlul destul de nostim: *„Voinicească viaţă a lui Ion Bour Cazâu"* [1]).

Iată un fragment dintr'o poezie a lui:

„Când iaram flacău odată
Am iubit şi eu odată,
Am iubit aşa de straşnic,
Că-mi era dragă vrăjmaşnic"...

Sau poezia *„Cântec hoţesc a lui Ion Bour-Cazâu"*:

„Foaie verde de sulfină,
Când eram de un an de zile

1) Carnetul lui I. Bour-Cazâu se păstrează la D-l P. Halippa.

Luam caii din grădină
Şi căruța cea mai bună.
Când eram de-un an-de doi,
Scoteam din poiată boii.
Când am prins a strica porți,
Mă știam cu hoții toți.
Când eram de doi-de trei,
Toți umblam cu buzdugan,
Când eram de ani mai mare
M'am învățat a 'mbla călare“ etc.

Sunt nişte poezii populare, pline de naivităţi, greoaie, care oglindesc „voinicească viaţă a lui Ion Bour Cazâu“, iubirea lui, idealizarea puterii brute. Se zice că el însăşi era de o putere colosală şi în naivitatea lui povestea, că el este cel mai voinic în Hânceşti. Carnetul este scris pe la anul 1907.

7.

Războiul mondial ne-a răpit pe unul din cei mai de valoare poeţi basarabeni, pe Alecu Mateevici, al cărui talent abia trezit la viaţă era menit să treacă peste cadrele regionalismului îngust şi să devie un factor puternic al culturii româneşti în genere. Născut la 16 Martie 1888 într'o familie preoţească cu tradiţii româneşti în satul Zaim din jud. Tighina, A. Mateevici de mic copil capătă un interes viu faţă de limba românească. Tatăl lui, preotul Mihail, un preot cum se mai întâlnea câte unul prin satele uitate ale Basarabiei, era abonat la revista *„Albina“*, din care fiul lui capătă primele cunoştinţe de limba românească şi, poate, primul imbold pentru poezie. După şcoala primară urmează şcoala spirituală din Chişinău, iar după absolvirea acestei şcoli, la anul 1909 trece la seminarul teologic din acelaşi oraş. După absolvirea se-

minarului, în anul 1910 intră în Academia teologică din Chiev. In anul 1914, își ia licența în teologie, este profesor la seminarul din Chișinău, devenind și preot. A murit în floarea vrâstei la 13 August 1917, îmbolnavindu-se de tifos abdominal pe frontul românesc, unde plecase în calitate de preot militar.

Nici unul din scriitorii basarabeni înainte de unire nu cunoaștea atât de bine limba poporană, și „limba vechilor cazanii". Limba copilăriei lui și o îmbogățește prin cititul cărților bisericești, iar mai târziu și-o perfecționează la redacția ziarului, *„Basarabia"*; a *„Vieții Basarabiei"*, a *„Luminătorului"* și a *„Cuvântului moldovenesc"*. La Chiev ia parte activă la mișcarea cercului național al studenților moldoveni *„Deșteptarea"*, iar în timpul revoluției, la 1917, vine de pe frontul românesc pentru câteva zile la Chișinău, unde participă la congresul corpului didactic și unde își citește minunata sa poezie *„Limba noastră"*.

Majoritatea poeziilor lui A. Mateevici sunt traduceri din rusește. Dar A. Mateevici știe să aleagă din scriitorii ruși ceea ce se potrivea cu firea lui, cu concepția lui idealistă, religioasă. In ultimii ani înainte de revoluție în literatura rusă și în concepția intelectualității rusești se manifestă un curent mistico-religios, care dealtfel este caracteristic culturii rusești în genere. Și A. Mateevici, care își face studiile în școalele cu caracter religios rusești, pătruns de ideia unei regenerări sufletești a omenirei, și totodată un naționalist convins, prin traducerile sale caută să ridice sufletul poporului din care făcea parte. Dar pe el nu-l pasionează curentul bolnăvicios al religiunei mistico-anarhice a scriitorilor moderni Rozanov și Merejcovschi, pe el îl interesează poezia idealistă din trecut a lui Alexie Tolstoi

şi scrierile poetului tineretului decepţionist rus, a lui Nadson. Acest din urmă cel mai strălucit reprezentant al decepţionismului frumos din literatura rusă, care prin farmecul poeziilor sale, prin pesimismul său atrăgător, a răpit atâtea vieţi fragede, a înebunit atâtea capete sucite, îl înfluenţează pe A. Mateevici. Dar A. Mateevici alege din poeziile lui Nadson ceia ce se potriveşte cu ideile lui, cu concepţia lui idealistă, religioasă, ceia ce este mai sănătos în poezia acestui poet. Şi iată cum traduce în româneşte A. Mateevici una din cele mai frumoase poeme a lui Nadson *„Creştina"*:

„Măreaţa Romă doarme 'n pace,
Umbrita de livezi tăcute,
Şi o linişte adâncă zace
In rândul curţilor ei mute.
O noapte blândă a primăverii
Domneşte 'n uliţi somnoroase,
Iar luna focul tremurarii
Il scaldă 'n ape scânteioase;
Şi Tibru-dungă lucitoare,
Curând în negrele lui maluri
C-o murmurare gânditoare,
Işi mână apele în valuri...
Cu capu 'n piept, cu crucea 'n mână,
Sub a 'nchisorii neagră pază,
O blândă tânără creştină,
Pe pietre aspre dormitează.
Zădarnic pus-au stăruinţe
Chinuitorii ei cei răi:
Făgădueli şi suferinţe
N'au sfărâmat credinţa ei...
Neomenoasa judecată
A osândit'o eri la moarte,
Dar mâne 'n ceruri ridicată

Primi-va scrisul altei soarte...
Şi iată c'o dorinţă sfântă
Pe sine 'n jertvă a s'aduce,
Ia-şi merge calea de osândă,
Işi merge drumul cel de cruce.
Prin vis a patriei câmpie
O vede de stejari umbrită
Şi râul — lunca albăstrie —
Şi casa dragă şi iubită...“

Şi aşa traduce A. Mateevici această frumoasă poemă până la sfârşit, păstrând ritmul originalului, ţinându-se aproape de textul rusesc, fără neologisme, introducând uneori cuvinte, ca „tremurarii“, „murmurare“, care nu se aud în limba română, dar care amintesc cuvintele vechi ale cărţilor bisericeşti.

Şi din A. Tolstoi A. Mateevici alege aceleaşi motive religioase, cu caracter idealist, alege aceleaşi poezii, în care se zugrăvesc caractere tari, gata pentru sacrificii, care sunt gata să-şi jertvească chiar viaţa pentru idealul său. Acest ideal este idealul creştinesc.

Poema lui A. Tolstoi *„Păcatoasa“*, în care se descrie desfrâul societăţii de pe vremea lui Hristos, şi puterea cuvântului acestuia din urmă, întrupează acest ideal creştinesc. Iată cum traduce în româneşte A. Mateevici această poemă :

„Norodul fierbe... glasuri, tunet,
Cântări şi din chimvaluri sunet,
Verdeaţă primprejur şi flori,
Iar printre stâlpi, pe la uşori,
Perdele-n ţesături frumoase,
Cusute din mătăsuri groase,
Curţi, minunat împodobite...
Cristaluri, vase aurite,
Ce ca un soare strălucesc.

Pe afară — mare grămădire
De cai, trăsuri — la hodinire;
La masă oaspeți năvălesc,
Și vorba lor se varsă slobod
Prin sgomot, cântece și tropot...".

La masă se vorbeşte despre toate, şi se pomeneşte despre Hristos.

„*Acele vorbe le ascultă*
O tânără 'n păcat căzută,
Purtarea necuviincioasă,
Ciudata ei îmbrăcăminte
Despre viața păcătoasă
Spun tuturor fără cuvinte.
Ea, în adâncul desfrânării
Pe toți îi trage, ca într'o apă;
De cursele destrăbălării
Nici tânăr, nici bătrân nu scapă.
Nu-i știe inima mustrare,
Precum nu știe nici rușine,
Și frumusețea de vânzare
O ia pe aur ori și cine..."

In trufia ei care nu ştie limită, ea declară că nu se teme de nimeni, chiar de Învăţătorul. Vine în mijlocul comesenilor ei Ioan Botezătorul, pe care-l întâmpină cu „vorbe obraznice". Dar iată că se arată figura blândă, iertătoare a lui Hristos.

„*Privirea blândă i-a ajuns*
Adâncurile depărtate,
Și negrele a ei păcate
El, ca în zori le-a luminat...
Ea stă la îndoială încă,
Dar pocăința cea aprinsă
Incepe inima să-i strângă;
Și 'n mijlocul tăcerei iată

Paharul tânăra deodată
Pe pietre jos din mână-l scapă,
Pân în adâncuri sguduită,
Şi cade-a veseliei roabă
Tremurătoare, îngălbenită,
C'un plâns amar şi tânguios
Jos înaintea lui Hristos".

De aceleaşi idealuri creştineşti este pătrunsă poema lui Tolstoi *„Ioan Damaschin"*, pe care o traduce A. Mateevici. Iată un fragment din această traducere :

„La slujba ţării aşezat
Şi proslăvit e Damaschin ;
Din toţi slujbaşii 'n halifat
El, cel mai mare e creştin ;
Şi cârmuirea din oraş
El cu haliful o 'mpărţeşte,
Şi-al stăpânirei lui părtaş,
In toate cele 'l sfătueşte...
Grădinile-i nemărginite
Imbracă curtea în verdeaţă,
Şi vecinic verzi şi înflorite
Slobod mirosuri de dulceaţă ;
Lucesc într'a luminei raze
Satirii mulţi de pe păreţi,
Şi'n valuri roşe-sângeroase
Rubinii stâlpilor măreţi
De-a soarelui fierbinte-arsură
Găsesc hodină ş'alinare
Sub a mătăsei ţesătură,
In umbra ei răcoritoare"...

După A. Mateevici au rămas şi câteva poezii originale, dar şi ele sunt pătrunse de aceleaşi motive religioase. Iată una din ele *(„Un sfat"):*

„Să fugi de faptă rea, creștine,
Ascult'al Domnului cuvânt
Și făptuește numai bine
Din leagăn până la mormânt.
Atunci cu zimbet fericit
Vei trece prin această viața
Și chiar și moartea liniștit,
Putea-vei s-o privești în față.
Atunci plug, săceră și sapă
Vor fi ușoare 'n mâna ta,
Și lângă un ulcior cu apă
Tu veșnic vesel vei cânta.
Iar când muri-vei, cu mult dor
Străini și neamuri te-or jăli,
Și flori din lacrimile lor
Pe-al tău mormânt vor răsări“.

Aceleași idealuri creștinești, liniștitoare, înălțătoare, pătrund și poezia *„Cântecul clopotului“*.

De un interes deosebit este poezia lui A. Mateevici *„Eu cânt“*, în care autorul își manifestă iubirea sa față de țăranul român, părerile sale sociale. Reproducem un fragment din această poezie frumoasă:

„Eu cânt pe-acei, ce 'n jug și chin
Pe-a lor spinare țara țin,
Cari 'n robie și necaz
Voinici, puternici au rămas!
Vânjoși, înalți, ca fierul tari,
De soare arși, bătuți de vânt,
Brăzdează harnicii plugari
Al țărei lor mânos pământ.
Din plug pe toți ei ii hrănesc,
Vărsînd pâraie de sudori, —
Dar tot puterile le cresc:
Pe-acești puternici muncitori
Eu cu mândrie-i cânt!...

Eu cânt pe-acei, ce pân acum,
Fără cărare, fără drum,
In noapte rătăciți au stat,
Nădejdea însă n-au lăsat".

Poetul termină cu următoarele cuvinte profetice:

„Și glasul vieții ascultând,
Venirea zorilor eu cânt".

Să nu se uite, că această poezie a fost scrisă la anul 1914.

In poezia *„Mama"* A. Mateevici descrie durerea mamei, care și-a pierdut fiul în războiu, dar care își găsește mângâere în faptul, că fiul ei a murit vitejește. Poetul termină această poezie cu următoarele strofe:

„Și 'n bătălia cea aprinsă
Sărit-ai plin de vitejie,
La moarte, ca la stea nestânsă,
Ai năzuit cu bucurie.
Acum la vatra ta străbună
Incet eu numele-ți șoptesc,
Din lacrimi-ți împletesc cunună,
Dar moartea ți-o blagoslovesc".

In poeziile lui A. Mateevici se găsesc și alte motive: așa este frumoasa poezie *„In zarea anilor"*, în care amintirile trecutului sunt amestecate cu dorințele nelămurite ale tânărului poet (poezia este scrisă la anul 1907, v. *„Viața Basarabiei"*, 1907, No. 4).

„In zarea anilor trecuți
Eu văd în flacări asfințituri,
Eu văd albastre amurgituri
In zarea anilor trecuți.

E primavara, sunt în floare
Salcâmii, stau pe gânduri dus,
Şi-o căldură 'mbătătoare
Şi-o miroznă ameţitoare
Mă duce lin departe 'n zare,
In zarea anilor apuşi.
Şi atunci salcâmii gânditori
Stau înfloriţi în zori de foc;
In umbra crengilor cu flori
Visam cu visuri de noroc.
Dar anii ceia sunt pierduţi
In zarea anilor trecuţi"...

Cea mai frumoasă poezie a lui A. Mateevici este poezia *„Limba noastră"*, cântecul de lebădă al talentatului poet, scrisă de el cu câteva săptămâni înainte de moarte. Această admirabilă poezie, plină de avânt patriotic, de iubire faţă de neam, a fost scrisă în momentele, când se rupsese lanţurile robiei noastre, când se întrezărea o eră nouă în viaţa Românilor basarabeni. Ea va rămânea pentru totdeauna în literatura română, ca o podoabă nepreţuită şi totodată ca un indiciu pentru poeţii noştri, că izvorul frumuseţei adevă ate a poeziei se poate găsi în limba poporană, naivă, dar plină de bogăţii neînchipuite. Citām o parte din această minunată poezie:

„Limba noastră-i o comoară
In adâncuri înfundată,
Un şireag de piatră rară
Pe moşie răvărsată.
Limba noastră-i foc ce arde
Intr'un neam, ce fără veste
S'a trezit din somn de moarte,
Ca viteazul din poveste.

Limba noastră-i numai cântec,
Doina dorurilor noastre,
Roiu de fulgere ce spintec'
Nouri negri, zări albastre.
Limba noastră-i graiul pânii,
Când de vânt se mișcă vara.,.
In rostirea ei bătrânii
Cu sudori sfințit-au țara.
Limba noastră-s vechi izvoade,
Povestiri din alte vremuri;
Și cetindu-le 'nșirate,
Te 'nfiori și te cutremuri.
Limba noastră îi aleasă,
Să ridice slava 'n ceruri,
Să ne spue 'n hram și-acasă,
Veșnicile adevăruri.
Limba noastră-i limbă sfântă,
Limba vechilor cazanii,
Care-o plâng și care-o cântă
Pe la vatra lor țăranii"...

In acelaşi an al revoluţiei ruseşti la 10 Iulie, la Mărăşeşti, unde prin sânge s'a afirmat încă odată puterea de viaţă a poporului român, dreptul de a avea o altă soartă, A. Mateevici se gândeşte la soarta Basarabiei, în care se frământa ideia unirii şi scrie poezia *„Basarabenilor"*.

„Să știți: de nu veți ridica
Din sânul vostru un Proroc,
In voi viața va seca;
Zădarnic soarta veți ruga,
Căci scoși veți fi atunci din joc,
Și-ți rămânea făr'de noroc.
Din chiag de lacrimi, de dureri,
Din trăsnet de mânie sfântă
Și din nădejdi și sbuciumări

Din năzuinți și frământări
El trebuĭ facla să-și aprindă.
Și'n suflet neamul să-și cuprindă.
Și 'n țara noastră va purcede
Pe drum de spini și chinuire
Cu gloata celor ce l'or crede
Și duh aprins de înnoire
Va duce 'n propovăduire"... etc.

In carnetul inedit a lui A. Mateevici mai sunt câteva poezii originale. Așa este poezia *„Frunza nucului"*, *„Zîna"*, *„Cântec de leagăn"*, *„Unora"*, *„Deasupra târgului Bârlad"* şi altele. In această din urmă poezie, scrisă la 15 Iulie 1917 poetul este indignat de faptul că Nemții au aruncat un „snop de pâine" cu o scrisoare, în care se spunea că în Muntenia Nemții au cules o recoltă bună şi nu se tem de foame. Poetul face apel la dreptatea Celui de sus în următoarele cuvinte:

„O, Doamne, unde-i ispășirea,
O, Doamne, unde-i mântuirea,
Străinii ne-au mâncat sudoarea,
Iar noi ne chinuim flămânzi.
Pământul, ce-ne-a fost ca floare
Din colț în colț Tu îl aprinzi;
Afurisirea cadă, Sfinte,
Judecătorule părinte,
Pe cei ce țara ne-au vândut
Și robi năvală ne-au făcut;
Dar milă fie-Ți de creștin,
Ce spicul din sudori îl crește
De-un biet nevinovat Român,
Ce-și spune-amarul românește".

In poezia *„Unora"*, A. Mateevici consecvent părerilor sale exprimate şi într'un articol, se ridică împotriva neologismelor în limba română, împotriva

tendinței de latinizare, sau mai bine zis, împotriva curentului pentru introducerea limbei literare din vechiul regat, care preocupa pe vremuri cercurile intelectuale basarabene:

. . . *„Voi voiți a noastră limbă*
S'o înnoiți surpându-i temeiurile vechi,
Și noua latinie, macar ca-r fi cam strâmbă
Vă pare totuși cântec“...

A. Mateevici a lăsat și alte scrieri în românește, a lăsat câteva cercetări cu caracter cultural, referitoare la Basarabia, dar numele lui nu va fi legat de aceste lucrări. Numele lui v'a fi rămas în literatura română, chiar dacă ar fi scris numai poezia *„Limba noastră“*.

VIII.

Publicaţiile periodice româneşti.

„Buletinul eparhiei Chişinăului" din anii 1867—1871. „Basarabia". „Viaţa Basarabiei". „Moldovanul". „Basarabia reînoită." „Luminătorul." „Făclia ţării." „Glasul Basarabiei." „Cuvânt Moldovenesc." Calendare moldoveneşti. „Şcoala moldovenească".

In Basarabia de sub regimul rusesc au fost şi oarecare încercări de publicistică, au fost încercări de a scoate reviste şi ziare în limba românească. Nu ne vom ocupa aici de articolele şi studiile, care priveau cultura românească, scrise în ziarele şi revistele ruseşti. Numărul acestor articole şi studii este foarte mare; n'a fost aproape revistă mai mult sau mai puţin serioasă, care într'un fel sau altul să nu fi atins chestiunea românilor din Basarabia. Şi cu toate acestea opinia publică rusească era rău informată asupra Românilor. Pentru scopul nostru ar fi interesante lucrările tipărite în ruseşte a acelor Români basarabeni, care nutreau sentimente naţionale, care apărau chestiunea naţională, care propagau ideia culturii româneşti in Rusia. Dar aceasta ar

cere o cercetare specială. In capitolul de față ne mărginim numai la ceeace a fost tipărit în limba românească.

Autoritățile bisericești din Basarabia la anul 1867 au intervenit către Sinodul rusesc cu rugămintea de a aproba scoaterea unui buletin eparhial [1]), așa cum era obicinuit în celelalte eparhii din Rusia. Cum însă nu toți clericii cunoșteau limba rusă, s'a cerut ca o jumătate a acestei reviste să fie tipărită în „moldovenește", ceeace s'a îngăduit de către Sinod. Primul număr apare la 1 Iulie 1867 sub redacția arhimandritului Varlaam, rectorul seminarului, rus de origină, și a profesorului seminarului Mihail Scvorțov de aceiași origină. Revista apărea *„de două ori în lună la 1 și la a 15 zile. Prețul tipăririi pe un an cu trimetere și aducere acasă 6 ruble argint"*. Revista conținea partea oficială și neoficială. Prima parte se tipărea în două limbi paralele și avea două rubrici: *„Punerile la cale a preasfântului Sinod"*, și *„Punerile la cale a stăpânirei de eparhie"*. In a doua parte se găsesc articole aparte în rusește și în românește, fără ca să fie traduse. Toate articolele românești, ca și cele rusești, aveau un caracter religios, Așa în mai multe numere se tipăresc articolele: *„Iisus Hristos, a lui vreme, viață și lucru"*, *„Adunarea alcătuirilor în scurt, care duhovnicește cuprind dogmele"*, *„Tâlcuirea evangheliei lui Matveiu"*, *„Sfântul Ioann Zlataust ca un propovădnic"*, *„Sfântul Sofronii, patriarhul Ierusalimului"*, *„Descrierea cea cu bisericească procesiune cu sfânta de minuni făcătoare icoană a Maicii lui Dumnezeu toamna dela mănăstire până la orașul Chișinău"* etc. Ici colea găsim și câte o predică. Limba în care era scrisă

1) Кишиневскія епархіальныя вѣдомости.

revista este o limbă moldovenească, fără neologizme, pe alocurea cam st icată. Iată, de exemplu, cum scrieau basarabenii la anul 1868 (No. 3, 1 Aprilie, p. 89 art. „Sfântul Sofronie Patriarhul Ierusalimului"): *„Nu mai puţin de cât Palestina înflorea cu mănăstirile Eghiptul. Intru ele se afla mânăstiri slăvite cu numi de mari nevoitori—Antonii, Macarii, Pahomii, — întru carii 'nu înceta de a se păstra chipul cel vechiu a vieţii călugăreşti. Ioann Mosh încă pân la întâlnirea cu Sofronii au fost în ţara aceasta, fiind trimis de mai marele lavrii a lui Feodosii după pricinele mânăstirii. Nu este indoială, că el în voroavele cu Sofronii, nu slobozea din vedere de a spune prietenului său înştiinţare de darea aceasta şi cu aceea au întărit intru el nebiruita dorinţă a căuta înţelepciunea părinţilor din Eghipet"*,..

Toate articolele sunt traduse din ruseşte, ceea ce se simte şi în rândurile citate.

La anul 1871 partea românească a revistei *„Buletinul eparhiei Chişinăului"* a fost suprimată.

Abia după revoluţia dela 1905 se fac noui încercări pentru a scoate reviste şi ziare româneşti. Era lucru natural: revoluţia după războiul ruso-japonez între alte probleme ale statului rus a pus şi problema drepturilor naţionalităţilor din Rusia. Polonejii, Ucrainenii, Finlandejii, în genere aproape toate popoarele subjugate au început o luptă îndărjită pentru redobândirea drepturilor naţionale, pentru cultură şi pentru limba naţională. Şi Românii basarabeni, o mână de intelectuali din Chişinău, şi-au pus în gând să scoată un ziar.

Aceasta s'a făcut cu concursul basarabenilor, care se găseau în vechiul regat: profesorul universităţii din Iaşi C. Stere a venit la Chişinău, unde a pus la cale, cu cei câţiva basarabeni scoaterea

primului ziar românesc în provincia dintre Prut şi Nistru. La 24 Maiu, Mercuri, la anul 1906 apare primul număr al *„gazetei național-democratice „Basarabia“*, tipărită la început cu litere ruseşti.

In articolul de fond al ziarului, autorul necunoscut, punând un motto: *Dacă nu eu pentru sine, apoi cine pentru tine“* scrie:

„Zice un proverb poporal. Cu adevăr putem zice, că acestea cuvinte sânt întocmai pentru noi basarabenii.

Până astăzi basarabenii au fost lipsiți, ca și ceealalți cetățeni a Rusiei, nu numai de un drept a sta la cârmuirea țării, a petrece niște dorite legi pentru binele poporului, dar au fost opriți și de o învățătură și de o știință de limba lor strămoșească.

Stăpânirea țării, punându-i pedică la tot pasul basarabeanului, întru un timp nu prea îndelungat a adus Basarabia la o cale, prin care țăranul nu putea aduce nici fărmăturile de sub masa boerilor.

Nu pute face asta întunecatul nici atât, cât făcea măcar fratele lui—țăranul rus“...

„Neînțelegând limba, sărmanul basarabean au fost lipsit de lumina învățăturii, au fost lipsit de cel mai întâi drept omenesc a înainta cu mintea pentru binele său. Prin milostivele rospuneri a stăpânirii nevoitului basarabean i-o rămas numai să plece capul în pământ și se înjugi alcătuirea cu boul său. Dar iacă o 'nceput a răsări soarele.

O devenit vremea, că cârmuirea țării s'o poarte poporul singur prin aleșii săi. S'au întemeiat Gosudarstvenaia Duma“...

„Numai o gazetă pe limba moldovenească va deschide ochii moldovanului“... „Deșteaptăte, Române,

din somnul robiei. Ai în videre, că de astăzi înainte, cum țe vei așterne, așa vei dormi“.

Caracterul național al ziarului e și mai bine pronunțat în al doilea articol semnat de Alecu Nour. Intre altele în acest articol citim:

„De o sută de ani Basarabia noastră, țară de plugari Români, a întrat în sânul popoarelor Rusiei, dar pân' acuma basarabenii n'au luat nici o parte în mișcările lor naționale. Starea noastră e înapoiată. Poporul basarabean lipsit de lumine venite de pe piscurile înalte ale gândirii omenești, tot rămâne sărac cu duhul și tot nu știe, nici nu vede, că dreptul lui cel mai sfânt — național — rămâne sfărâmat de mânele străine.

Bunul cel mai înalt de gândire și de simțire românești — nici esă din întunericul, în care de veacuri este învălită mintea și inima Moldovanului“... „Peste Prut, în Bucovina, în Ardeal și Macedonia neamul românesc are mulți vajnici luptători pentru interesele lui naționale. Numai noi, moldovenii din Basarabia, sântem cei rămași în urmă și nici n'avem fruntașii săi, n'avem fiii săi aleși, prin care poporul nostru va putea spune în Dûmă un cuvânt în sfatul neamurilor“... „Noi știm, că poporul nostru e o mare putere, dar ea n'a ajuns încă la conștiință de sine și făr' începător de această conștiință poate fi năprasnică, ca oceanul nemărginit“.

Cu aceste cuvinte pline de entuziasm revoluționar, de încredere în viitor începeau tinerii luptători ziarul românesc din Basarabia. Această notă națională pătrunde toate paginele ziarului, ea se strecoară în fiecare rând, în fiecare cuvânt. Ziarul printr'o serie de articole caută să trezească poporul basarabean la o viață nouă, la o viață națională, îi amintește de origina lui, de comunitatea lui et-

nică cu Românii din regat şi din provinciile austro-ungare, propagă ideia şcoalei în limba maternă, luptă pentru întroducerea limbei româneşti în instituţiile din Basarabia, explică *„folosul gazetei moldoveneşti"*, îl combate pe *„vânzătorul de neam"* P. Cruşevan. In gazetă găsim bucăţi din poeţii români, din M. Eminescu, V. Alexandri, C. Negruţi, M. Poni şi alţii, găsim informaţii din *„Universul literar"* şi alte ziare, descrierea expoziţiei din Bucureşti etc. Apariţia gazetei a fost salutată de *„Viaţa Românească"*, ziarul *„Liberalul"* şi de mai multe persoane din Basarabia. In genere *„Basarabia"*, care apărea de două ori pe săptămână a fost un ziar foarte bine informat şi cu o direcţie naţională bine determinată. In fruntea ziarului a fost răposatul avocat E. D. Gavriliţă, iar ca colaboratori d-l P. Halippa (Pintilei Cubolteanu), I. Pelivan, M. Vântu (T. Vârtej), bătrânul Vasile Oatu (Moşu Vasile), Alecu Nour, C. Porumbescu (Porumbac), Al. Mateevici, S. Cujbă, Gh. Stârcea (Georgescu), Th. Inculeţ şi alţii.

Până la 1 Ianuarie 1907 a apărut 54 de numere ale ziarului *„Basarabia"*. Administraţia rusească nu punea piedici apariţiei ziarului la centru, dar căuta prin toate mijloacele să împiedice răspândirea la sate. Incă prin Decembrie 1906 au început să se primească plângeri dela abonaţi că nu primesc ziarul, cu toate că trimisese costul abonamentului. Intervenţia direcţiei ziarului la administraţia locală n'a avut succes, aşa că conducătorii ziarului au fost nevoiţi să renunţe la scoaterea ziarului. La 11 Martie 1907 apare ultimul număr scris destul de îndrăzneţ, cu poezia *„Deşteaptă-te, Române"* şi cu articole de protestare împotriva regimului. Despre rolul pe care l-a jucat *„Basarabia"* în viaţa culturală a provinciei noastre am putea

spune cu cuvintele altui ziar românesc *„Viața Basarabiei“*, care peste un an dela apariţia primului număr al „Basarabiei“ scrie câteva rânduri calde (24 Mai, art. „Ziua de mare amintire“) la adresa confratelui său dispărut (No. 6:) ...*„Vom spune numai, că ea a fost prima gazetă moldovenească, care s'a învrednicit să-și spue cuvântul său despre viața Moldovenilor din Rusia și despre nevoile și neajunsurile poporului moldovenesc din Basarabia în limba strămoșească, în limba noastră moldovenească. Tocmai toate acestea i-ar fi gazetei „Basarabia“ ca o cunună de flori pe care ea a căștigat-o după lucrarea sa. Cât pe noi, ne interesează nu părerile și vederile „Basarabiei“, dar numai decât singurul fapt, că ea a trăit și a vorbit moldovenește. Astfel astăzi... de când noi Moldovenii avem cuvântul tipărit, să ne aducem aminte de gazeta „Basarabia“ și de acei lucrători, iubitori de neamul lor moldovenesc, care mai întâi de toate s'au dat, cum au știut, slujirei norodului nostru din Basarabia! Și mai cu seamă să aducem mulțumiri acelui bun moldovean de baștină, care stătea în fruntea acelei porniri moldovenești din Basarabia— bătrânului nostru avocat E. G. Gavriliță, care cel dintâi s'a supus dorinței de a sluji Moldovenilor din Basarabia prin limba lor“...*

După o lună şi ceva după moartea năprasnică a *„Basarabiei“* apare ziarul citat mai sus *„Viața Basarabiei“*. In ziua Invierii la 22 Aprilie 1907 a văzut lumina primul număr. E caracteristic, că *„Viața Basarabiei“* a apărut *„în două feluri“*, cum se spune în anunţ,— cu litere ruseşti, pentru acei, care ştiu să citească ruseşte, şi *„cu litere românești pentru marele public inteligent al Basarabiei și tuturor țărilor locuite de Români“*. *„Direcția ziarului este moderată, luptând cu răzvrătirea ca și*

cu înapoierea". *„Viața Basarabiei*" anunță că, *„se va purta potrivit cu împrejurările de față, cu deosebită băgare de seamă, și nu va urmări decât folosul neîndoelnic al scumpei noastre țări, slujind progresului marelui imperiu Rus și intereselor delicate ale culturii locale, lucrând în deosebi, prin cuvântul deosebit, pentru ridicarea de comun-economică și pentru propășirea intelectuală și morală a Moldovenilor din Basarabia.*"

In capul ziarului, ca director stă fostul colaborator al „Basarabiei", Alexie Nour.

Anul 1907 în istoria vieții sociale și politice din Rusia se caracterizează printr'o schimbare destul de bruscă a regimului dela libertățile anunțate de anul 1905 spre un reacționarism, care se introna crescând în viața statului rus. Prin aceasta se explică direcția mai *„moderată*" a ziarului *„Viața Basarabiei*". Altfel nici nu se putea. *„Viața Basarabiei*", cum am văzut, apare *„în două feluri*". De fapt sunt două ziare, unul poporan, altul pentru intelectuali. Chiar articolul de fond din primul număr se deosebește nu numai prin limbă, prin formă, ci și prin felul cum se exprimă ideia, deși fondul rămâne acelaşi. Ziarul „românesc" este ceva mai „european", cum se spune în articolul de fond, pe când gazeta pentru popor caută să se acomodeze mediului pentru care este scrisă. Iată ce scrie direcțiunea în articolul de fond al ziarului (No. 1):

„Imprejurările grele, prin care trecem acuma, ne îngrijesc foarte mult. E foarte greu de a conduce o gazetă națională, când toată Rusia se află într'o fierbere politică, când dreptul hotărât al unei naționalități încă nici nu există. Fiecare pas al nostru, de și strict cultural, poate fi explicat ca nelegal și numai de aceia, că e făcut cu ajutorul unei limbi străine,—nu rusește"...

Iată cum se exprimă aceiaşi ideie în gazeta pentru săteni (acelaşi număr): *„In grele vremuri trăim noi acum, şi asta ne pune pe noi pe gânduri. E foarte greu de făcut o gazetă moldovenească, când dreptul noroadelor, cari locuesc în Rusia încă nu este cu totul hotărât. Fiecare pas al nostru de şi curat paşnic şi cu scop de luminarea norodului, poate fi privit de unii ca ceva fără de lege; şi numai pentru aceia, că pasul acesta este făcut nu pe limba rusească“...*

Mai departe direcţiunea ziarului aduce la cunoştinţă, că scoate *„o gazetă în înţelesul europenesc al cuvântului, intr' o ţară care a devenit unică printre ţările civilizate prin groaznica înapoierc a ei, în Basarabia unde mulţimea populaţiunei moldoveană, e încă foarte nepăsătoare şi nepricepută. Intrăm pe calea muncii culturale, contemplând* (sic!), *că idealul cel mai depărtat,—pe poporul luminat şi desvoltat, şi care el însuşi va spune odată cuvântul lui, şi va orândui soarta“...*

„Ne vom face trăsura de unire între toate elementele norodului moldovenesc, aşa ca să cucerim chiar şi aprobarea adversarilor—fraţilor noştri.

Cu atât mai mult vom urmări şi o statornică înfrăţire între noi şi ruşi, precum şi faţă de alte neamuri vom rămâne fără de ură“. „Vom căuta lucru sever, o muncă zilnică şi de noapte, ca să punem de fapt interesele norodului mai înainte de toate interesele adevărate ale neamului nostru întreg. Să crească gustul basarabenilor pentru limba şi literatura destul de bogată naţională.., In scurt deviza noastră este: Prin ştiinţă şi religie voim să ajungem acolo, unde este menirea noastră de popor civilizat“.

Cu toate că ziarul *„Viaţa Basarabiei“* este ceva mai puţin înanitat în păreri şi sociale şi naţiona-

le decât *„Basarabia“*, cele câteva numere cari au apărut sunt alcătuite destul de bine. Şi aici găsim bucăţi din scriitorii români (din Gh. Coşbuc, V. Alexandri, O. Goga etc.), găsim articole cu caracter naţional românesc scrise de basarabeni, şi aici se apără cultura naţională, limba românească.

Ideia de a scoate un ziar pentru popor şi unul pentru intelectualii din Basarabia şi pentru Românii *„din alte ţări“* a fost o ideie fericită. Dar ei nu i-a fost dat să se înfăptuiască.

La 25 Mai 1907, cu numărul 6, ziarul *„Viaţa Basarabiei“* îşi încetează apariţia. S'a făcut aceasta de către administraţia rusească, sau ziarul a fost nevoit să nu apară din cauza indeferenţii *„inteligenţei“*,—nu ştim.

Cam odată cu *„Basarabia“* şi *„Viaţa Basarabiei“* la Chişinău mai apărea un ziar săptămânal românesc *„Moldovanul“*, *„gazeta naţională independentă“* sub direcţia lui Gheorghe Madan, care era şi editor. Primul număr a văzut lumina la 14 Ianuarie 1907. In *„Cuvântul nostru“*, adresat cititorilor, ziarul îşi stabileşte programul său. *„Pornim la luptă sfântă,*—scrie el—*cu singura dorinţă de a face bine. Nu v'om fi un element de regres, ci de progres. Nu urmărim să dărâmăm, ci din potrivă să clădim.*

Nu vroim se întunecăm şi să rătăcim minţile, ci să le luminăm şi să le arătăm calea cea adevărată...“ După ce anunţă, că ziarul n'are scopul de a face vre-o opoziţie regimului ţarist şi după asigurări de loialitate faţă de stăpânirea rusă, ziarul continuă:

„Şi dacă în lupta noastră pentru redeşteptarea naţională şi desrobirea economică, v'om fi urmaţi pe calea arătată mai sus, dacă am fi sprijiniţi şi ajutaţi, dacă v'om izbândi, semn va fi că neamul nostru este vrednic de timpurile în care

trăim şi că are viitor; iar de nu — semn va fi că acest neam—după cum a zis Caragea,—este menit a fi în veci umilit. Un mare scriitor şi înţelept francez Victor Hugo a zis: soarta nu osândeşte pe nici un popor. Dacă vre-una din naţiile de astăzi îşi pierde viitorul, apoi numai prin greşala şi nevrednicia şi le pierde".

Intr'un anunţ „*Moldovanul*" spune că „*va coprinde articole de: 1) Politică şi economie, 2) Religie, 3) Şcoală, 4) Istorie naţională, 5) Literatură naţională şi rusească, 6) Literatură populară (cântece, poveşti), 7) Gospodărie, 8) Medicină* etc.".

Ca concepţie socială şi naţională ziarul este cu mult mai puţin înaintat, decât „*Basarabia*" şi „*Viaţa Basarabiei*". Dar dacă-l privim din punct de vedere cultural, el şi-a jucat rolul lui, ca factor pentru propagarea culturii naţionale. Pe paginile „*Moldovanului*" se găsesc bucaţi din Ţichindeal, I. Creangă, Sion („Limba noastră"), Bolintineanu, M. Sadoveanu, V. Alexandri, M. Eminescu, T. Speranţă, Anton Pann etc.

In ziar se găsesc bucăţi din folclorul românesc, un rând de articole „*Din trecutul neamului nostru*" — din istoria naţională. Dintre colaboratorii acestui ziar, pe lângă Gh. Madan, îl cităm pe boerul basarabean Pavel Dicescu, poetul Tudose Roman, preotul Bobeică, studentul Vasile Bârcă (mort), misionarul eparhial Gurie, arhiepiscopul de astăzi, învăţătorul Gh. Racu şi alţii.

In ziar s'au tipărit mai multe articole cu privire la introducerea limbei româneşti în şcoală, din care notăm articolul lui P. Dicescu „*Daţi noroadelor învăţătură adevărată şi înţeleasă*" şi „*Dreptul firesc şi sfânt al Moldovenilor*" de Gh. Madan (No 16, 1907), din care extragem următoarele rânduri: „*Avem dreptul să cerem ca în şcolile de la*

țară să se învețe pe lingă limba rusească și cea moldovenească: acesta este dreptul cel mai sfânt și mai firesc al oricărui popor, fiindcă limba strămoșească este pentru un neam ceea ce este pentru un om tatăl și maica-sa. Și când părinții noștri au fost din neamul moldovenesc și au vorbit limba moldovenească, când maicile noastre ne-au învățat să ne închinăm și să ne rugăm lui Dumnezeu în limba moldovenească, noi n'avem dreptul, nu ne lasă inima să ne lepădăm de ea, căci lepădându-ne de limba părintească de neamnl nostru ne lepădăm... Pe noi ne umple măhnirea, ni se sfașie inima când ne gândim ce a fost neamul nostru odinioară, când puteam să ne luminăm, să ne adăpăm la izvorul veșnic al învățăturei în limba noastră și ce am ajuns astăzi". Ultimul număr al ziarului *„Moldovanul"* a apărut la 15 Octombrie 1908.

De un interes deosebit este încercarea unui proprietar basarabean Leonida Stamati, probabil, o rudă a scriitorului Stamati, din com. *Caracușeni* jud. Soroca de a organiza un partid *„național și liberal"* în Basarabia şi de a scoate un ziar românesc pentru Românii basarabeni.

Avem la îndemână un mic dosar al acestei întreprinderi naționale, care cuprinde cinci scrisori ale acestui patriot român către ziaristul ieşan D-l Vasile Brăescu, un angajament între aceste două persoane, un program al partidului şi patru numere ale ziarului „Basarabia reînoită" [1]).

Din acest dosar se vede, că la 10 Februarie 1907 în Chişinău între proprietarul basarabean Leonida Stamati şi ziaristul ieşan Vasile Brăescu, ba-

1) Suntem foarte recunoscători d. Vasile Brăescu, care ne-a pus la dispoziție acest dosar.

sarabean şi el de origină, s'a încheiat un angajament prin care D-l Brăescu se obligă a tipări la Iaşi şi expedia 500 de exemplare a ziarului *„Basarabia reinoită"*, odată pe săptămână, *„marimea ziarului „Liberalul" din Iași"*, iar D-l Stamati se obligă a *„trimete materie pentru ziar la care vor scrie Moldovenii basarabeni... Scopul acestui ziar va fi și închegarea unui partid național-liberal în Basarabia. El se va ocupa și de chestiunele economice, literare. artistice și sociale. Tonul articolelor trebuește să fie nu violent pentru ca aceasta să nu aducă închiderea ziarului; ori cum interesele populației moldovenești — fără deosebire de clasă — din Basarabia trebuesc apărate prin ziar"*. Proprietarul Leonida Stamati se obligă să trimeată pentru scoaterea şi trimiterea ziarului 178 ruble lunar. Atunci a fost schiţată şi *„programa partidului național-liberal al Basarabiei"*, care a fost tipărită la Chişinău cu litere latine şi ruseşti.

Conform acestui program forma de guvernamânt în Rusia trebuia să *„fie o monarhie constituțională"*, cu un parlament eşit din *„alegeri universale, directe, egale și secrete"*. Să cere respectarea libertăţilor anunţate la 17 Octombrie 1905, respectarea proprietăţii individuale, iar provinciile să se bucure de *„descentralizare după posibilitate cea mai largă, care unică poate considera imensa diferință a climei, națiunilor"... „Națiunilor diferite să fie posibilitat a se desvolta liber, limbei lor să-i fie dată valoare suficientă în biserică, școală, judecătorie și în viața publică ; guvernul provincial să fie constituit după aceleași principii ca și parlamentul"*.

La 6 Martie 1907 apare la Iaşi primul număr al ziarului *„Basarabia reînoită"*, în care se expune pe larg acelaşi program, cu autonomia provincială,

cu toate drepturile pentru minoritățile din Rusia, și cu un conținut destul de bogat, cu știri din Rusia și România și cu un anunț, că ziarul se va tipări deocamdată la Iași, iar când se vor procura litere latine la Chișinău va apare în acest din urmă oraș. Au mai apărut încă trei numere, ultimul la 27 Martia 1907, și ziarul și-a încetat apariția. Din scrisorile lui Leonida Stamati către Vasile Brăescu se văd și cauzele închiderii ziarului și perseverența cu care luptă L. Stamati pentru cauza românească și grija pe care o purta față de ziar. Din scrisoarea din 17 Februarie se vede că L. Stamati a fost la Odesa, unde a *„vizitat cenzura pentru tipar străin"* și s'a interesat de felul cum să se trimeată ziarul dela Iași în Basarabia. *„Fiind încă la Chișinău"* scrie el mai departe, *„am vorbit cu mai mulți negustori de librărie, care consimțesc a vinde numerile gazetei pentru un preț 1—2 capeice... Eu am promis acestei tipografii, că gazeta „Basarabia reînoită" la urmă va fi tipărită la dânsa... când voiu căpăta dela guvern concesiunea edițiunei gazetei"*... La Chișinău L. Stamati aranjează și vânzarea ziarului, având și un reprezentant al său.

După apariția ziarului L. Stamati scrie: *„Am primit numărul întâi a ziarului „Basarabia reînoită" în copertă și 20 numere în bandă; am citit cu mare interes și mi-a plăcut foarte bine."* Mai departe, anunțând că articole și „corespondețe" va trimite cu poșta viitoare, în mod destul de larg dă sfaturi în privința programului partidului și roagă să se rectifice unele lucruri în numerile viitoare. In altă scrisoare L. Stamati crede că ar fi bine să se tipărească *„știri din România, diu Bucovina, Transilvania și Macedonia."* Iar în alt loc L. Stamati își exprimă dorința de a vedea în ziar *„și oleacă de gramatică română ca să ușurăm basarabenilor*

cițirea gazetei". L. Stamati, cum se vede din aceste scrisori, face anunțuri pentru înscriere la ziar în presa din Chișinău și Odesa și intervine pe lângă guvernator să i se permită a scoate ziarul la Chișinău. Dar autoritățile rusești confiscă No. 2 al ziarului *„chiar la poșta din Chișinău. Tot așa și No. 3"*. L. Stamati speră să capete permisiune pentru tipărirea ziarului la Chișinău și-l roagă pe V. Brăescu să vie la Chișinău ca *„să ne sfătuim cum să facem cât mai bine pentru continuarea ziarului, dar dacă nu vom primi concesiune dela guvern, apoi trebue să așteptăm mai bune timpuri"*. Guvernul rus însă, cum vedem din ultima scrisoare, n'a îngăduit scoaterea ziarului. L. Stamati s'a gândit la schimbarea titlului ziarului („Reforma"), dar s'a lăsat de această ideie, așteptând „vremuri mai bune."

Această încercare de a scoate un ziar românesc și de a înființa un partid cu un program așa de frumos, desigur că a avut rădăcini mai adânci în cercurile basarabeni, că ea corespundea părerilor mai multor proprietari din Basarabia, care, cum spune într'o scrisoare L. Stamati, *„a rămas fără deputați naționali"*.

Intre revistele românești din Basarabia, apărute după revoluția rusească dela 1905 este și *„Luminătorul"*, *„jurnal bisericesc"*, una din cele mai statornice reviste în Basarabia, care a apărut fără întrerupere din Ianuarie 1908 până astăzi.

Preoțimea basarabeană prin societatea preoțească din Chișinău *„Frățimea Nașterei lui Hristos"* intervine pe lângă autoritățile superioare bisericești cu rugămintea de a le aproba scoaterea unei reviste cu caracter religios și moral.

Sinodul rusesc cu No. 15441 din 20 Decembrie 1907, aduce la cunoștința arhiepiscopului din Chișinău că *„rânduește: a să da dezlegare tipăririi,*

de la anul 1908, prin sfatul Frățimei Naște.. lui Hristos din Chișinău, jurnalului subt numele de „Luminătorul", în limba moldovenească, după programa arătată, subt cenzura protoiereului Spiridon Muranevici, și cu numirea protoiereului Constantin Popovici și a ieromonahului Gurie ca redactori ai acestui jurnal" [1]...

Revista are un caracter pur bisericesc, ceeace se poate constata din programul ei. După acest program în ea se vor tipări: *„Voroave, învățături, cuvinte și cuvântări în limba moldovenească de ale preoților parohi; traduceri"... „Scrieri de Dumnezeu cuvântătoare la întrebări din dogmele creștine pravoslavnice, din învăț tura creștină despre morală, despre slujbele dumnezeești și obiceiurile bisericii pravoslavnice. Scrieri și cercetări atingătoare de lucrurile deosebite, de obiceiurile și credințele deșarte...*

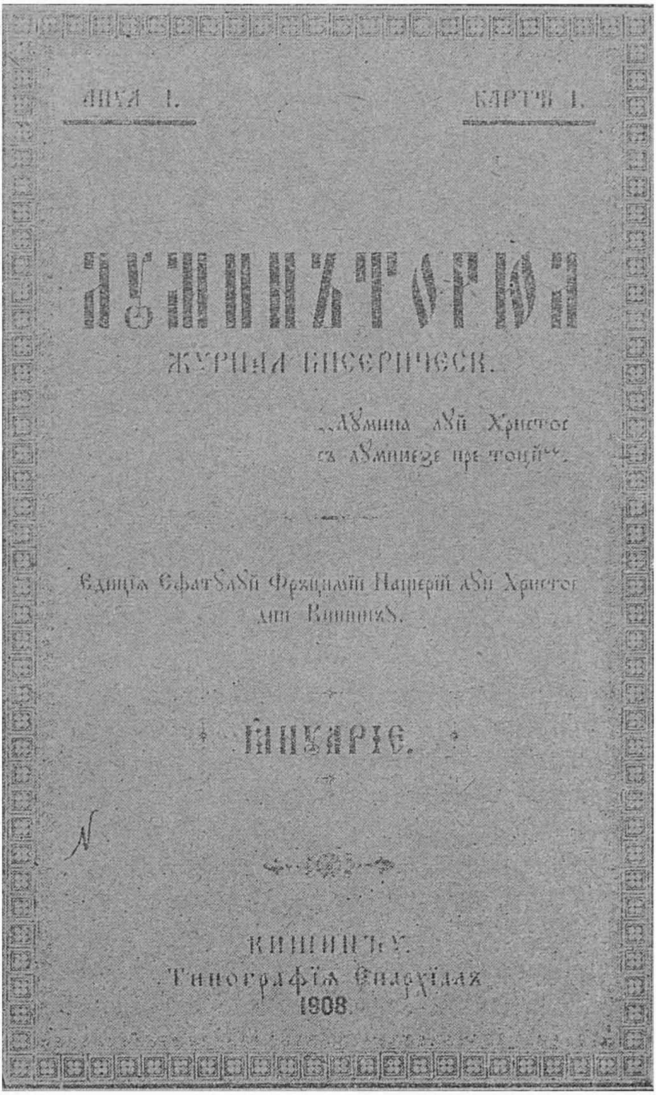
Răspândirea în norodul moldovenesc a documentelor (Hrisoavelor) atingătoare de istoria vieții obștești bisericești din Eparhia Chișinăului.

Poezii de cuprins moral bisericesc. Comunicări despre orânduirea ocârmuirii bisericești și nebisericești în ceea ce se atârnă de biserică și școalele bisericești"...

Intr'un comunicat destul de lung din partea redacției se povestește istoricul înființării revistei, cu scopul ca preoțimea *„să-și îndeplinească datoria de a lumina poporul lor, nu numai prin cuvintele, care ei le spun norodului, ci și prin scrieri pentru norod. In privința asta adunarea a hotărît, ca în fieștecare lună să-se scrie câte o carte în limba moldovenească despre adevărurile credinții creștinești, pravoslavnice..."* cu *„scopul să lumineze pe*

1) „Luminătorul" 1908, No. 1, p. 2.

cei ce zac întru întunericul neștiinței și vorbesc moldovenește...“

АНУЛ I. КАРТЯ I.

ЛУМИНЭТОРІУЛ

ЖУРНАЛ БИСЕРИЧЕСК.

„Лумина луй Христос
сэ луминезе пре тоцій“.

Едиціа Сфатулуй Фрэцимій Нашерій луй Христос
дин Кишинэу.

ІАНУАРІЕ.

КИШИНЭУ.
Типографіа Епархіалэ
1908.

Titlul revistei „Luminătorul“.

Mai departe redacţia aduce laude episcopului Vladimir, care a dat tot concursul preoţimei basarabene în această chestiune. Revista şi-a realizat scopul pe care l'a pus la început.

In fiecare lună în mod regulat apărea un număr, de căte 5 coale tipărite cu litere ruseşti,[1]) cu un conţinut, deşi cam unilateral, însă destul de bogat, scrisă într'o limbă frumoasă, arhaică, care amintea vechile cărţi bisericeşti. Aici găsim poezii de I. Rădulescu, trăducătorul „Demonului" lui Lermontov, de Alexie Mateevici, poetul basarabean, bucăţi cu caracter religios de diferiţi preoţi din Basarabia, schiţe din istoria bisericească, din vieţile sfinţilor, din trecutul bisericii româneşti etc. Intre colaboratorii acestei reviste pe lângă harnicul profesor dela seminar, preotul C. Popovici şi naţionalistul arhimandritul Gurie, vedem şi numele celor mai vredici preoţi, ca ieromonahul Dionisie dela mânăstirea Suruceni, pr. Al. Mateevici, M. Ignatovici, C. Parfeniev, prof. N. Enea, învăţătorul Gh. Tudor, pr. Vl. Baltaga, Gh. Dânga, cântăreţul Sava Dănilă, etc.

Revista „*Luminătorul*" a avut un cerc restrâns de cetitori, ea a fost citită de preoţi şi cântăreţi, dar importanţa ei pentru Basarabia a fost foarte mare. Ea a contribuit prin scrierile ei, în special prin unele articole, care priveau istoria bisericească a Românilor, viaţa Românilor, la trezirea conştiinţei naţionale, cu toate că în manifestările ei naţionale ea a fost foarte prudentă.

In toamna anului 1912, când Ruşii sărbătoreau centenarul anexărei Basarabiei, la Chişinău apare fără dată No. 1 a unei reviste efemere, care nici

1) Din când în când găsim şi câte un articol tipărit cu literă cirilică moldovenească.

n'a fost pusă în vânzare, fiind confiscată la tipografie. Este un numer al revistei *„Făclia ţării“ „ediţii (sic), literatură, potiticô, economică şi obştească“, „tipărită de C. S. Costinovici, întemeiată de C. S. Costinovici şi Gh. S. Tôdorov“.* Revista a fost tipărită pe 8 pag. format mare, cu frumoase ilustraţii din viaţa Românilor basarabeni. Cum anunţă redacţia acestei reviste, *„Făclia ţării“—ediţii, care va si iaşă în vâpuscuri*[1]) *2—3 pe lună.*

Dacă s'a dat deslegare de la domnu Gubernatoru, va eşi în chipul jurnalului 2 — 3 pe lună. In ediţia aceasta va găsi Moldovanul nostru tot, cei de folos. Vor fi tipărite corespondenţe di pe la sate şi oraşe—despre aceea, cum îi preţul pânii, despre prădăciuni, pojar, roadă şi alte. Dacă s'a fura ceva unde-va (cai, boi) rugăm pe fraţii moldoveni să ne scrie, însămnând, cum îs caii la păr, cât de mari şi alte deatâta, că mulţi care vor ceti despre aceasta vor cunoaşte paguba, vor da de ştire Scriţi, Românilor, despre toate, cum îţi pute. Noi vom tipări. Cei mai aproape lucrători a ediţiei sânt: Amoro, Vanaga, S. Dănilă. C. S. Costinovici, Potemcov, Nadejda Todorova, Gheorghii Todorov (Iudor) şi alţii... Pe domnişorii seminarişti, ghimnazişti, realişti şi alţi elevi-ucenici... rugăm să răspândească să facă înştiinţare despre ediţia noastră fraţilor Moldoveni, pentru că noi, cei învăţaţi sântem datori a lumina norodul nostru, care îi lipsit de cărţi.

Preoţi, învăţători...

Nu uitaţi de neamul moldovenesc, care-i întunecat şi merge în coada tuturor noroadelor! Scriţi moldoveneşte, cetiţi, răspândiţi „Făclia ţării“. Nu vă lepădaţi de blândul norodul vostru“.

[1]) Fascicole.

Editorul C. Costinovici face un apel *„către frații Moldoveni“*, în care scrie că *„Moldovenii noștri care-s vo câteva sute de mii, și milioane să nasc și mor în negura neștiinții“*, și *„că este de trebuință a tipări jurnal sau gazetă moldovenească și cu așa scop“* l'a poftit ca redactor „pe d. *Gh. Tudor, care este om cu practică, știe nevoile țării și limba moldovenească“.*

Pe lângă articole care privesc parlamentul rusesc, pe lângă informații cu caracter local, găsim și vre-o două poezii, din care una semnată de Gh. Tudor este destul de frumoasă și plină de avânt:

„Sculați, a țării lucrători!
In noaptea gre, ce ne cuprinde,
Făclia țării se aprinde
Pân la scânteele de zori.

. . . .

Noi vrem schimbare și dreptate
Și vrem viață fără laț“.

Mai departe I. Amoro (Gh. Tudor) tipărește un articol *„O sută de ani“*, care a adus confiscarea revistei.

Autorul, amintind despre alipirea Basarabiei la Rusia, scrie: *„Numai una îi rău: Moldovenii î-s rămași fără carte. N'au gazetă... Moldovenii cei învățați - preoții, învățătorii, doctorii, advocații, vichilii, pomeșcicii*[1]*) — toți au uitat pe Moldoveni. Țara noastră îi cuprinsă de întunerec, ca și o sută de ani înapoi. Școli sunt, da-s rusești.. Ii drept că trebue să știi oleacă limba rusască pentru moscălării și altele, însă aceasta nu însamnă, că trebue limba moldovenească alungată din școală“...*

1) Proprietar de pământ.

Centenarul anexării l'au *„sărbat boerii, care au primit medaluri dela împăratu, cinovnicii, nemţii, evreii şi alţii, care n'au nici o legătură cu Basarabia. Moldovenii de peste Prut, care sânt învăţaţi, diştepţaţi au trimăs Rosiei protest-nemulţămire pentru că şcoala şi limba moldovenească îi strâmtorată... Ei bolesc, pentru că noi sântem neînvăţaţi, mergim în coadă cu noroadele cele sălbatice... Românii de peşte Prut (în România) s'au strâns şi au slujit panihidă pentru basarabenii care au chicat în Manjuria la bătălie cu Japonia — pentru acei 14 mii de Moldoveni. Au pus la case steaguri traure (negre, semnul plângerii). Au făcut o unire între Moldovenii din toate ţările ca să lărgească învăţătura între Moldoveni"*.

Bine înţeles, că cu asemenea articole în împrejurările de atunci, revista trebuia să fie suspendată. In ori şi ce caz, este o încercare plină de îndrăzneală de a scoate o revistă în limba românească.

Intre ziarele româneşti care au apărut în Basarabia sub stăpânirea rusească ocupă un loc destul de onorabil şi *„Glasul Basarabiei"*, *„gazetă naţională şi nepărtinitoare a Moldovenilor"*, care a fost scoasă de către Grigore D. Constantinescu, atunci profesor de limba română la şcoala eparhială de fete din Chişinău. In articolul de fond a No. 1 *„Către cetitori"*, care a apărut la 7 Aprilie 1913, citim că *„Dintre toate noroadele, cari alcătuesc împărăţia rusască, norodul moldovenesc din Basarabia, fără îndoială, este cel mai întunecat norod, care încă nu-şi dă seama nici până acuma, de rostul ce-l are în lume, de chemarea ce o are pe acest pământ"*. Vorbind despre „nepăsarea" Moldovenilor, autorul (Gh. Constantinescu) arată, că popoarele mai luminate *„se jertvesc până la le-*

pădarea de sine pentru păstrarea graiului lor strămoșesc, pe care-l iubesc ca și pe cea mai scumpă moștenire, rămasă dela strămoși, și lucrează neîncetat pentru cioplirea, îndreptarea și înălțarea lui,—pentru că numai prin graiul strămoșesc, prin limba noastră dulce, moldovenească se păstrează la noi iubirea de neam, — întrânsa se oglindește înțelepciunea neamului nostru, bunătatea sufletească și treapta sa de propășire".

Ziarul *„Glasul Basarabiei"* pe lângă articole cu caracter politic şi economic, tipăreşte în fiecare număr bucăţi din scriitorii români, din istoria română, are o rubrică *„Știri din împărăție", „Știri din Dumă", „Sfaturi gospodărești"* etc. Ca şi aproape toate tipăriturile periodice româneşti basarabene, apără limba românească, cere introducerea ei în biserică şi şcoală, are în genere un caracter naţional destul de bine pronunţat, cu toate că în ea găsim şi articole în care ziarul îşi manifestă loialitatea sa faţa de stăpânirea rusească, ceeace era desigur silită să o facă. Intre colaboratorii acestui ziar, pe lângă directorul ei d-l Constantinescu, care scriea în fiecare număr, îi vedem pe Mihail Minciună, Sava Dănilă, V. Cazacliu etc.

Ziarul eşea odată pe săptămână şi a încetat să apară în al doilea an al existenţei sale, în prima jumătate a anului 1914 [1]).

Incercările de a scoate un ziar sau o revistă româneasca în Basarabia, care să creeze un curent, să lase o urmă mai adâncă în viaţa poporului basarabean, până la anul 1913 au rămas zădarnice. Aceste manifestări ale culturii româneşti în Basarabia, întâmplătoare la prima vedere, aveau logica lor, izvorau din necesităţile vieţii poporului basara-

1) N'am putut găsi ultimul număr al acestui ziar.

bean, şi erau în legătură cu nouile idei liberatoare, pe care le-a anunţat revoluţia dela 1905. Dar scrierile periodice nu puteau prinde în Basarabia din cauza reacţiunei care se întronă în viaţa politică şi socială a Rusiei, iar pe de altă parte, poporul românesc din Basarabia nu era pregătit pentru o presă românească şi, prin urmare, nu putea să-i dea nici un sprijin. Intelectualitatea basarabeană, cum se constată şi din unele tipărituri periodice de atunci, era înstrăinată ca idei, ca concepţie, iar populaţia românească dela sate, 90 la sută analfabetă, nu putea fi atrasă cu teorii naţionaliste. Se impunea o muncă culturală lentă, îndelungată, se cerea o revistă cu mai puţină teorie, chiar naţionalistă, dar cu mai multe fapte din viaţa culturală românească, din trecutul neamului românesc. Şi această revistă a fost *„Cuvântul Moldovenesc“*.

O generaţie de tineri, preparată de revoluţia dela 1905, începe să se intereseze de chestiunile naţionale româneşti; mai cu seamă sub influenţa lui I. Pelivan, cari cu câţiva ani înainte de 1905 începe propaganda naţională între studenţii basarabeni, unii din tineri urmează Universitatea dela Iaşi, iar alţii, făcându-şi studiile în Rusia, se constitue pe alocurea, aşa cum a fost la Chiev, în cercuri naţionale „moldoveneşti“. Ideia scoaterii unei reviste româneşti în Basarabia, se frământă de multă vreme între aceste puţine elemente româneşti. Şi iată că la 1913 această ideie se realizează. Câţiva tineri, din cei cari au trecut prin Universitatea dela Iaşi şi Rusia în frunte cu Pantelimon Halippa, Nicolae Alexandri şi Simeon Murafa şi cu concursul material al marelui naţionalist basarabean Vasile Stroescu în luna Mai 1913 reuşesc să scoată primul număr al revistei *„Cuvânt Moldovenesc, revistă de literatură practică“*. Intr'un *„Cuvânt înainte“* redacţia

schiţează programul viitoarei reviste. *„Urmărim“*, citim între altele, *„gânduri curate. Vrem să dăm Moldovenilor din Basarabia în fiecare lună câte o carte moldovenească mică, însă cu cunoştinţe cât se poate mai multe, din care cetitorii să poată trage cât mai numeroase foloase sufleteşti şi trupeşti. Socotim cuvântul moldovenesc tipărit drept unul din cele mai bune mijloace pentru deşteptarea Moldovenilor din Basarabia, care zac în întunericul neştiinţei şi de aceia nu râvnim dela cetitori alt nume, decât acela de slujitori ai cuvântului moldovenesc tipărit.... Moldovenii cei învăţaţi în şcoli înalte ruseşti au uitat, că au marea datorie de a împărţi cunoştinţele lor cu cei rămaşi în neştiinţă; mai mult decât atâta: Moldovenii cei învăţaţi prin şcoli ruseşti, au uitat limba părinţilor şi nu ştiu să vorbească cu Moldovenii dela ţară în limba strămoşească.....*

Deasemenea nu se creadă nimeni scutit dela munca de deşteptare a Moldovenilor din Basarabia sub cuvânt, că nu ştie, ce să facă şi cum să facă...

Aici în cărticelele aceste doritorii de lumina cunoştinţei, vor găsi scrieri despre nevoile lor obşteşti, despre istoria neamului lor şi vor putea să-se adăpe din cugetarea celor mai mari scriitori. In cărticelele noastre se vor tipări scrieri privitoare la lege şi la viaţa sufletească a omului, care scrieri sânt menite să sădească în mintea cetitorului gânduri mai înalte, iar în inima lor porniri şi simţiri mai frumoase şi mai omeneşti“.

Mai departe redacţia anunţă, că va scrie despre boale, va da sfaturi gospodăreşti, va pune în discuţie chestiuni economice. *„In deobşte „Cuvântul Moldovenesc“ doreşte să oglindească întreaga viaţă şi toate nevoile Basarabenilor“.*

„Cuvântul înainte“ se termină cu un apel către Românii basarabeni de a da concurs revistei.

Кувынт Молдовенеск

РЕВИСТЫ ДЕ ЛИТЕРАТУРЫ, ДЕ ГОСПОДЭРІЕ СЭТЯСКЫ, ДЕ КООПЕРАЦІЕ ШИ ШТІИНЦЫ ПРАКТИКЫ.

№ 15

1 Мулт е дулче ши фрумоасы
Лимба, че-о ворбим,
Алты лимб' армоніоасы,
Ка я, ну гэсим...

. . . .

О, ворбиць, скриць ромынеште
Пентру Думнезэу! . .

Георгіе Сіон.

2. Куноаштець адевэрул
ши адевэрул вэ ва слобози.

Еванг Іоан, 8, 32.

Септемврie

1914.

* * * * * * * * * * * * ** * * * * * * * * * * * *

Прецул „Кувынтулуй Молдовенеск“ ку триметеря: пе ун ан—2 руб., пе жуматате де ан—1 руб. 20 коп., яр нумэрул деосэбит — 12 коп. In streinatate abonamentul pentru anul intreg 3 ruble (8 franci), iar un număr separat un franc.

Abonamentul se poate plati in Iasi la banca Groswald si in Bucuresti la banca Marmorosch-Blank et C-°.

* * * * * * * * * * * * ** * * * * * * * * * * * *

Адреса редакціей: г. Кишиневъ, Нѣмецкая 16, Н. Н. Александри.

Редактор, авокатул С. Г. Мурафа. Едитор Н. Н. Александри

Titlul revistei „Cuvânt Moldovenesc“.

Primul număr al revistei a apărut în 6 coale,

tipărite frumos cu literă rusească, având ca redactor responsabil pe N. N. Alexandri, care, deşi se apropia de bătrâneţe, a urmat câtva timp la Universitatea din Iaşi împreună cu P. Halippa. Insă aproape toată munca redacţională cădea asupra lui P. Halippa. Cel dintâi număr al revistei a fost alcătuit foarte bine. In el găsim mai multe bucăţi din literatura românească care de minune se potrivea şi ca limbă şi ca conţinut cu împrejurările din Basarabia. Aici găsim *„Cântecul gintei latine“* de V. Alexandri, *„Cântarea României“* de A. Russo, o *„Doină“* de O. Carp, *„Sămănătorii“* de V. Alexandri, *„Nunta Zamfirei“* de Coşbuc, *„Mioriţa“* etc. In afară de bucăţi din poeţii din vechiul regat, aici găsim şi poezii de P. Halippa, M. Minciună, Gh. Madan, precum şi articole de S. Murafa („Cine-s Moldovenii“), de cooperatorul V. Ghenzul, de învăţătorul C. Popescu etc. La sfârşitul cărţii se tipăreşte o rubrică *„Cuvinte de sănătate“* şi una *„Ştiri din lume“*.

Al doilea număr al revistei *„Cuvânt moldovenesc“* apare în August 1913 după acelaşi program. Redacţia cu satisfacţie constată, că *„cel dintâi pas este făcut. „Cuvânt moldovenesc“ şi-a croi un drum în viaţă. Nădejdile şi credinţa noastră, că o muncă chibzuită şi harnică pentru luminarea poporului moldovenesc trebuia să umple de bucurie sufletele binevoitorilor neamului nostru, — nu ne-au înşelat. Redacţia „Cuvântului moldovenesc“ o primit din toate părţile Basarabiei şi chiar dela mulţi moldoveni ce trăesc în Rusia, cele mai călduroase felicitări şi îndemnuri la muncă cu bărbăţie pentru treaba moldovenească, făgăduindu-se sprijinul moral trebuitor“...*

Numărul al doilea apare ceva mai mic (5 coale), dar este tot atât de variat ca şi primul. Pe lângă

poezii din scriitorii români de M. Eminescu, Matilda Cugler, A. Donici, găsim şi traduceri din scriiitorii ruşi Puşchin şi Schitaleţ, poezii de P. Halippa, Tudose Roman, articole de preotul I. Friptu, de d-rul D. Ciuhureanu şi de mai mulţi alţi basarabeni.

Până în anul 1917 revista apare regulat tipărită pe 3—5 coale cu scrieri din cei mai de seamă mânuitori ai condeiului din Vechiul Regat şi cu concursul mai multor basarabeni, din care pe lângă cei citaţi mai sus, putem adăoga numele poetului basarabean A. Mateevici, a lui I. Pelivan, V. Harea, Gh. Năstase, I. Buzdugan, d-rul P. Cazacu, T. Vicol etc. La 1 Ianuarie 1914 redacţia revistei *„Cuvânt moldovenesc"* scoate şi un ziar săptămânal cu acelaşi nume, iar revista apare de două ori pe lună. Pe lăngă articole de fond şi în diferite chestiuni care privesc Basarabia, şcoala ei, administraţia, etc., ziarul conţine *„ştiri din război"*, *„sfaturi de gospodărie sătească"*, *„ştiri din Rusia"*, *„ştiri locale"*, *„fel de fel"*, *„găcitori"*, în genere *„gazeta cuprinde: scrieri de interes obştesc, politice, de gospodărie sătească, de sănătate şi de literatură, precum: cugetări, poezii, fabule, poveşti şi istorioare pentru copii, cântece, glume, gâcitori şi felurite frământări de minte"*.... La ziar colaborează aceleaşi persoane, al căror nume îl vedem în revistă. La 1 Ianuarie 1915, când apăruse al 47-lea număr al ziarului, redacţia face un bilanţ, care nu este lipsit de interes: *„Cu numărul de faţă"*, citim în *„cuvântul către cititori"*, *gazeta „Cuvânt moldovenesc" intră în al doilea an al fiinţării şi al muncii sale. Un an de zile în viaţa omenirii şi chiar în viaţa unui om singur — fireşte că nu înseamnă mare lucru. Dar un an de muncă statornică, îndreptată spre un anumit*

scop, înseamnă ceva... Acum un an în urmă redacția „Cuvântului moldovenesc“, s'a hotărît să scoată pe lângă revistă — tipăritura ei de temelie — o gazetă mică săptămânală, în care să se oglindească viața țării, împărăției și chiar a lumii întregi, măcar în măsura puterilor nu prea mari ale unei redacții mici și cu puține mijloace bănești. Hotărârea noastră a întâlnit în scurtă vreme un viu răsunăt în mulțimea moldovenească din Basarabia și din Rusia întreagă. Moldovenimea să toasă de cuvânt moldovenesc tipărit, a început să se adune în jurul nostru, aducându-ne obolul ei, ca sprijin și ca răsplată pentru munca noastră, îndreptată spre luminarea norodului moldovenesc și apărarea intereselor lui de toate zilele“...

Redacția a intervenit pe lângă autoritățile rusești cu rugăminte să aprobe, ca ziarul să apară de două ori pe săptămână *„Dar stăpânirea nu ne-a încuviințat cererile făcute. Deci trebuie să ne supunem“*. Redacția arată, că ea *„are de împlinit marea sa sarcină de a face cuvântul moldovenesc tipărit un instrument de luminare a gloatelor moldovenești. Oțelirea acestui instrument, împodobirea graiului moldovenesc și aducerea lui la treapta de limbă mlădioasă, frumoasă, puternică și înălțătoare, iată unul din scopurile redacției“*.

In August 1914 ca redactor responsabil al revistei și ziarului îl vedem pe S. Murafa, în locul lui N. N. Alexandri, care rămâne editor, însă această schimbare, cum anunță și revista, nu înseamnă schimbarea direcției tipăriturilor românești; ceva mai târziu ziarul apare de două ori pe săptămână.

Rolul, pe care l-a jucat *„Cuvântul moldovenesc“* în pregătirea masselor pentru revoluția dela 1917, când s'au pus problemele naționale, a fost

covârşitor. Prin popularizarea scriitorilor români, prin articole şi poezii scrise de basarabeni într'o limbă curată moldovenească, *„Cuvântul moldovenesc“* a ştiut să atragă ţărănimea care ştiea carte, să atragă intelectualitatea moldovenească dela sate, a ştiut să facă legături cu ea. Unele din bucăţile tipărite în *„Cuvântul moldovenesc“* au apărut aparte (*„Micul dor“*—cântece moldoveneşti, *„Cel dintâi rachier“* de Tolstoi, *„Oameni nevoeşi“* de V. Hugo etc).

N'a fost chestiune mai mult sau mai puţin importantă, care privea viaţa Românilor basarabeni, care n'a fost atinsă de *„Cuvântul moldovenesc“*. Redacţia îi îndeamnă pe cetitori la muncă pentru binele Moldovenilor, le recomandă să culeagă cântece româneşti, îi învaţă să citească româneşte cu litere latine etc. Dela 1914 şi până la unire redacţia *„Cuvântul moldovenesc“* scoate şi un calendar cu acelaşi nume cu un material bogat de lectură. In anul 1917 *„Cuvântul moldovenesc“* a jucat un rol foarte însemnat în mişcarea naţională, care a dus la unire.

Intre tipăriturile periodice româneşti, dacă un calendar poate fi socotit ca o tipăritură periodică, merită să fie amintit şi un calendar moldovenesc, tipărit de învăţătorul C. V. Popescu şi scos patru ani dearândul (1910—1914), care pe lângă partea calendaristică conţine şi bucăţi din literatura românească, sfaturi gospodăreşti, glume, anecdote etc.

Incheiem acest capitol cu menţiunea despre o revistă pedagogică *„Şcoala moldovenească“*, care a apărut în 4 numere în anul 1917 şi care a fost redactată de către profesorul ardelean O. Ghibu. In această revistă cititorul poate găsi mai multe materiale, care privesc începuturile naţionalizării şcoalei româneşti din Basarabia.

IX.

Studii rusești asupra trecutului și culturii Românilor.

Notițele de călătorie a lui A. Sturdza. Scrierile lui C. C. Stamati. Cercetările lui Gh. Gore. Lucrările istorice a lui A. Nacco. Scrierile lui I. Frățiman. Ioan Halippa și „Operele Comisiunii savante a arhivelor guvernamântului Basarabiei". Lucrările lui P. Gore. Schița istorică a lui Pant. Halippa. Lucrările lui A. Mateevici, I. P. S. Gurie Grosu și A. Ciolac. Cercetările lui L. Casso.

Studiul de față n'ar putea fi considerat ca complect, mai mult sau mai puțin, bine înțeles, dacă n'am atinge macar în treacăt chestiunea operelor literare sau științifice în rusește a Românilor basarabeni, în care s'a manifestat interesul lor față de neam, de trecutul și cultura lui, în genere de viața lui. Deși aceste lucrări au fost scrise într'o limbă străină, ele vădesc preocupările cercurilor intelectuale a Românilor basarabeni, adeseaori tendința lor de a lămuri opinia publică rusească în ches-

ţiunea originei Românilor, a vieţii lor, iar uneori în aceste scrieri în mod spontan izbucneşte iubirea lor faţă de neam, patriotismul lor cald.

Făcând analiza cărţilor didactice, care au apărut în Basarabia, am văzut cu ce dragoste şi uneori cu ce cunoştinţe a chestiunii, vorbesc unii autori de cărţi româneşti, ca Ştefan Margellă, Iacob Hâncu şi Ioan Doncev, despre limba românească, cu ce căldură apără ei latinitatea acestei limbi. E foarte greu de stabilit numele tuturor Românilor, care într'un fel sau altul, au atins chestiunele naţionale în scrierile sale. Lucrări de asemenea natură în dimensiuni mai mari, au fost scrise foarte puţine, articole mai mici s'au scris mai multe, dar ele zac în imensitatea presei periodice ruseşti.

Sunt cunoscute în deajuns scrierile lui Alexandru P. Hâjdeu, a căror analiză o face D-l P. V. Haneş în frumoasa sa lucrare despre scriitorii basarabeni [1]). Majoritatea scrierilor lui Alexandru Hâjdeu sunt în legătură cu viaţa şi trecutul Românilor; pe A. Hâjdeu îl interesează cântecele istorice ale Moldovei, cugetările moldoveneşti, legendele şi poveştirile trecutului poporului românesc. În scrierile lui A. Hâjdeu predomină ideia naţionalistă.

Printre acei care au atins chestiunea Basarabiei este şi Alexandru Sturdza, fiul primului guvernator al Basarabiei, Scarlat Sturdza. Către acest A. Sturdza Al. P. Hâjdeu adresează o „scrisoare asupra gospodăriei câmpeşti a Basarabiei“ [2]). Cum afirmă fostul vice-guvernator al Basarabiei F. F. Vighel, A. Sturdza era un om de o cultură superioară [3]) şi mulţumită lui, *„era în circulaţie un plan,*

1) *P. V. Haneş.* Scriitorii basarabeni. Bucureşti 1920, pp. 159—191
2) *Ibidem,* p. 169.
3) **Воспоминанія Ф. Ф. Вигеля. Москва. 1865, т. VI, p. 103.**
A. Sturdza a lăsat o serie de lucrări cu caracter teologic în limba rusă şi franceză.

ca în Basarabia drepturile și obiceiurile moldovenești nu numai să fie păstrate, dar să fie și mai mult răspândite" [1]).

„El nu-și ascundea dorința sa de a vedea Moldovlahia ca o împărăție deosebită (independentă) împreună cu Basarabia, Bucovina și Transilvania" [2]), spune acelaşi autor. Acest mare patriot basarabean, care visa unirea tuturor Românilor, a lăsat o descriere a unei călătorii, făcută de el la Viena şi Veneţia şi tipărită în revista „Moscviteanin" No. 1 din anul 1847 şi în broşură aparte sub titlu: „Carnetul cu notiţe a unui călător fără voie" [3]). Autorul a trecut prin Tighina, unde şi aminteşte de timpurile lui Carol al XII-lea, regele Suediei, de şederea lui lângă această cetate, atunci turcească. Trecând prin Chişinău autorul vorbeşte despre acest oraş în următoarele cuvinte duioase, care vădesc sentimentele lui naţionale:

„Acest colț al pământului meu natal este numai un mic exemplu a frumuseței și bogăției Moldovei; ca să le cunoști mai bine și să le admiri, trebue să vizitezi mânăstirile de pe valea Orheiului sau și mai bine să treci Prutul și Siretul, ca să vezi munții Neamțului și a Piatrei, împreunarea Bistriței și a Siretului, într'un cuvânt să vizitezi locurile slăvite prin isprăvile lui Ștefan cel mare" [4]).

Vorbind despre Bucovina, A. Sturdza relevează, că această ţară a fost anexată de către Austrieci dela Moldova, iar despre locuitorii ei el constată, că ei sunt daco-români. Din aceste note fugare, impresii personale ale autorului, reese, că A. Sturdza,

1) *Ibidem*, p. 102.
2) *Ibidem*, p. 104.
3) **А. Стурдза. Записная книжка путешественника противъ воли. Одесса 1847.**
4) Op. cit. p. 4.

avea cele mai clare idei despre Moldova veche, despre originea Românilor şi despre unitatea lor etnică. El făcea parte din boerimea basarabeană, din prima jumătate a veacului XIX-lea, despre care acelaşi F. F. Vighel scrie cu amărăciune: *„Nimeni din ei nu ştiea ruseşte şi nu a avut curiozitatea să vadă Moscova sau Petersburgul; din cuvintele lor se putea observa, că ei consideră nordul nostru ca o ţara sălbatecă. In schimb mulţi din ei călătoreau la Viena"* [1]).

Dintre scriitorii basarabeni, care au atins chestiunile trecutului basarabean, face parte şi C. C. Stamati, un belletrist cunoscut în literatura rusă [1]), probabil, că o rudă a lui C. Stamati. Nu cunoaştem ce legătură a avut acest C. C. Stamati cu literatura română, faptul este, că în unele schiţe ale lui la numele său de familie el adaogă şi titlul de „membru al societăţilor scriitorilor franceji şi *români"*. In una din scrierile sale—*„Amintiri despre vânătoare în Basarabia"* [2]), tipărită prima dată la Odesa la anul 1854, C. C. Stamati face o descriere a impresiilor căpătate la vânătoare în sudul şi nordul Basarabiei, a epizoadelor din această vânătoare, cu tablouri din natură şi amintiri istorice. In compania câtorva vânători, autorul pleacă în Bugeac, care după el se începe dela satul Caşcalia. Ca să descrii aceste stepe, autorul crede că trebuieşte să aibi talentul lui Gogol. *„D-ră probabil"*, continuă C. C. Stamati, *„veţi găsi în istoria acestor stepe un interes poetic, D-ră se vor prezenta sujete dramatice în gradul cel mai înalt.*

1) Opt cit., p. 98.

2) A scris mai multe nuvele, câteva fabule şi critică teatrală. Din nuvelele lui cele mai cunoscute sunt: *„Omul enigmatic"*, *„Nepotul meu"*, *„Feia din Nipru"* etc.

К. К. Стамати. Воспоминанія объ охотѣ по Бессарабіи. Одесса 1854.

Oare nu pe aceste stepe odinioară treceau caravane triste de prizoniere nefericite, care se duceau departe... departe... la Bahcisarai, unde în garemul hanului frumoasa tânără moldoveancă era sortită să-se topească de dor sub jugul chinuitor al Sclaviei?

Pe aceste stepe nu odată furiosul nagai sbura ca săgeata pe calul sălbatec, ca și stepa, târând după sine din Suceava îndepărtată cadavrul însângerat al moșneagului, ca să-l asvârlă pentru bătaie de joc cioarelor din Crimeia.

In aceste stepe nu odată cădea sub toporul călăului capul mirelui la picioarele miresei, sau murea la pieptul mamei sale pruncul din care avea să iasă fiul patriei și pe care-l apărà de lovitura fatală cu plânsete și lacrimi"...

A doua zi de vânătoare C. Stamati ajunge la Valul lui Traian şi aici imaginea lui îl duce în trecut. *„După opt ore de drum,"* povesteşte el, *„noi ne-am oprit să mânem lângă Valul lui Traian, și eu fumând o sigară, am rămas aiurit pe acest val. Fantezia, acest foc ceresc sburător, această, cum s'ar zice, parte a sufletului, m-a dus în negura trecutului, și a înviat în fața mea tradițiile istorice despre marele Traian, a cărui nume nemuritor s'aude încă, ca un ecou îndepărtat din întunericul vechimei. Da, poate eu am stat pe același loc pe unde mergeau picioarele marelui împărat; dar urma lui demult este ștearsă de mâna distrugătoare a vremii. Iarba mototolită de piciorul lui puternic demult este ruptă de furtună și transformată în praf și pulbere; dar mauzoleul lui măreț și mândru, cu dispreț față de vreme și astăzi se ridică în memoria fiecărui. Cine nu-l știe pe gloriosul împărat al Romanilor, Traian, pe acel care a fost pe la țărmurile Dunării ca să înfrâneze îndrăzneala lui Decebal, condu-*

cătorul Dacilor, cari locuiau atunci între Dunăre și Carpați. Victoria asupra barbarilor l-a costat scump pe Traian, dar această victorie a fost definitivă, și Decebal în disperare s'a sinucis. Și atunci întreaga vale a Dunării a fost transformată în provincie romană. Ca să-și întărească stăpânirea aci, Traian fondează orașe și le populează cu coloniști aduși tocmai din Italia. Să prea poate, că el a și zidit acest val, care i-a păstrat numele lui glorios; după atâtea veacuri și transformări aborigenii noștri și astăzi pronunță nestricat și curat „Valul lui Train“. (p. 24).

Acelaşi ştil romantic, presărat cu un lirism cald şi adeseaori, cu un umor fin, întrebuinţează C. Stamati în descrierea vânătoarei. Fără îndoială, această carte este scrisă sub influenţa lui Gogol, a descrierei stepei ucrainene în *„Taras Bulba“* şi în alte povestiri ale talentatului scriitor rus.

N'am putut stabili, dacă tot acest C. Stamati sau poate scriitorul român C. Stamati, a publicat în anul 1850 un studiu *„Despre Basarabia și despre cetățile ei vechi“* în revista *„Memoriile societății de istorie și antichități dela Odesa“*[1]). In această lucrare autorul, bazându-se pe mărturiile scriitorilor vechi, vorbeşte despre popoarele, care au trăit în Basarabia în trecut, despre formarea poporului român, şi arată urmele vechei civilizaţii în această provincie. După C. Stamati, cetatea Sorocii este zidită de către Moldoveni sub Ştefan cel mare. Tighina deasemenea este o cetate moldovenească. Autorul este în curent cu lucrările lui Cantemir şi cu cronicele moldoveneşti.

Cu altă ocazie am vorbit despre un studiu a-

1) Записки одесскаго общества исторіи и древностей. V. II, p. 803 815.

supra lui V. Alexandri a regretatului naţionalist basarabean Gh. Gore, care în anul 1867 n ziarul „*Buletinul regiunei Basarabia*" face o critică asupra operelor scriitorului român [1]). Gh. Gore a lăsat o serie de scrieri foarte interesante privitoare la chestiunile naţionale publicate în acelaşi ziar. Cunoscător adânc al istoriei şi literaturii româneşti, Gh. Gore a fost unul din cei mai de seamă propagatori a culturii româneşti, unul din cei mai aprigi apărători ai chestiunilor naţionale. In anul 1866 el publică o lucrare asupra lui Gh. Şincai, câteva articole în chestiunea istoriei şcoalei în Basarabia, a atins chestiunea poeziei populare din Basarabia [2]), iar la anul 1867 tipăreşte un studiu „*Despre începutul tipografiei în Moldova*" [3]), în care după oarecare consideraţiuni generale, vorbeşte despre înfiinţarea tipografiei la Români, care, după autor, a avut loc la anul 1580 în Ardeal. Ceeace este interesant în acest studiu este faptul, că autorul caută să dovedească superioritatea culturii în Principatele române chiar faţă de acea rusească. „*Cu cât pătrundem mai adânc*", termină el, „*în istoria naţionalităţii române, cu atât găsim în ea mai multe urme şi semne ale oamenilor savanţi, a eroilor viteji, a victoriilor glorioase, a politicei adânci şi a stabilităţii bărbăteşti. Românii par simpli şi inculţi numai pentru aceia, care n'au nici un fel de cunoştinţe despre istoria poporului român şi despre istoria literaturii lui şi care privesc prea superficial mersul natural al treburilor, care înaintează cu încetul, ne făcând nici un fel de salturi în calea sa*".

In No. *10, 11, 15* şi *17* al aceluiaşi ziar din

1) „Viaţa românească" 1922, No. 4.
2) N'am avut la îndemână toate articolele lui Gh. Gore.
3) «Бессарабскія областныя вѣдомости». 1867, № 6.

anul 1867 găsim continuarea articolului *„Şcoala şi instrucţia în Basarabia“* [1]), în care autorul cu o rară competinţă dovedeşte, că coloniştii romani, care n'au părăsit cu desăvârşire Dacia Traiană sub Aurelian, au adus cu sine nu numai administraţia, ci şi şcoala. In legătură cu istoria Românilor, autorul desfăşoară istoria şcoalei în Principate, invocând mărturiile izvoarelor istoriografice româneşti, dovedind că numărul şcoalelor în Principate şi în special în Moldova era foarte mare mai cu seamă sub Vasile Lupu, că chiar în Hotin a fost o şcoală, unde a învăţat Ian Sobieschi, regele Poloniei, şi că poporul românesc în trecut a fost în fruntea popoarelor civilizate. Cultura românească a avut influenţă şi asupra popoarelor vecine în special asupra Ruşilor, între care au lucrat pe terenul cultural Petru Movilă, Pamva Berândă, Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir, Herăscu etc. Toţi aceştea au învăţat în şcolile româneşti.

„Aceşti barbaţi“, spune Gh. Gore într'un loc, *„pot servi ca exemplu al gradului înalt de desvoltare şi al culturii, la care au ajuns mulţi din Români în veacurile trecute, cu toate că soarta Românilor a fost nenorocită. Şi de bună seamă, istoria Românilor prezintă o privelişte măreaţă. In timpurile care astăzi se chiamă barbare, ei aveau şcoli, instituţii de instrucţie, care se bucurau în statele vecine de o bună reputaţie, aşa că aceste şcoli satisfăceau cerinţele instructive nu numai a ţării sale, ci în parte şi a statelor vecine. Prin urmare, Românii cu o sută de ani înainte au dat statelor vecine câţiva oameni luminaţi şi culţi; ei furnizau cărţi statelor vecine, dădeau ostaşi viteji, feţe bisericeşti sus puse şi diplomaţi iscusiţi“* [2]).

1) In şase articole publicate în anul 1866 autorul vorbeşte despre şcolile româneşti în timpul fanarioţilor.

2) Ibidem No. 17, 1867.

Cu aceiaşi competinţă şi cu aceiaşi dragoste faţă de neamul românesc şi de trecutul lui Gh. Gore vorbeşte şi despre *„Dimitrie Cantemir“* [1]) şi analizează cu mult spirit critic operele lui A. Donici[2]). Fără îndoială Gh. Gore este unul din cei mai buni cunoscători ai trecutului cultural românesc şi unul din cei mai buni naţionalişti basarabeni.

Alexis Nacco, care a dat cele mai bune traduceri în româneşte pe la anii 1866 1869 şi care în traducerile sale şi în încercările originale vădeşte calităţi de adevărat poet, a lăsat şi o monumentală lucrare ştiinţifică, care va intra însă ca o pagină tristă în istoria culturală a provinciei dintre Prut şi Nistru. Este vorba de *„Istoria Basarabiei din timpurile cele mai vechi“* [3]), cea mai complectă şi cea mai tendenţioasă operă apărută în ruseşte asupra Basarabiei. Istoria lui Nacco cuprinde istoria teritorului basarabean din vremurile Sciţilor până la anul 1812, adică până la anexarea acestei provincii de către Ruşi. Cu o competinţă fără de păreche, invocând mărturiile scriitorilor antici, iar mai pe urmă a cronicarilor români, A. Nacco desvoltă istoria provinciei noastre. Dar în această istorie, autorul, înfruntând adevărul istoric, caută să dovedească lucruri, care puteau să fie numai pe placul Ruşilor. Tendinţa în genere se reduce la faptul, că Basarabia şi în genere Ţările Româneşti au fost în timpurile lui Traian un fel de Siberie, unde se exilau criminalii, că poporul român este o amestecatură de sânge în care elementul principal este sângele slav, că Ruşii au pus stăpânire pe Ba-

---

1) Ibidem No. 19, 1867.
2) Ibidem No. No. 16, 18 si 24,
3) Алексѣй Накко. Исторія Бессарабіи съ древнѣйшихъ временъ. Одесса. 1873—1876. 901 | 433 pag.

sarabia încă în timpurile formării statului rus, că Basarabia la anul 1812 era o ţară pustie etc.

Este dureros să te ocupi cu analiza lucrărilor istorice a lui A. Nacco, om care nu putea să nu cunoască trecutul Basarabiei, adevărul asupra acestei provincii. Poate că demnităţile pe care le ocupa acest Român sub Ruşi îl face să-şi calce convingerile şi să facă o istorie, în care caută să spele nedreptatea adusă de Ruşi Basarabiei, reînviind teoria duşmanilor neamului românesc, care a fost combătută încă de către Miron Costin.

A. Nacco a mai scris o *„Schiţă asupra administraţiei civile în Basarabia, Moldova şi Muntenia în timpul războiului ruso-turc la 1806 — 1812* [1]“, lucrare bazată pe unele date din Arhiva Senatorilor din Chişinău şi o altă operă: „Antichităţile Basarabiei [2]“. Dar aceste lucrări n'au nici importanţa, nici vina pe care o poartă cea dintâi lucrare. Soţia lui A. Nacco, Olga Nacco a fost o remarcabilă nuvelistă, care s'a distins prin mai multe nuvele şi schiţe, în care se zugrăveşte, nu fără talent, viaţa basarabeană [3].

In domeniul trecutului bisericesc a Basarabiei şi în genere a Moldovei merită să fie remarcate cercetările lui I. Frăţiman. In anul 1901 apare studiul lui *„Iacob (Stamati) episcopul Huşilor* [4]“. In această lucrare autorul, bazându-se pe izvoare româneşti, face o biografie completă a episcopului

1) Очеркъ гражданскаго управленія въ Бессарабіи, Молдавіи и Валахіи во время русско-турецкой войны. 1806 — 1812. Зап. Одесск. о-ва ист и древн., т. XI. p. 269 et passim.

2) Бессарабская старина.

3) Ольга Накко. Повѣсти и расказы изъ Бессарабской жизни. Одесса 1900.

4) Іустинъ Фрацманъ. Хушскій епископъ Іаковъ (Стамате). Кишиневъ 1901.

Iacob, încadrată în împrejurările culturale şi politice a Moldovei de atunci, vorbeşte pe larg de activitatea lui Iacob Stamati, aducând şi date necunoscute până atunci din viaţa şi activitatea episcopului de Huşi. In altă lucrare intitulată *„In chestia eparhiilor din Basarabia* [1]" autorul stabileşte legăturile Basarabiei cu biserica de dincolo de Prut, se opreşte asupra eparhiilor Proilaviei (Brăilei), Huşilor şi a Hotinului, asupra mitropoliţilor şi episcopilor şi activităţii lor bisericeşti şi culturale, în special asupra episcopului Amfilohie Hotiniul. In acelaşi sens este şi lucrarea lui I. Frăţiman asupra vieţii şi activităţii episcopului de Huşi Inochentie [2]).

De o mare însemnătate istorică sunt *„Operele comisiunii savante a arhivelor guvernământului Basarabia"* [3]), care a început se apare la anul 1900. Ca redactor al acestor publicaţiuni a fost Ioan Halippa, Român basarabean, unul din cei mai buni cunoscători ai trecutului nostru. In cele trei volume al *„Operelor comisiunii"* sunt publicate o mulţime de documente şi studii privitoare la Basarabia, datorite în cea mai mare parte lui Ioan Halippa. Aşa sunt *„Materialele privitoare la istoria Chişinăului din veacul XVI şi XVII"* [4]), *„Descrierea arhivei senatorilor"* [5]), lucrare neterminată dar de o importanţă deosebită, *„Cele mai importante date istoricc asupra Basarabiei"* [6]), *„O schiţă istorică asupra învă-*

1) Іустинъ Фрапманъ. Къ вопросу объ епархіяхъ въ Бессарабіи. Кишиневъ 1902.

2) І. Фрацманъ. Инокентій епископъ Хушскій. Кишиневъ. 1903.

3) Труды Бессарабской ученой архивной комиссіи. Vol. I—1900, Vol. II—1902, Vol III—1907.

4) Труды Бесарабской губернской ученой архивной комиссіи. V. I.

5) Ibidem, vol. I, II şi III.

6) Ibidem, vol. II.

ţământului din Basarabia în prima jumătate al veacului XIX-lea“ [1]), o serie de documente privitoare la unele localităţi din Basarabia şi la unele familii boereşti, o *catagrafie dela anul 1817* [2]) etc.

Istoricul Basarabiei nu va putea trece cu vederea studiile conştiincioase ale lui Ioan Halippa, pentru care autorul a avut de suferit din partea autorităţilor ruseşti.

Din lucrările izolate, care au apărut în Basarabia sub regimul rusesc şi în care s'a manifestat interesul faţă de neamul românesc şi de trecutul lui face parte şi lucrarea lui Paul Gore, fiul naţionalistului Gheorghe Gore, un vechiu luptător pentru cauza românească în Basarabia. Este o lucrare intitulată *„Memoriu asupra mazililor din Basarabia“* [3]); în care autorul un bun jurist şi un cunoscător distins al istoriei româneşti, ia apărarea din punct de vedere juridic şi istoric a mazililor din Basarabia, ale căror drepturi începeau să fie încălcate de către guvernul rus, ceeace a produs chiar răscoale în satele mazileşti.

O lucrarare, care a rămas aproape necunoscută, dar care şi-a avut rostul ei pe vremuri este lucrarea lui Pant. Halippa, a cunoscutului luptător basarabean, care poartă următorul titlu: *„Scurtă schiţă istorică asupra Basarabiei până la alipirea ei la Rusia* [4])*“*. Autorul începe istoricul Basarabiei cu înfiinţarea principatului Moldovei şi urmăreşte soarta acestei provincii în strânsă legătură cu Moldova.

---

1) Ibidem, vol. II

2) Ibidem, vol. III.

3) П. Г. Горе. Записки объ однодворцахъ Бессарабіи (мазылахъ). Кишиневъ 19 8.

4) П. Н. Халиппа. Краткій историческій очеркъ Бессарабіи до присоединенія ея къ Россіи. Юбилейный бессарабскій сельско-хозяйственный календарь на 1914, p. p. 81—125.

Este cea mai obiectivă istorie a Basarabiei, tipărită în ruseşte, alcătuită după datele mai recente ale ştiinţei româneşti, expuse cam ridig, dar concis şi clar.

Poetul A. Mateevici a lăsat şi câteva lucrări cu caracter ştiinţific, sau mai bine zis lucrări de popularizare, tipărite parte în româneşte în revista *„Luminătorul"*, iar parte în ruseşte în *„Buletinul eparhiei Chişinăului"*. Aşa în anul 1913 [1]) apare lucrarea lui A. Mateevici despre *„Mitropolitul Gavriil Banulescu-Bodoni"*, scrisă după un studiu mai complect al lui Auxentie Stadniţchi. In acelaşi an A. Mateevici publică o lucrare asupra *„Tipăriturilor noastre bisericeşti* [1])", în care, folosindu-se de „Istoria literaturei religioase româneşti" a lui N. Iorga, autorul ne dă un istoric al apariţiei cărţilor bisericeşti în limba românească în legătură cu viaţa culturală a Românilor, oprindu-se mai amănunţit asupra înfiinţării tipografiei în Chişinău.

Din lucrările scrise în ruseşte ale lui A. Mateevici cea mai interesantă este lucrarea publicată la anul 1910 sub titlu *„Momentele influenţei bisericeşti asupra originei şi desvoltării istorice a limbii moldoveneşti* [1])". In această lucrare autorul ne dă o scurtă istorie a desvoltării limbei româneşti, oprindu-se asupra influenţei limbilor străine şi în special a celei slavone. Autorul găseşte că această influenţă a fost binefăcătoare pentru limba românească. In genere lucrarea este făcută după ultimele date ale ştiinţei, dar autorul arată că drumul pe care a apucat limba românească din regat, introducând alfabetul latin şi

1) *„Luminătorul"* 1913. August, Septembrie, Octombrie şi Noembrie.

1) *„Luminătorul"* 1913. Iunie, Iulie, August şi Septembrie.

1) Кишиневскія епархіальныя вѣдомости 1910 № 45, № 49, № 52.

neologisme, este un drum greşit şi că este un bine pentru poporul basarabean, că el, alipindu-se la Rusia, şi-a păstrat limba veche bisericească, scrisă cu slovă cirilică. Aceleaşi idei le dezvoltă autorul în alt articol „Adaos la articolul: Momentele influenţei bisericeşti [1])" etc., provocat de un răspuns cam aspru al autorului acestei lucrări, în care s'a arătat netemeinicia afirmaţiunilor lui A. Mateevici în primul articol [2]).

A. Mateevici a mai lăsat şi două articole cu caracter folcloristic: unul — *„Bocetele de înmormântare moldoveneşti"* şi altul *„O schiţă asupra tradiţiei religioase moldoveneşti"*, în care autorul pe lângă date pe care le culege din lucrările lui Sim. Marian aduce şi contribuţii noui din viaţa basarabeană.

Operele lui A. Mateevici, în care el se ocupă de viaţa poporului românesc, de trecutul lui, poate au multe neajunsuri din punct de vedere ştiinţific, dar aceasta era natural, întrucât autorul le-a scris când îşi urma studiile.

Ieromonahul Gurie Grosul, actualul arhiepiscop al Basarabiei, în anul 1910 publică un studiu *„Momentele principale în istoria tipărirei cărţilor moldoveneşti în Basarabia"* [3]). In acest studiu interesant autorul pe baza actelor stabileşte în ce împrejurări s'a înfiinţat tipografia la Chişinău de către Gavriil Banulescu-Bodoni, corespondenţa acestui din urmă cu autorităţile superioare ruseşti, vorbeşte

1) Кишиневскія епархіальныя вѣдомости 1911, № 42.

2) «Бессарабская жизнь» 1911, № 172. «Нѣчто отъ филологіи». С. Ч-анъ.

3) Труды Бессарабскаго церковнаго историко-археологическаго общества, 1-й выпускъ. Кишиневъ 1910. Іеромонахъ Гурій. Главнѣйшіе моменты въ исторіи молдавскаго книгопечатанія въ Бессарабіи.

despre primele cărţi tipărite în româneşte şi se opreşte destul de amănunţit asupra închiderii tipografiei la anul 1883. A doua parte a lucrării este consacrată redeschiderii tipografiei eparhiale şi tipăririi cărţilor noui.

Cu un an înainte apare lucrarea preotului A. Ciolac *„Cărţile bisericeşti basarabene în limba română“* [1]). După ce se face istoricul deschiderii tipografiei la Chişinău, autorul se opreşte într'un mod foarte conştiincios asupra cărţilor care au apărut în Basarabia, confruntând textul unor din ele şi stabilind legăturile acestor tipărituri cu tipăriturile româneşti.

Dacă trecem cu vederea numeroasele lucrări ale lui A. Iaţimirschi şi A. Stadniţchi, care aveau în ei şi sânge românesc şi care au adus un tribut foarte mare ştiinţei ruseşti prin cercetările lor în domeniul legăturilor slavó-române, nu putem să nu amintim lucrările unuia din cei mai buni profesori de drept din Rusia, ale lui Leon Casso, Român basarabean, fost ministru de instrucţie în Rusia, care în această din urmă calitate şi-a lăsat o amintire nu tocmai frumoasă în cercurile democratice ruseşti, dar care a lăsat câteva lucrări de o valoare ştiinţifică incontestabilă. Din aceste lucrări – *„Dreptul bizantin în Basarabia“* [2]), *„Un codificator uitat al dreptului basarabean“* [3]) şi *„Ruşii la Dunăre şi înfiinţarea Oblastiei Basarabiei“* [4]), fac parte din lucrările care ating chestiunile Românilor basarabeni. In special în ultima lucrare autorul cu o obiectivitate, pe care nu i-o permitea postul ce-l ocupa,

1) *Ibidem.* Выпускъ 2-й. А. Челакъ. Бессарабскія богослужебныя книги на молдавскомъ языкѣ. р. р. 1—29.

2) Византійское право въ Бессарабіи, Москва. 1907.

3) Забытый кадификаторъ Бессарабскаго права. С.-Петербургъ. 1913.

4) Россія на Дунаѣ и образованіе бессарабской области. Москва. 1913.

vorbeşte, bazindu-se pe documente, despre ocupaţia rusească, răpirea Basarabiei, autonomia, care a fost acordată Basarabiei la început, arătând, cum această autonomie a fost cu încetul încălcată de către guvernul rus.

Insfârşit, ca o complectare al acestui capitol, ne vom permite să amintim şi despre unele studii al autorului acestei cărţi, care se referă la folclorul românesc, cum este lucrarea: *„Legendele românești despre Maica Domnului“* [1]) şi *„Mitul despre Aranea în legendele Maicii Domnului“* [2]) şi lucrările în legătură cu relaţiile culturale româno-ruse, cum sunt: *„Dicționarul slavo-român din biblioteca societății de istorie și antichități ruse din Moscova No. 240“* [1]) şi *„Dosoftei, mitropolitul Sucevei și activitatea lui cărturărească“* [2]), studiu publicat de către Academia de ştiinţă rusă.

---

1) «Румынскія легенды о Богородицѣ». Этнографич. обозрѣніе. 1911, № 3—4.

2) Миѳъ объ Арахнѣ въ Богородичной легендѣ. С.-Петербургъ. 1912.

1) Румыно-славянскій словарь библіотеки моск. общества исторіи и древностей № 240. Русскій филологическій вѣстникъ 1914, № 1.

2) Митрополитъ Сучавскій Досиѳей и его книжная дѣятельность. Изданіе Императорской Академіи Наукъ. Кіевъ. 1915.

ÎNCHEIERE.

Am examinat unele fapte cu caracter cultural din trecutul Basarabiei şi am văzut, că Românii basarabeni timp de o sută de ani au luptat pentru menţinerea vechilor aşezăminte de cultură, pentru menţinerea vechei organizaţii administrative, bisericeşti şi şcolare. Această luptă n'a avut caracterul luptelor, pe care le-au dus Românii ardeleni şi bucovineni cu stăpânitorii lor.

Condiţiunile vieţii sociale şi politice din Rusia erau de aşa natură, că lupta se putea duce mai mult sub forma unei rezistenţe pasive. In această luptă a lipsit elementul religios, a divirgenţei confesionale între Ruşi şi Românii Basarabeni, care oţeleşte sufletul poporului, care pasionează massele: ortodoxismul stăpânitorilor şi a supuşilor Moldoveni a fost elementul de temperare, de calmare a spiritelor, şi a dus la formele de luptă pe care le-am văzut. Şi în rezistenţa pe care au arătat-o basarabenii faţă de încercările Ruşilor de-ai înstrăina, instinctul de conservare a neamului a jucat primul rol.

Din cercetările de mai sus am văzut, că toate clasele sociale din Basarabia au avut partea lor de muncă în menţinerea vechilor tradiţii culturale: şi boerimea basarabeană, şi preoţimea, şi în genere intelectualitatea şi-au dat tributul său în această privinţă. Am mai constatat, că manifestaţiuni cu caracter cultural şi naţional au fost foarte multe, că a-

ceste manifestațiuni au avut un caracter specific basarabean, uneori fără nici o legătură cu mișcările culturale din alte provincii românești.

Dar toate aceste manifestațiuni, izolate la prima vedere, au fost în legătură organică cu viața poporului de jos. Toate cărțile cu caracter religios, didactic, toate încercările de literatură, scrierile periodice, nu au putut răsări pe un ogor sterp. Ele au auvt ca izvor energia națională a poporului dela sate, care a trăit în tradițiile culturale vechi, în obiceiurile și datinele strămoșești, în cântecele și basmele neamului românesc întreg. Și manifestările culturale pe care le-am cercetat în lucrarea noastră sunt numai niște reflexe palide ale vieții naționale țărănești.

Am mai putea trage încă următoarele concluzii: în primele trei sferturi ale viacului trecut viața culturală națională în Basarabia a fost mult mai intensă decât în ultimul sfert al acestui veac. Aceasta se exeplică, pe de o parte, prin faptul că până pe la anul 1870 și ceva în Basarabia erau încă vii amintirile trecutului, iar pe de altă parte, Basarabia, fără legături de căi ferate cu Rusia, aproape fără școală, era izolată de restul Rusiei, mai cu seamă dacă luăm în considerație că basarabenii au fost scutiți de a face armata până la anul 1874. Războiul ruso-româno-turc care între alte probleme a ridicat și próblema Basarabiei, în special acelei de sud, a întărit veghereá statului rus, care dela această dată face încercare de rusificare mai sistematică și mai artificială. Dar această rusificare a atins până la oarecare măsură numai pătura de sus: țărănimea în massele ei nu s'a schimbat, nu a fost înstrăinată deloc: ea a păstrat cu sfințenie ființa neamului românesc în provincia între Prut și Nistru.

INDICE DE NUME PROPRII.

A

B

Ş

T

U

V

Z

CUPRINSUL.

I

Basarabia în anul 1812.

II

Tipăriturile bisericeşti.

Cărţile didactice româneşti din Basarabia.

IV

Limba românească în biserică şi instituţiile de stat din Basarabia.

V

Limba românească în şcoala basarabeană.

Teatrul românesc în Basarabia.

VII

Scriitorii basarabeni.

VIII

Publicaţiile periodice româneşti.

IX

Studii ruseşti asupra trecutului şi culturii Românilor.

ILUSTRAŢII.

ERRATA.

Pag		Tipărit:	Trebue să fie:
2	rândul al 2-lea sus	*mai*	**Mai**
2	„ „ 18-lea sus	*că acest*	**ca acest**
15	„ „ 11-lea jos	*cu legile*	**de legile**
22	„ „ 13-lea sus	*Tiutului*	**Tintului**
23	„ „ 7-lea sus	*zlsă*	**zisă**
24	„ „ 2-lea jos	*de ep*	**de pe**
25	„ „ 4-lea jos	*Prafaţa*	**Prefaţa**
32	„ „ 3-lea jos	*Gherghe*	**Gheorghe**
35	notiţa de jos	*1914*	**1814**
37	rând. 3-lea şi 4-lea sus	*ise*	**i-se**
38	rândul al 5-lea sus	*caruia*	**căreia**
38	„ „ 2-lea jos	*în ea*	**în el**
50	„ „ 14-lea jos	*a lui*	**al lui**
52	„ „ 4-lea sus	*în care*	**de care**
55	„ „ 11-lea sus	*Răsăzenţia*	**Răşădenţia**
57	„ „ 5-lea sus	*îmreunat*	**impreunat**
63	„ „ 11-lea sus	*a mitropoliei*	**al mitropoliei**
64	„ „ 15-lea jos	*arhiescopul*	**arhiepiscopul**
65	„ „ 11-lea sus	*a cărei*	**al cărei**
72	„ „ 1 sus	*spesele*	**maşinele**
85	„ „ 1 jos	*desiguri*	**desigur**
93	notiţa de jos	*Petrer*	**Petre**
113	rândul al 12-lea sus	*desre*	**despre**
113	„ „ 14-lea sus	*Iacov*	**Iacob**
115	„ „ 10-lea sus	*Alind*	**Aliud**
128	„ „ 6-lea sus	*I. Donici*	**I. Doncev**
147	„ „ 12-lea sus	*propagator a*	**propagatori ai**
147	„ „ 15-lea sus	*să*	**-se**
147	„ „ 16 lea sus	*Hârjanca*	**Hârjauca**
149	„ „ 4-lea jos	*ltmba*	**limba**
158	„ „ 3-lea jos	*v'om*	**vom**
159	„ „ 8-lea jos	*Şiefan*	**Ştefan**
159	„ „ 7-lea jos	*indicaţi*	**indicaţii**
161	„ „ 2-lea sus	*era*	**erau**
176	„ „ 11-lea sus	*comtîlecte*	**complecte**
176	„ „ 12-lea sus	*mapernă*	**maternă**
181	„ „ 8-lea sus	*prtn*	**prin**
191	„ „ 9-lea sus	*tîtlu*	**titlu**
212	„ „ 12-lea jos	*Minevra*	**Minerva**
225	„ „ 2-lea sus	*scimbe*	**schimbe**
225	„ „ 14-lea sus	*comporaţie*	**comparaţie**
239	„ „ 7-lea sus	*ia*	**i-a**
249	„ „ 9-lea jos	*Aluxandru*	**Alexandru**
252	„ „ 15-lea sus	*poparan*	**poporan**